

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN'DA İYİ VE KÖTÜ ŞAHSİYET
ÖRNEKLERİNE TEMATİK YAKLAŞIM

Gülbeyaz ATLI

HAZİRAN 2023

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUR'ÂN'DA İYİ VE KÖTÜ ŞAHSİYET
ÖRNEKLERİNE TEMATİK YAKLAŞIM**

Gülbeyaz ATLI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet NAİR

BEYAN SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

İmza

Gölbeyaz ATLI

...../...../.....

ÖZ

KUR'ÂN'DA İYİ VE KÖTÜ ŞAHSİYET ÖRNEKLERİNE TEMATİK

YAKLAŞIM

Gülbeyaz ATLI

Yüksek Lisans, Temel İslâm Bilimleri

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet NAİR

Haziran 2023

Kur'ân, insanın davranışlarına yön vermek için gönderilen ilahi rehber niteliğinde bir kitaptır. Hayatın her alanına dair birçok konuyu ele alan bu ilahi kitap, ahlaki davranışların kişiler üzerindeki yansımalarını da içermektedir. Çalışmamızda iyi ya da kötü şahsiyet diye temellendirdiğimiz bu kişilerin örnek ya da örnek olmayan davranışları da Kur'ân'da yer almaktadır. İnsanın ahsen-i takvim denilen manevi yükselişi ya da esfel-i sâfilin derecesine düşmesine neden olabilecek modelleri, bu kişilerin davranışlarında bulması mümkündür. Kur'ân, hidayeti önceleyen bir anlatım metoduyla, olumlu olumsuz davranış örnekleri sergileyen peygamberler dışındaki kişilerin hayatlarını çeşitli dersler ve ibretler alınması maksadıyla aktarmıştır.

Bu çalışmanın gayesi, peygamberler dışında Kur'ân'da ismi zikredilen on bir iyi ve kötü şahsiyet örneklerini tematik olarak incelemektir. Amacımız, iyi-kötü şahsiyet kavramlarını, Kur'ân'da ihtiva ettiği farklı şekillerle ele alarak örnek ya da örnek olmayan kişiler üzerinden araştırmaktır. Araştırmada şahsiyet konusunu ilgilendiren temel kavramlar ele alınmış ve Kur'ân'da yer aldığı şekliyle âyetler üzerinden örneklendirilmiştir. Bu tanımlamalar yapılırken psikoloji gibi alanlardan ilgili kaynaklar ve tefsirlerden yararlanılmıştır. İyi-kötü şahsiyetler hakkında bilgi vermeden önce şahsiyet, iyilik-kötülük kavramı ile alakalı diğer mefhumlar ve Kur'ân'da nasıl ele alındığı ile ilgili bilgiler verilmesine gayret edilmiştir. Çalışmada konu edilen şahsiyetler hakkında önce tarihi bilgiler verilmiş, sonra Kur'ân'da nasıl anlatıldıklarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şahsiyet, İyi, Kötü, Tematik Yaklaşım.

ABSTRACT

THEMATIC APPROACH TO GOOD AND EVIL PERSONALITY EXAMPLES IN THE QUR'AN

Gülbeyaz ATLI

Master's Degree, BASIC ISLAMIC SCIENCES

Advisor: Dr. Instructor Ahmet NAİR

June 2023

The Qur'an is a divine guide sent to direct human behavior. This divine book addresses many subjects related to all aspects of life, including the reflections of moral conduct on individuals. We base our study on the exemplary or non-exemplary behaviors of individuals, as good or bad personalities, that are also to be found in the Qur'an. It is possible to find models in the behaviors of these individuals that can lead humans to either spiritual elevation, known as *ehsen-i takvim*, or to the lowest depths, known as *esfel-i sâfilin*. The Qur'an, with a narrative method that prioritizes guidance, presents the lives of individuals other than the prophets who exhibit positive and negative behavioral examples for the purpose of drawing various lessons and admonitions.

The aim of this study is to examine thematically eleven good and evil personality examples, excluding the prophets mentioned in the Qur'an. Our goal is to investigate the concepts of good and evil personalities through various perspectives they encompass in the Qur'an by analyzing them through exemplary or non-exemplary individuals. The fundamental concepts relevant to personality are addressed in the research, and they are exemplified through verses as they appear in the Qur'an. Relevant sources from fields such as psychology and exegesis are utilised during these descriptions. Efforts have been made to provide information about personality, concepts related to goodness and evil, and how they are addressed in the Qur'an before giving information about good and evil personalities. Historical information about

the personalities discussed in the study is presented first, followed by their portrayal in the Qur'an.

Keywords: Personality, Good, Evil, Thematic Approach.

ÖNSÖZ

Kur’ân, Hz. Peygamber aracılığıyla tüm insanlığa sunulan bir hayat rehberidir. İnsanların ahlaki davranışlarıyla ilgili temel prensiplerle birlikte, hayatın her yönünü aydınlatan önemli bir kaynaktır ve Müslümanlar için büyük bir değere sahiptir. Bu ilahi kitap, iyi ve kötü şahsiyet örnekleri üzerinden bireysel ve toplumsal kimliklerimizle, bizlere sosyal çevre ve aile hayatımızda yapmamız gereken ya da sakınmamız gereken emirlerle ilişkilerimizi düzenlemektedir. Geçmişte yaşamış kişilerin deneyimleri, doğru veya yanlış davranışların insanlara ne kazandırdığını veya neyden mahrum bıraktığını göstermektedir. Bu tecrübeleri sadece tarihi bir olay olarak değerlendirmek yanlıştır. Bu anlatılar, Kur’ân’ın bütünlüğü içinde, Müslümanca bir şahsiyetin oluşmasında ve ahlaki erdemlere ulaşma konusunda bir araç konumundadır.

Kur’ân’da yaşamın her çeşit yönünü göstermekle bize örnek olan, ismi ile anılan bu kişiler, Müslüman şahsiyetin pratikteki yaşantısına birçok örnek sunmuştur. Diğer çalışmalarda ayrı ayrı yer alan, incelenen bu kişilerin sadece tarihi yaşantılarına değinilirken ahlaki davranışlarına yeteri kadar değinilmediği fark edilmiştir. Yaptığımız çalışmada, Kur’ân’da bahsi geçen peygamberler dışında, iyi ve kötü karakter örneklerini tematik bir yaklaşımla derinlemesine incelemeye çabaladık ve kişiler üzerinden ayetlerde yer aldığı şekli ile söz konusu olan ahlaki ya da ahlaki olmayan davranışları ayrı başlıklarda sunmaya çalıştık. Bu çalışma sürecinde hem rivayet hem de dirayet tefsirleri incelenmiş, konumuzu ilgilendiren literatür çalışmaları, makaleler, tezler, kitaplardan yararlanılmıştır. Ayet ve mealler kurul tarafından hazırlanan Diyanet Vakfı Yayınları’nın “Kur’ân ve Açıklamalı Meali” eserinden alınmıştır.

Bu çalışmada desteğini benden esirgemeyen tez danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet NAİR’e, tez yazma konusunda beni cesaretlendiren Ayşenur Özlek’e ve ilim yolculuğumda her daim yanımda olan ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Gülbeyaz ATLI

06.04.2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	İV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	1
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2

1. BÖLÜM

ŞAHSİYET KAVRAMI İLE İLGİLİ KELİMELEER VE BUNLARIN KİŞİLİĞE ETKİLERİ	3
1. ŞAHSİYET KAVRAMI.....	3
1.1. Şahsiyet ile İlgili Kavramlar: İç Etkenler.....	4
1.1.1. Karakter (Huluk)	5
1.1.2. Huy.....	7
1.1.3. Mizaç (Şâkile)	8
1.1.4. Seciye	10
1.1.5. Fıtrat (İstidat/Yaratılış)	11
1.1.6. Nefis	14
1.1.7. Kalp	16
1.1.8. Akıl-irade	18
1.2. Dış Etkenler.....	19
1.2.1. Şeytan.....	19
1.2.2. Aile, Çevre ve Kültürü	21

2. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İYİLİK VE KÖTÜLÜK KAVRAMLARI..... 25

2.1. İyilik Kavramının Tanımı	25
2.2. Kur'ân'a Göre İyilik Kavramı.....	25
2.2.1 Hayr.....	25
2.2.2 Hasene	27
2.2.3. Fazl, Kerem	28
2.2.4 Vahiy	29
2.2.5 Birr	29
2.3. Kötülük Kavramının Tanımı	30
2.4. Kur'ân'da Kötülük Kavramı	30
2.4.1. Şerr	30
2.4.2. İsm/Zenb ve Günah	32
2.4.3. Fısk /Fücur	34

3. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA PEYGAMBERLER HARİCİNDE İSMİ ZİKREDİLEN ŞAHSİYETLER 37

3.1. Kur'ân'da İsmi ile Zikredilen İyi Şahsiyetler	37
TEMATİĞİN TANIMI.....	37
3.1.1. Tâlût	38
3.1.2. Hz. Meryem	45
3.1.3. Üzeyir.....	56
3.1.4. Zülkarneyn	59
3.1.5. Hz. Lokman.....	69
3.1.6. Hz. Zeyd bin Harise	85
3.1.7. İyi Şahsiyet Örneklerinin Yaptıkları İyi Davranışlar	91
3.2. Kur'ân'da İsmi Zikredilen Kötü Şahsiyetler.....	93
3.2.1. Sâmirî	94
3.2.2. Câlût	103
3.2.3. Hâmân	107
3.2.4. Kârûn.....	113

3.2.5. Ebû Leheb	121
3.2.6. Kötü Şahsiyet Örneklerinin Yaptıkları Kötü Davranışlar	127
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselâm
b.	: İbn
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
no.	: Numara
ö.	: Ölüm
öte.	: Ötekiler
r.a.	: Radiyallâhu Anh
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
sav.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri.
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân insanın hem dünya hem ahiret saadetini elde etmesi için çeşitli konularda ona rehber olmuştur. Bu konulardan biri de insana ahlaki davranışları konusunda yol göstermektir. İnsanın şahsiyetinin oluşmasında kişinin doğuştan gelen yetenekleri ile birlikte sonradan çevresinde öğrendikleri etkili olmaktadır. İnsanın yaratılışı, duygularını ve düşüncelerini şekillendirmede önemli bir rol oynar, ancak iyi veya kötü olma konusunda zorlayıcı bir etkisi bulunmamaktadır. Her insan farklı yetenek ve kabiliyet ile tertemiz bir fitrat üzere doğar. Ancak olumlu olumsuz çevre şartları ile birlikte kişinin kişilik ve şahsiyet oluşumu bu şartlar doğrultusunda oluşur. Bize rehberlik eden Kur'ân insanın kişiliğinin oluşmasında ahlaki öğretilere sahip olan ilahi bir kitaptır.

Kur'ân, insanlara ahlak açısından davranışları ve sorumlulukları konusunda şahsiyet örnekleri üzerinden vurgularda bulunmaktadır. İnsanın dünyevi ve uhrevi saadetinin teminini amaçlayan bu anlatılar, yaşanmış olaylar üzerinden ismi zikredilen kişilerin akıbetleri hakkında bilgiler aktarmaktadır. Bu çalışmada peygamberler dışında ismi zikredilen iyi ve kötü şahsiyetler üzerinden ayetler tematik olarak incelenecek olup Kur'ân'da ismi geçen peygamberler konu dışında tutulacaktır.

Çalışmamız Kur'ân'da şahsiyet ve iyilik-kötülük ile alakalı kavramları tespit etmekte ve ismi geçen on bir şahsiyet örneğini toplu bir şekilde ele almak amacındadır. İyi ve kötü şahsiyetlerin her bir davranışı ayrı bir başlık halinde işlenmektedir. Peygamber kıssaları ve onların tarihi kimlik ve kişilikleri ile alakalı yapılmış birçok çalışmaya karşın peygamberler dışında ismi zikredilen kişilerin iyi ve kötü davranış örnekleri hakkında toplu bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu ihtiyaca binaen böyle bir çalışmanın tefsir alanında bir fayda sağlayacağı ümit edilmektedir.

2. Araştırmanın Kapsamı

“Kur'ân'da İyi ve Kötü Şahsiyet Örneklerine Tematik Yaklaşım” konulu çalışmamızı üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde şahsiyetle alakalı kavramlar,

şahsiyet özelinde iç etkenler ve dış etkenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İç etkenler başlığında; sekiz kavram olan *karakter, huy, mizaç, seciye, fitrat, nefis, kalp, akıl-irade*; dış etkenler başlığında, *şeytan, aile ve çevre* faktörü konuları işlenmiştir.

İkinci bölümde iyilik ve kötülük kavramları Kur'an'da yer alan farklı isimleriyle incelenmiştir. İyilik kavramları; *hayr, hasene, fazl-kerem, vahiy, birr*, olarak kötülük kavramları *şer, ism-günah, fiske* olarak ayrı başlıklarda verilmiştir.

Üçüncü ve asıl ana konuyu teşkil eden bölümde iyi şahsiyetler; *Tâlût, Hz. Meryem, Üzeyir, Zülkarneyn, Hz. Lokman, Zeyd bin Harise, kötü şahsiyetler; Sâmirî, Câlût, Hâmân, Kârûn, Ebu Leheb*, olarak işlenmiştir.

Özetle bu çalışmamızda, şahsiyet ve iyilik-kötülük ile alakalı Kur'an'da geçen kavramlar lügat açısından ve Kur'an'da yer aldığı anlamı açısından incelenmiştir. Sonrasında peygamberler dışında Kur'an'da ismi zikredilen on bir şahsiyetin tarihi kişilikleri araştırılıp Kur'an'da bulunduğu şekle göre tefsir eserlerinden yararlanılarak işlenmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda ana konumuz olan şahsiyetlere geçmeden önce Kur'an'da geçen; *karakter, huy, mizaç, seciye, fitrat, nefis, kalp, akıl-irade*; dış etkenler başlığında, *şeytan, hayr, hasene, fazl-kerem, vahiy, birr, şer, ism-günah, fiske* gibi ilgili kavramları klasik sözlükler ve Kur'an kavramlarına dair yazılan eserlerden, yapılmış tez ve makalelerden, kitaplardan lügat anlamları tespit edilmiş lafızların temel ve yan anlamları ele alınmıştır. Araştırmamıza konu olan ayetlerin mealleri kurul tarafından hazırlanan Diyanet Vakfı Yayınları'nın "Kur'an ve Açıklamalı Meali" eserinden alınmıştır. Ana konumuz olan üçüncü bölümde, Taberî (ö. 310/922), Mâtürîdî (ö. 333/944), Zemahşerî (ö. 538/1144) Razi (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesir (ö. 774/1372), İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Elmalılı (ö. 1942), Seyyid Kutup (ö. 1966), Mevdûdî (ö. 1979), Sabûnî (ö. 2021) gibi müfessirlerden ve onların tefsirlerinden yararlanılmıştır. Bununla beraber konumuzla alakalı daha önce yazılan başka tefsirler, akademik tezler, makaleler ve eserlerden de istifade edilmiştir.

1. BÖLÜM

ŞAHSİYET KAVRAMI İLE İLGİLİ KELİMELER VE BUNLARIN KİŞİLİĞE ETKİLERİ

1. ŞAHSİYET KAVRAMI

Şahsiyet kelimesi Arapça bir kelime olup, Türkçedeki kişilikle aynı anlama gelmektedir. Şahsiyet, anlam olarak “kişi, fert, birey” gibi kelimelerden türetilmiş masdar olan bir sözcüktür. Kökeni, şuhûs “yükselmek, uzaktan görünmek” kelimesinden gelirken, şahâset ise “irileşmek, büyümek” anlamına gelir.¹ Şahsiyet kelimesi, soyut bir manayı içerir. Ayrıca, şahsiyet kavramı içerisinde zeka, mizaç, irade, duygu, fiziksel yapı, çevre ve sosyal etkenler gibi birçok faktörü de içermektedir. Şahsiyet; kişi doğduğunda kendisinde bulunan genetik faktörleri sonra da çevrenin ve ailenin olmak üzere birçok faktörün etkilemiş olduğu davranışlar bütünüdür.² Şahsiyet hem iyi hem de kötü davranışların tümünü ifade eder. Şahsiyet kavramının hem zamanla değişebilen hem de sürekliliği içeren anlamı da vardır. Bunlar dışında yapılan tanımlardan biri de bir kişiyi diğer kişiden ayıran özellikler ve onu kendisi yapan değerlerin tümüdür.

Kur’ân’da شخص kökünden gelen ve bu fiilin kullanıldığı iki âyet bulunmaktadır.³ Bu iki âyetteki anlamı çok korktuğundan afallayıp şaşırıldığı için gözünü çevirip hareket edemeyen, bir şeye gözünü dikip bakan anlamında kullanılmıştır.⁴ Zemahşerî, “şuhus” kelimesinin anlamını “Gözün karşılaştığı her şey ve gözünü açıp kirpikleri hareket ettirmeyerek ve bakmayarak belerten kimseye denir” demiştir. Göz ucunu yukarı kaldırıp bir yere ölü gibi boş boş bakan anlamındadır.⁵ “Zalimlerin gözlerinin dehşetten

¹ Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, c. 38, s. 297-298.

² Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: MEB Yayınları, 1980, c. 1, s. 72.

³ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İbrâhîm 14/42; el-Enbiyâ 21/97.

⁴ Ahmet Nair, *Kur’ân-ı Kerim’de Korku*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2019, s. 229.

⁵ Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed Zemahşerî, *Esâsu’l-Belağa*, Thk. Muhammed Bâsi’l-Uyûnussuûd, Dâru’l-Kütübi’l- İlmiyye, Beyrut: 1998, c. 1, s. 498.

bakakılması”⁶ âyeti, gördüklerinin aşırı korkunç olmasından dolayı gözleri yerinde duramaz anlamında kullanılmıştır.⁷ “*İnkârcıların gözlerinin açılıp donakılması*”⁸ âyeti “inkârcı kimselerin gözleri kıyametin duyulmamış korkunçluğundan dolayı dehşete düşer”⁹ anlamındadır.

Kur’ân’da ve İslâm kaynaklarında insan kişiliğiyle alakalı nefis tab‘, garîze, mizâc, hulk, seciye, şâkile gibi kişiliğin farklı yönlerini anlatan bazı kavramlar ve kelimeler vardır. Kişilik ile alakalı farklı tanımlamalar yapılmıştır. Şahsiyet , bireyin hem iç hem de dış çevresi ile kurmuş olduğu ve kendisini diğer kişilerden farklı kılan, hem tutarlı hem de oldukça yapılaşmış bir ilişki şeklidir.¹⁰ Kişinin kendine ait tecrübesi grup tecrübesi, çevre, sağlık koşulları, sosyal faktörler, biyolojik miras gibi faktörler benliğin oluşumuna katılırlar.¹¹

İslamiyet kişiliğe ruhi, bedeni, fikri, hissi ve içtimai yönden bir bütün olarak bakar. İslami kişilikte dengeli, ölçülü bir hayat şekli ön plandadır. İslam, hem dünya hem de âhîret düzenini dinin içinde, ruh ile beden düzenini kişide, ibadetle çalışma düzenini yaşamda bütünleştirmiştir.

1.1. Şahsiyet ile İlgili Kavramlar: İç Etkenler

İnsan, yaratılışından itibaren bir süreç ve değişim içerisinde. O bakımdan insan, hem kendi içinde var olan etkenler hem de çevresi tarafından bir değişim ve etkileşim süreci içerisine girer. İnsanın yapısını düzenleyen genleri sadece saç rengi göz rengi gibi fiziksel özelliklerinde etkili olmayıp aynı zamanda kişinin yapısında, zekasında ve algılamasında etkilidir. Kişinin farklı fiziksel yapıda olması, yaş cinsiyet faktörleri kişinin şahsiyetini etkileyen diğer unsurlardandır. Örneğin kişinin uzun ya da kısa boylu olması zayıf ya da şişman olması yaşlı veya genç olması kişiliği etkileyen fiziksel durumlardır. Fakat bu durumlar tek kişide aynı şekilde bir etkileşim ya da

⁶ İbrâhîm 14/42.

⁷ Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l- Arabiyyi, Beyrut: 1997, c.2, s. 528.

⁸ el-Enbiyâ 21/97.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Thk. Salim Mustafa el Bedrî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut: 2004, c. 11, s. 226.

¹⁰ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018, s. 401.

¹¹ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Divan Yayınları, 1982, s. 151.

şahsiyet oluşumunda aynı oranda etkilidir diyemeyiz; diğer tüm unsurlarla birlikte şahsiyetin oluşumu bir bütün olarak değerlendirilmelidir.¹²

Bu başlık altında insanın bizzatı kendisi ile alakalı, içinde var olan yeteneği ve yaratılışı gereği olan etkenlerden bahsedeceğiz.

1.1.1. Karakter (Huluk)

Karakter; şahsiyet ile yakından ilişkili olup onun bir parçası olan birbirinden ayrılmayan bir kavramdır. Köken itibari ile Yunanca olup hayvanlar, bitkiler ya da cansız varlıklar için kullanıldığında alamet manasına gelir. Hayvanın ya da bitkinin karakterinden söz edilecekse onun alameti manasında kullanılmış olur. İnsan için kullanıldığında, karakter terimi ahlaki davranışların terbiye edilmesi, yönlendirilmesi ve tutarlılığını ifade eder.¹³ Çocuğun karakterinin şekillenmesi çocukluğundan itibaren önce ailesinde sonra çevresinde olup bitenleri gözlemlemesi ve taklit etmesi ile başlar. Fakat bu şekillenme, birebir taklit olmayıp kendi kişiliğini oluşturacak adımlarla ilerlemesi ve onu benimsemesiyle olur. İnsan için kullanıldığında karakterin tutarlı olması manasına binaen kişi, hem yalancı hem dürüst ya da hem adil hem haksız olamaz; kendi içinde bir tutarlılığa sahip olması gerekir. Kişinin karakterinde bir istikrar ve sürekli tekrarlanmış bir davranış söz konusudur.¹⁴

Karakter, şahsın yaşadığı ahlâki değerleri ve davranış biçimlerini kendisinin benimsemesi, benimseme sonucu oluşan süreklilik arz eden eğilim ve davranış şekilleri olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Karakter, toplum içerisinde özellikle şahsın içtimai değerler bakımından sergilemiş olduğu olumlu özelliklerini, ahlâk açısından tutumlarını ve davranışlarını gösteren bir kavramdır.¹⁶ Kur'ân'da ahlâki tutumlar sergileme manasında¹⁷ “âdet ve

¹² Mehmet Ali, Timur, *Nüzûl Sıralı Sürelere Göre Şahsiyet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 617980), s. 23.

¹³ Mahmut Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021, s. 20.

¹⁴ Georg Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad, Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1977, s. 15.

¹⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004, s. 42.

¹⁶ Hâbil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021, s. 46.

¹⁷ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020, s. 106.

gelenek” anlamında kullanılan¹⁸ “hulk”¹⁹ kelimesi ahlâkın tekili olarak iki yerde geçmektedir. Bu sebeple karakter lafzının, huy, fitrat ve seciyye, lafızlarıyla aynı manalarda kullanıldığı da görülmüştür. Karakter lafzı genel anlamda huy ve mizaç kelimeleriyle aynı manayı ifade etmektedir.

Şahsiyet kişilerin sergilemek istediği olumlu olumsuz davranışlarındaki karakterle belirir. Şahsiyet kavramı ile karakter kelimesi arasındaki farklılığı belirleyen özellik, ahlaki davranışları ifade etmek için karakter kelimesinin tercih edilmesidir. Toplumda karakter kelimesinin kullanımına bakıldığında ahlâki davranışlar sergileyen, topluma uygun davranan kimselere “karakterli insan” sözü söylenirken gayri ahlâki davranışlar sergileyen kimselere de “karaktersiz insan” sözü söylenir.²⁰

Karakter doğuştan gelen özelliklerle olan davranış bütünü olmayıp küçük yaşlardan itibaren sosyal ilişkiler ve eğitim sonucunda değer yargılarının benimsenmesi ve gelişmesi ile kazanılır. Bazı günümüz psikologları, karakteri iki kısımda değerlendirirler; doğuştan; kalıtım ve genetik yolu ile oluştuğunu ya da sonradan çevrenin etkisi eğitim ve şahsi çabalarla şekillendiğini belirtirler. Davranışların kalıtsal olduğunu düşünenler karakteri huy anlamında kullanmaktadırlar.²¹

Olaylara karşı belirli yeteneklerimiz, tutum ve davranışlarımız, şahsiyetimizde belirleyici olarak kullanılıyorsa o davranış bizim karakteristik özelliğimiz olur; örneğin yaşadığımız olaya karşı sabırlı davranmayıp öfke ve kızgınlıkla davranıyorsak davranışımızın genel karakteristik özelliğini sabırsız ya da tahammülsüz olarak tanımlayabiliriz.²²

¹⁸ Mustafa Çağrıç “Ahlak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, c. 2, s. 10.

¹⁹ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Tefsiri*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018, c. 5, s. 429, eş-Suarâ 26/137 el-Kalem 68/4.

²⁰ Osman Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 25 (2012), ss. 1-24.

²¹ Paul Guillaume, *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970, s. 230.

²² Tuncel Altınköprü, *Şahsiyet ve Karakter Analizi*, Ankara: Hayat Yayınları, 2015, s. 19.

1.1.2. Huy

Huy, TDK sözlüğünde; kişinin yaradılışı ve ruhî özellikleri bütünü, mizacı, tabiatı şeklinde tanımlanmaktadır.²³ Doğuştan yapısal olarak uyaranlara karşı olumlu ya da olumsuz tepki verme iç güdüsüdür. Huy kelimesi mizaç, fıtrat, tabiat; ahlak. karakter, şahsiyet gibi kavramlarla eşanlamlı olarak ele alınmıştır.²⁴ Farsça kökenli olan bu kelime olumlu ya da olumsuz kişilik davranışlarından söz ederken örneğin kötü huy diye vasıflandırılan hırsızlık, yalancılık, hıyanet gibi kelimelerin yerine kullanılırken iyi huy diye bahsedilen doğruluk, cesaret, güvenilir olmak gibi kelimelerin yerine kullanılmıştır.

Türkçe’de cibilliyet olarak söylenen kelime جبل kökünden gelir. Büyüklük anlamı düşünülerek ve büyüklükte dağa benzetilerek büyük bir topluluğa “cibille”²⁵ denmiştir. Başka bir âyette geçen bu kelimeye “*sizden önceki nesilleri, kuşakları*”²⁶ şeklinde meal verilir ve “üzerine kuruldukları halleri ve yürümeleri için bağlandıkları yolları üzerine yaratılmışlardır” anlamındadır. Buradaki kullanımı İsrâ sûresi 84. âyetindeki gibidir.²⁷

Huy insanın davranışlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen bir melekedir. İnsan davranışları birbirinden huy değişikliklerine göre ayrılır, birbirinden farklılık gösterir. İnsanlar huylarına göre aynı konuda farklı davranma gücüne sahiptirler. Huy kelimesi insanın yaratılışı anlamında kullanıldığında mizaç kelimesi ile yakından bağlantılıdır. Halk arasında kullanılan “huylu huyundan vazgeçmez, can çıkmadıkça huy çıkmaz” atasözleri mizaç kelimesinin manası ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Mümtehhine sûresinde 4. âyet-i kerimede bulunan Hz. İbrâhim’de ve ona tabi olanlarda güzel örnekler olduğu ifade edilmiştir. İsmail Hakkı Bursevi tefsirinde İbrahim’de güzel huy, güzel haslet var

²³ “Huy”, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, c. 1, s. 656.

²⁴ Yusuf Batar, “Eğitimin imkanı ve Sınırlılıkları Açısından Huy Problemi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27. (2009), s. 18.

²⁵ Yâsîn 36/62.

²⁶ Şuarâ 26/184.

²⁷ Râgıb el-İsfahânî *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2018, “cbl”, s. 221.

şeklinde tefsir etmiştir.²⁸ Bazı ahlâk felsefecilerine göre huyu, hulk ile iki kısımda değerlendirip tabiatında var olan huylar (hulk-i tabii) ve sonradan kazanılan huylar (hulk-i kesbi) olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bu minvalde “huluk” kişiye uyum sağlayacak şekilde yaratılış şekline ait olan tabii özellikleri göstermektedir. Ahlâk kavramı da kişide yaratıldığı andan itibaren varmış gibi olan ve daha sonra kazanılan özelliklerini içermektedir.²⁹

1.1.3. Mizaç (Şâkile)

Mizaç, tabiat, huy, yaratılış, karakter³⁰ anlamlarına gelir. Bir kimsenin doğuştan sahip olduğu yapısal özellikleriyle alakalı tutumlarını, hislerini ve heyecanlarını ortaya çıkaran özellikleri bütünüdür. Mizaç alanları çocukluktan yetişkinlik dönemine kadar değişmezdir ve tutarlıdır. Genetik ve kalıtsal etkenler çoğunlukla mizaç tipini belirler. Mizacın zamanla kısmen değişme göstereceğine de inanılmaktadır.³¹ Mizaç için, insanın yaratılışı “fıtratı” da denilebilir. Mizaç insanın yaratılışındaki ruhi yönelişlerinin genetik programla bağlantılı olmasıdır.

Mizaç çoğunlukla karakter kelimesi ile karıştırılır; mizaç şahsiyetin bir parçası olup birbiri ile yakından ilgili ve genel bir anlam ifade eder. Kişi doğumundan sonra mizaçî yönelimleri üzerinde inşa edilmiş alışkanlıkları ve ahlâki değerleri karakteri oluşturur. Çoğunlukla insanlar karakterlerini buna göre belirler. Mizaç, insanın duygu, heyecan yönünü ifade eden bir kavramdır. Duygusal yönden kişinin diğer kişilerden nicelik ve nitelik bakımından tepkilerinin değişmesi mizaç ile alakalıdır ve bu duygu kalıtımla belirlenir. İnsanın kendine ait duyguları, halleri durgunluk neşelilik üzüntülü ve sakinlik halleri buna örnek verilebilir. Mizaç; insanın konuşma, düşünme, olaylar karşısındaki tepki verme durumunun sürekli ve çabuk olup olmaması gibi özellikler yansıtır.³²

²⁸ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, çev, Abdullah Öz ve öte., İstanbul: Damla Yayınları, 2012 c. 9, s. 16.

²⁹ Hüsameddin Erdem, “Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, (2000), s. 10.

³⁰ “Mizaç”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, c. 2, s. 1031.

³¹ Fikret Kahraman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: 2009, s. 457.

³² Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, c. 38, s. 297-298.

Kur'ân'da bu lafız شاکلة olarak belirtilmektedir. Şkl (şekil) ve şâkile (şekilde) kelimeleri, Kur'ân'da iki âyette bulunmaktadır.³³ Sâd Sûresi'nde bulunan âyette, 'şekl' olarak geçer. “*Bunun benzeri azap türleri!*” Şekl, bu âyet-i kerimede cins, benzer, tür ve denklik manalarında. İsrâ 84. âyette geçen ifade ise şu şekildedir. “*De ki: “Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.”*” Şâkile, bu âyette mizaç, yaratılış, tabiat gibi anlamlara gelmektedir.³⁴ Kur'ân'da قُلْ كُلُّ يَعْملُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ kişinin şekillenmiş huy ve karakteri³⁵ manasında kullanılışı bulunmaktadır. Birçok alim de bu âyete istinâden şâkile lafzını kişinin huyu, fitratı, mizacı, ruhunun özü manasında tefsir etmiştir.³⁶ “Şekl” yol, seciye, niyet, huy, din, tabiat, cihet, cins, misl, benzer gibi birbirlerine oldukça yakın manalara gelmektedirler.³⁷ Bu âyet insanda var olan ruhi yönelimleriyle daha sonradan sosyal açıdan etkileşimleri nedeniyle ortaya çıkmış olan birçok unsurun var olduğunu ve bunların ne kadar etkilediğini belirtir. Bu, “herkes kendi hissiyatına ve duygusuna göre davranışlar sergiler” demektir. “Şâkile” hem kalıtımla ruhi yapısında olan, hem de sosyal ortamda; aile faktörü, arkadaşları, iş ortamı, eğitim ve öğretimi ile inancını yansıtan ortamı gibi daha sonraları farklı biçimlerde hem olumlu hem de olumsuz değer kalıplarıyla oluşan davranma tarzı ve davranış biçimidir.³⁸

Şahsiyet ya da karakter kişinin değişime açık yönünü ifade ederken mizaç, şahsiyetin değişmeyen sabit yönünü ifade etmek için kullanılır.³⁹ Huy kelimesi de mizaç yerine çoğu zaman kullanılır. Bu konu ile alakalı mizaç ve

³³ Sâd 38/58; el-İsrâ 17/84.

³⁴ Râgıb el-İsfahânî *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2018, “şkl”, s. 561.

³⁵ el-İsrâ 17/84.

³⁶ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, İstanbul: Damla Yayınları, 2012 c. 5, s. 195; ez-Zemahşeri, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, çev. Abdülaziz Hatip ve öte., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, c. 3 s. 1174.

³⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşeri, “*Esasu'l Belağa*”, thk. Muhammed Bâsi'l Uyûnussuûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. 1, s. 517; el-İsfahânî, *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, s. 462.

³⁸ Mûsâ Bilgiz, “Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsrâ, 17/84. Âyeti ekseninde)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, (2006), ss. 136.

³⁹ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad, Ankara: M.E. Yayınevi 1977, s. 18.

karakter yapısı ile alakalı Kur’ân’da birçok âyete rastlayabiliriz. Nuh sûresinde 26-27. âyet-i kerîmede geçen “Nûh “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar ve sadece günahkâr nankör nesiller yetiştirirler.”⁴⁰ Hz. Nuh, inkârcıların içinden kendisine inanan kimselerin artık olmayacağını vahiyle öğrendiğinde⁴¹ Allah’tan dünyada ona inanmayan kimselerden hiçbirini sağ bırakmamasını dilemiştir. Âyetin devamına baktığımızda Hz. Nuh bu bedduasını kişisel bir sebepten değil de, gelecekteki yeni neslin selameti için yaptığını anlamış oluruz.⁴² Yani burada çevresel faktörlerden çok kalıtım ile ilgili karakteristik oluşum üzerinde durulmuştur. Hz. Nuh’un duasında bulunan helak konusunun alt yapısı sosyal bir olayın sebebidir ve ilahi kaynaklı bir olayın gerçekleşmesinin duasıdır.

Şahsiyetle alakalı bu kavramlar hiçbir insanın mizacının diğer insanla aynı olmadığını, her insanın ruhi yapısının kişiliğinin biricik olduğunu, insanın fizyolojik yapısı dahi her ne kadar benzer olsa bile birbirinin aynı olmadığını gösterir; parmak izlerinde olduğu gibi. Duygusal denge durumu farklı olabilen insanın, aceleci, heyecanlı, soğukkanlı, hassas, neşeli, içe kapalı olma hali her insanda nitelik ve nicelik olarak farklılık gösteren mizaç özellikleridir. İnsanın mizacı yapısaldir ve değişmez karakter ise insanın ortamına göre şekillendiği için eğitilebilir ve değişebilir; örneğin bir kişinin öfkeli olması mizacı olabilir fakat hangi durumlarda öfkeleneyeceği karakterine bağlıdır ve değişebilir.⁴³

1.1.4. Seciye

Seciye سجية, ahlak ve psikoloji terimidir ve “huy, tabiat, karakter” manalarına gelmektedir.⁴⁴ Şahsiyet lafzına karşılık olması maksadıyla kullanılmış olan seciye kelimesi insan tabiatındaki kökleşmiş oluşumu ve temel kabiliyetini göstermek maksadıyla kullanılmaktadır. İnsanın kendi

⁴⁰ Nuh 71/26-27.

⁴¹ Hûd 11/36. “Nûh’a vahyolundu ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülmeyin!”

⁴² Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 5, s. 468.

⁴³ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, s. 157.

⁴⁴ Hökelekli, “Şahsiyet”, c. 38, s. 297-298.

tabiatı gereği yaptığı sürekli olan alışkanlıkları ve temel becerileri ifade için kullanılır.

Karakter kelimesi İslam literatüründe yeni bir kavramdır. Bu sebeple karakter kelimesi literatürde bazen seciye bazen de hulk ile karşılık bulmuştur. Mesela Ahmed Naim karakter kelimesini Arap dilinde bulunan hulk kavramının tam karşılığı olarak görür, bunun seciye ile karşılık bulmasını yanlış görür; çünkü karakter de olduğu gibi ahlâkta da kötü ve iyi bulunmaktadır ama seciye için böyle bir durum söz konusu değildir.⁴⁵ Seciye kelimesi diğer kavramlar gibi birbirine benzeyen anlamları taşır. Sözlük anlamındaki huy, tabiat, karakter gibi kelimelerin manalarını kendi içinde barındırır. Çoğu zaman seciye kelimesi yerine bu kelimeler kullanılmıştır.⁴⁶

Kur'ân'da Duhâ suresinde geçen سجي kelimesi⁴⁷ için üç mana verilmiştir. Birincisi, “dindiği zaman”; sükuna erdiğinde gece demişlerdir. Araplar bu kelimenin kullanımında “rüzgarı dinmiş gece” ve “denizi dinmiş” şeklinde de söylerler. İkincisi, “karanlığını döktüğü zaman” bütün gece durgunlaştı anlamında karanlığını döktü derler.⁴⁸ Üçüncüsü, “örttüğü zaman” şeklinde elbisenin insanı bürümesi gibi gecenin de gündüzü bürümesi anlamındadır.⁴⁹ Mücâhid, Katâde, Süddi gibi alimler “gecenin insanlarla dinişi” şeklinde gecenin değil insanın sükuna ermesi anlamında mecazi olarak geceye nispet edilmiştir şeklinde ifade etmişlerdir.⁵⁰

1.1.5. Fıtrat (İstidat/Yaratılış)

İnsanın doğuştan sahip olduğu şahsiyetin ortaya çıkmasında etkili olan bir özelliktir. Fıtrat kelimesi “bir şeyi ortadan ikiye bölmek, yaratmak, yeniden ortaya çıkarmak, oluşturmak, ilk yapmak” gibi anlamlarında

⁴⁵ Hökelekli, “Şahsiyet, c. 38, s. 297.

⁴⁶ Hökelekli, “Şahsiyet, c. 38, s. 297.

⁴⁷ ed-Duhâ 93/2.

⁴⁸ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Ankara: Akçağ Yayınları, c. 23, s. 201.

⁴⁹ Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrir ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru'l-Tunusiyye, 2008, c. 30, s. 395.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 23 s. 202.

kullanılmaktadır. “Fatara” fiilinden isim olup “yaratılış,⁵¹ belli yeteneğe sahip oluş” anlamında kullanılır.⁵² İnsanın yaratılışındaki istek arzu ve temayülleri farklı yeteneklerini toplayan insanın ruhuna Allah tarafından yerleştirilmiş insan tabiatıdır. Sosyal çevreden etkilenmemiş saf benliği ilk yaratılıştaki temel yapısını karakterini ifade etmek için kullanılır.⁵³

İslam literatürüne göre bu kelimenin anlamı ilk yaratılış hali olarak ele alınmaktadır. Kişinin yaratılışı itibari ile İslamiyet’i kabul edebilecek istidata sahip oluşu kastedilmektedir. Sosyal çevreden, ailesinin şahsiyet tipolojilerinden etkilenmemiş saf bir fıtrata sahip kişi İslamiyet’i seçme yani hakikati seçme temayülüne sahiptir. Fıtrat hakikate meyiletme yeteneği ve bu yetenek ile kendini doğru bir şekilde tanırsa gerçeğe, hakikate erişmiş olur.⁵⁴

Kur’ân’da fatr kelimesinden türemiş 19 kelime bulunmaktadır. Sadece bir ayette fıtrat olarak yer almaktadır.⁵⁵ Bu ayet fıtrat olarak şu şekildedir: *“Sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁵⁶

30. âyette yer alan fıtrat kelimesi yalnızca burada yer almaktadır. “Yarattı, yaratan” anlamlarında yine bu kelime kullanılmıştır. Hem psikoloji hem de ahlakla ilgili alakalı olan bu kelime “ilk yaratılış hali, gerçek tabiat” anlamlarında kullanılıp Allah’ın yaratması sonucunda meydana gelen ilk hali ifade etmektedir. Fıtrat kelimesi, İslam’ın asıl kaynaklarından olan Kur’ân ve hadislerde insan özünün her şeyden ari bir şekilde olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. İnsanın gerçek, asıl tabiatında Allah’ı tanımaya doğru doğal bir yöneliş vardır. Allah inancı doğru bir inanç her ne kadar insanın kendi fıtratında olan bir duygu olsa bile kendiliğinden gelişmez

⁵¹ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît Fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2013 c. 3, s. 2254.

⁵² Hökelekli, “Fıtrat”, c. 13, s. 47- 48.

⁵³ Hökelekli, “Fıtrat”, c. 13, s. 47.

⁵⁴ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012, s. 45

⁵⁵ Abdülbaki Muhammed Fuad, *Mu’cemü’l-Müfehres li-elfâzi’l-Kur’ân*, s. 523.

⁵⁶ er-Rûm 30/30.

bu doğru inanca götürecek kabiliyette yaratılmıştır. Kur'ân'da bu kavli destekleyecek çeşitli âyetlerin olduğunu da ifade edebiliriz.⁵⁷

Hadisler içinde yer alan bu kelimeye oldukça fazla yer verilmiştir. Bir hadiste geçen fitrat kelimesi inanmanın fitri olduğunu ancak aile faktörü ile inancın şekillenmesinde önemli değişiklikler olabileceği ifade edilmiştir. Bu hadis “*Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra ana babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecûsî yapar*”⁵⁸ insanın inancının fitri ancak çeşitli nedenlerle değiştiğini ifade etmektedir. Başka bir yerde buna benzer “*Çocuk konuşmaya başlayıncaya kadar fitratını korur.*”⁵⁹ ifadesi geçmektedir. İslâm alimlerine göre insana fiziksel kabiliyetler verildiği gibi insan fitratında Allah'ı bilme kudreti ve Allah'a kul olmaya yönelik becerilerle donatıldığı ifade edilmektedir. Sosyal çevreden etkilenmemiş bir çocuğun fitratı Allah'ı tanımaya yöneliktir.⁶⁰

Fıtrat, insanın düşünceleri duyguları ve şahsiyeti üzerinde etkili olmakla birlikte kişinin iradesini yok edecek şekilde iyi veya kötü olma noktasında zorlayıcı bir etkisi yoktur. Fıtrat kavramı insanın yaratılış itibarı ile temiz ve sağlıklı olduklarını ifade eder; her insan farklı yeteneklerle ve duygularla farklı şekilde kullanma kabiliyeti ile doğar. İnsanın bu fitratı olumlu olumsuz çevre şartları ile birlikte bu fitrata eklenir ve değişebilen esnek bir yapıya sahiptir. İnsan bulunduğu olumsuz çevre koşulları ile Allah'ın ilk yaratılışındaki fitrata aykırı davranabilir; bunun sonucunda da olumlu olumsuz olmak üzere farklı şahsiyetler ve tipler meydana gelir. İnsanın kötü davranışları sonradan kazanılan davranışlar olduğu için fitratına aykırıdır. İnsanın bulunduğu şartlara göre değişebilen davranışları fitratının ilk yaratılış durumunu değiştirmez; Allah insanları genel bir fitrat üzerine yaratmıştır, bulunduğu çevre sosyal durumlar değişse de bu gerçek değişmez.⁶¹

⁵⁷ el-En'âm 6/63-64; Lokmân 31/32; ez-Zümer 39/49; er-Rûm 30/30.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, “*El-Câmiu's-Sahîh*”, Cenâiz 79, Mısır: Daru'l Alfâ, 2011, s. 163; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, “*el-Câmiu's-Sahîh*”, İman 6, Riyad: Daru'l Hadara, 2015.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, “*Müsned*”, thk. Şuayb el-Arnâutî, Adil Mürşid ve öte., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001, 4/24.

⁶⁰ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999, c. 2, s. 826.

⁶¹ J.Jacques Rousseau, *Emile yahut Terbiyeye Dair*, çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey, İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, 1966, s. 8.

Kur’ân, insanın gûnahtan uzak bir şekilde anne babasının ya da geçmişte yaşamış atalarının hiçbir gûnahını yüklenmeden yaratıldığını açıklamaktadır. *“Herkesin yaptığığın sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.”*⁶² İfade edilen âyet, geçmişte kimsenin gûnahının başkasının sırtına yüklenemeyeceğini kesin bir dille açıklar. Aynı şekilde Necm sûresi 38-39. âyetleri de bu hakikati ifade eder.

1.1.6. Nefis

N-f-s kökünden türemiş olan nefis kelimesi cimrilik etmek, nazar etmek, kıymetli olmak, layık görmemek gibi kavramlar için kullanılırken sözlükte can, ruh, akıl, bir şeyin varlığı, kötü kelime, zatı, kan, ceset gibi manaları içermektedir.⁶³

Kur’ân’da 293 yerde bulunan “Nefs” kelimesi nefs/en-nefs ve enfüs/el-enfüs şeklinde geçmektedir. İslam düşünce tarihinde bu kavram üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Görünmeyen nur, cevher ruhani bir öz, nurdan yaratılmış bir varlık olduğunu ve cismani bir varlık olup kan ve araz olduğunu ifade edenler de vardır.

Kur’ân’da *“sizi bir tek nefisten yaratan”*⁶⁴ diye ifade edilmiş sonra ondan da eşini yaratan şeklinde söylenmiştir; bunun anlamı her birey anne babasından dolayı dünyaya geldiğine göre onun bir parçasından (kaburga) değil onun özünden benzerinden kökten yaratan şeklinde anlamak gerekir.⁶⁵ Buna benzer ifadeler Kur’ân’ın başka ayetlerinde de geçmektedir.⁶⁶

Kur’ân’da bu kelime, iyi kötü, maddi manevi anlamlarını içermektedir. İnsanın ruh ve bedenden ayrılmayıp bir bütün olduğunu ifade eden âyetler vardır; *“Allah’ın haram kıldığı nefse (cana) haksız yere kıymayın”*⁶⁷ âyetiyle *“Her nefis (insan) ölümü tadacaktır.”*⁶⁸ Bu iki âyet ruh ve beden bütünlüğü anlamında kullanılmaktadır. İnsan hisseden, hissedilen ve idrak edilen bir varlık olduğu için ruha da nefis denmiştir. Kelimenin bu anlama gelebilecek

⁶² el-En’am 6/64.

⁶³ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nfs” md., s. 1076; Süleyman Uludağ “Nefis”, c. 32, s. 526-529.

⁶⁴ en-Nisa 4/1.

⁶⁵ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 9-12.

⁶⁶ er-Rûm 30 /21; en-Nahl 16 /72; eş-Şûrâ 42/11.

⁶⁷ el-İsrâ 17/33.

⁶⁸ el-Enbiya 21/35.

manalarda pek çok yerde kullanıldığını görüyoruz. Bu kavramın en fazla kullanımı Kur'ân'da ruh anlamında olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

Nefsin diğer varlıklara nazaran aktif bir rolü; değişime açık durağan olmayan bir yönü vardır. İnsan nefsi sayesinde hem olgun mütekmil bir insan olabilir hem de aşağıların en aşağısı olabilir. Nefsin iki yönünden hangisi diğerine galip gelirse, hâkim olan tarafın arzu ve talepleri beynin alakalı bölümüne ulaştırılır. Nefiste iki zıt alanın olduğuna dair bazı âyetler mevcuttur. Kur'ân'da bunu destekleyen âyette “*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir*”⁷⁰ insan nefsinin iki yönlü olduğunu söyleyebiliriz. Bu âyet nefsin durağan olmadığını ve terbiye edilebileceğini ifade eder.⁷¹

Nefis, insanda var olan hayır, şer, iyi, kötü, itaat ve isyan gibi tüm temayülleri kapsamaktadır.⁷² İnsanda var olan bu iki duyguyu insanın bedenine ve ruhuna yerleştiren Allah'tır, insan hep kötüye hem iyiliğe meyilli bir şekilde yaratılmıştır. Bu durum, “*Nefse ve ona düzen verene, kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki, nefsinin arındıran elbette kurtuluşa ermiştir*”⁷³ âyetinde ifade edilmiş olup Allah'ın insana yerleştirdiğini açıklamaktadır. Allah iyi ve kötü duygu davranışlarını insana yerleştirmiştir; insanda iyi ve kötü davranışa meyil ve bu iki davranış birbirinden ayırabilecek idraki de yaratmıştır.⁷⁴ Diğer bu manaları ifade eden âyetler ise şöyledir: “*Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu Rabbim bağışlayandır, merhamet edendir.*”⁷⁵ “*(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz).*”⁷⁶ (Allah, şöyle der:) “*Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.*

⁶⁹ Ahmet Ögke, *Kur'ân'da Nefs Kavramı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, s. 25.

⁷⁰ eş-Şems 91/9-10.

⁷¹ Kara, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, s. 5.

⁷² Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri Câmiu'l- Beyân*, çev. Hasan Karakaya; Kerîm Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2018, c. 5, s. 30-31.

⁷³ eş-Şems/7-9.

⁷⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev., Muhammed Han Kayani, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, Nazife Şişman, Yusuf Karaca, İsmail Bosnalı, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, c. 13, s.472.

⁷⁵ Yusuf 12/53.

⁷⁶ el-Kıyâmet 75/2.

Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!”⁷⁷ “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”⁷⁸ Bu âyetlerde yer alan nefis ifadesine baktığımızda iki durumun iyi ve kötünün de içerdiğini görmekteyiz.

Kur’ân’daki nefis kelimesinin kullanımı, muhatap oldukları ve izafet oldukları konular bakımından farklılaşmaktadır. Farklı alanlarda kullanımını gördüğümüz nefsin, 6 âyette Allah’a (En’am 6/12, 54; Maide 5/116; Ta-ha 20/41; Al-i İmran 3/28, 30) izafe edildiği görülmüştür. Diğer yerlerde nefis, doğrudan insanlara (Nisa 4/1; Bakara 2/54; En’am 6/130), kulluk ve hesaba muhatap oldukları için dolaylı olarak da cinlere izafe edilerek (Zâriyat 51/56; Al-i İmran 3/185; Rahman 55/31) kullanılmıştır. Kur’ân cansız eşyalara bitki ve hayvanlara ve meleklerle bu kelime ile hitap etmez.⁷⁹

1.1.7. Kalp

Gönül, bir şeyin özü, yürek, akıl, herhangi bir şeyin içini dışını çevirmek, ilim, anlayış, anlamlarına sahiptir. İslam’da kalp düşünce duygu ve davranışlarının ana kaynağı ve insanın şahsiyetini olumlu olumsuz etkileyen en önemli unsurdur. Kalbin bir maddi anlamı bir de korku, sevgi, sevinç gibi duyguların var olduğu, iman ve küfrün hareket noktası, davranışlarımızın manevi yönü vardır. İmam Gazâlî İhyâ’sında kalbin ilahi kaynaklı yüksek duyguların doğduğu ve mümin kalpte ancak hissedilen duyguların var olduğunu kafirin ölü bir kalbe sahip olduğu için mümin gibi yüksek duygulara sahip olmadığını ifade eder.⁸⁰ Aynı zamanda akıl kalp ilişkisi değerlendirilirken, iki kelimenin lügat açısından farklılığı olsa da iki kavramın ilahi bir cevher olup insanın içsel özünü ifade etmesi bakımından aynı olduğu söylenir.⁸¹

Kalp vücudun maddi ve manevi anlamda ana merkezidir. Hz. Peygamber bu konuya şöyle değinmiştir: “İnsan vücudunda bir et parçası vardır ki o

⁷⁷ el-Fecr 89/27-30.

⁷⁸ Kâf 50/16.

⁷⁹ Fatih İbiş, Kur’ân Bağlamında Nefs Olgusu ve İnsanın Teo-Ontolojik Yapısı Üzerine Bir Deneme, İstanbul: *Toplum Bilimleri*, C. 6, S. 4 (2012), ss. 235-244.

⁸⁰ İmam Gazâlî, *İhyâ ‘ulûmi’ d-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995, c. 3, s. 30.

⁸¹ Mustafa Şentürk, *Kur’ân’da Akıl*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004, s. 179.

düzelirse tüm vücut düzelir, o bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. O et parçası kalptir.”⁸² Hadiste insanın maddi yapısından meydana gelen kalp organının manevi yönüne de sahip olduğunu ifade edebiliriz.

İnsanın varlığında olan ruh ve şuur yolu olan bu organ, Allah’ın yarattığı fıtrata münasip bir kabiliyete sahiptir. Fıtratına ters onu değiştirecek duygu ve davranışlar hâkim olursa yoldan çıkmanın sebebi olur. Kur’ân, kalp ile insanda var olan tüm irade ve idrak unsurlarını içine alır. Kalbin idrakiyle alakalı bütün konuları “kalp, fuad ve lübb “ kelimeleri ile ifade eder. “...ibret almış kalplere ...fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”⁸³ Bu âyetin kalbin anlama ve idrak yönüne vurgu yaptığını ifade edebiliriz.

Kur’ân’da ‘kalp’; haşyetin, duyarlılığın, merhametin, huzur ve esenliğin, mutmain olmanın, ülfet ve bağlanmanın, takvanın, vahiy ve ilhamın, metanetin, imanın merkezidir. Aynı zamanda katılığın ve duyarsızlığın, gafletin, korkunun, sapmanın, zihnî körlüğün, şüphenin, mühürlenmenin, ikiye bölünmüşlüğü, manevî engellerin, eşyayı putlaştırmanın, öfkenin, kinin ve inkârın da merkezidir.⁸⁴ Kur’ân’da bu âyetler kalbin aynı hal üzere olmayan etkilere açık olan psikolojik bir çok duygunun değişimin kaynağı olduğunu göstermektedir. Kalp sürekli değişiklik gösterdiği için özellikle duygu durumlarında sabit olmadığı için bu organa kalp denmiştir.

Kalbin kişiliğin oluşmasında etkisi vardır; çünkü kalp bir duygu ya da düşünceyi seçtiğinde kişinin davranışları da etkilenmiş olur. Kalp anlık değişim ve sürekli farklı duygular halinde olduğu için Hz. Peygamber şu şekilde dua etmiştir: “*Ey kalpleri sabitleştiren Allah’ım. Kalplerimizi senin dinin üzere sabit kıl.*”⁸⁵ Bu dua bize kalbin sürekli değiştiğini ve ona yönelik bu halden ancak dua yoluyla kurtulabileceğimizi ifade etmektedir.

⁸² Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107; İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, “*es-Sünen*”, Kahire: Dâru’l İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyyi, 1952, Fiten, 14.

⁸³ el-Hac 22/46.

⁸⁴ Ahmet Abay, *Kur’ân’da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 289903), s. 108.

⁸⁵ İbn Mâce, Mukaddime, s. 13.

1.1.8. Akıl-irade

Akl kökünden olan akıl kelimesinin; engellemek, kalp, sığınılan yer, gerçeği bilmek, gibi anlamları vardır. İnsanın düşünme, yargılama, denetleme, iyiyi kötünden ayırma gibi yeteneğine akıl denir. Sadece insana verilen akıl kişiliğin oluşmasında etkili olan en önemli unsurlardandır. Akıl sayesinde iyiyi kötünden ayırabilir, seçimlerini akıl yürüterek yapar, fikir ve düşüncelerini akla göre temellendirir.⁸⁶

İnsan akıl sahibi olduğu için birtakım sorumluluklara da sahip olur. İslam dini akıl sahibi insanların ancak mükellef olabileceğini ifade eder. Akıl sahibi olmayanlar için ne bir sorumluluk ne de bir hesap vardır. İnsan aklını doğru kullanmak zorundadır yoksa bir takım kötü neticelere maruz kalabilir; kendini tehlikelerden ancak akıl sayesinde koruyabilir. İman ve ilimle akıl melekesini geliştirir ve vahyin doğrultusunda doğru olanı seçip şeytan ve vesvesesine aldanmaz.

Akıl kelimesi, Kur'ân'da 49 âyette bulunup isim olarak değil de daha çok fiil halinde gelmiştir. Akıl kelimesi bizzat kendisi isim olarak gelmemiştir fakat akıl anlamında kullanılan "lubb⁸⁷, fuad⁸⁸, kalp⁸⁹ gibi kelimeler isim olarak bu manada kullanılmıştır. Akıl yerine daha çok kalp zikredilmiştir. Akıl kullanmak, hatırlamak, ibret almak, düşünmek gibi fiiller kullanılmıştır.⁹⁰

Kur'ân'da aklın durağan bir şekilde olmaması, aktif halde olması istenir. Hz. Peygamberin getirdiği vahiy doğrultusunda insan, aklını sürekli aktif olarak kullanmalıdır. Bununla alakalı Kur'ân'da yer alan şu ayet; "*Aklınızı kullanmıyor musunuz?*"⁹¹ aklı aktif olarak kullanmamızı ve ona göre davranmamızı istiyor.

Akılla bağlantılı olan diğer kavram ise iradedir. İrade; talep etmek, arzulamak, emretmek, tercih etmek, hüküm, yaratma ve inşa gibi anlamlara

⁸⁶ Kara, "Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", s. 20.

⁸⁷ Âl-i İmran 3/190.

⁸⁸ en-Nahl 16/78.

⁸⁹ el-A'râf 7/179.

⁹⁰ el-Bakara 2/164, 266; Âl-i İmran 3/191; el-En'âm 6/6; en-Nahl 16/10-13, er-Rûm 30/8; Sâd 38/29; ez-Zümer 39/27-28.

⁹¹ el-Bakara 2/44.

gelir.⁹² İnsanın sorumluluk sahibi birisi olmasının ve diğer varlıklardan üstün olmasının en büyük sebebi, irade ve tercih hürriyetine sahip olmasıdır. İnsan, kendine verilen irade sebebiyle seçiminden sorumlu olduğundan dinen en yüksek mertebeye de çıkabilir, en aşağı mertebeye de düşebilir. İnsan akıl ve iradesi ile iyiliği ve kötülüğü seçebilme özgürlüğüne sahiptir. Kur’ân’da insanın iyiliği de kötülüğü de bizzat kendisinin seçtiğini ifade eden âyetler mevcuttur.⁹³ Allah doğru yolu gösterdiğini kişinin ister şükreden ister nankör olmasını kendi tercihinin bırakmıştır.⁹⁴ Bu ayet, insanın iyiliği de kötülüğü de seçme iradesine olduğunu göstermektedir.

İrade harekete geçme yeteneğidir. İnsan bir fiili gerçekleştirirken belirleyici olan unsur iradedir. Fiilin gerçekleşmesinde yönlendirici olan irade bu imkânın gerçekleşmesinde etkindir. İrade sadece psikolojik bir etken olmayıp bilinçli bir seçme gücü, kişinin davranışlarından mes’ul konumuna getiren ahlâki bir faktördür. Kelam ilminde seçme gücüne ihtiyar denmiştir.⁹⁵

1.2. Dış Etkenler

1.2.1. Şeytan

İnsanı en güzel şekilde yaratan ve seçkin kılan yüce Allah, insanın dünya ve ahiret yurdunda saadete erebilmesi için, Allah’ın razı olabileceği davranışlar geliştirmesini sağlamak için uyması gereken kuralları da bir şekilde kendisine iletmiştir. Allah, insanın söz konusu prensiplere ne derece uyduğunu ortaya koymak maksadıyla insanı, kendi başına bırakmamış, çeşitli şekillerde imtihan etmektedir.⁹⁶

Allah’ın insanı sınamak için şeytanın da vasıta olduğunu bildirir. Kur’ân, bu durumu şöyle ifade eder. “Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldı.”⁹⁷ “Bunu Allah, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaştıranlar için sınama vesilesi

⁹² İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, Haz. Yusuf Hayyat-Nedim Mar’aşlı, Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1983, c. 3, s. 187-189.

⁹³ en-Neml 27/39-40; el-Beled 90/10-20; eş-Şems 91/7-10.

⁹⁴ el-İnsan 76/3.

⁹⁵ Mustafa, Çağrıcı, Hayati, Hökelekli, “İrade”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. 22, s. 384-387.

⁹⁶ et-Tin 95/4; el-İsra 7/70; el-Ankebût; 29/2-4 el-Kıyâme; 75/36, er-Rahmân; 55/29.

⁹⁷ Meryem 19/83.

kılmak için yapar."⁹⁸ Şeytana kıyamete kadar Allah tarafından insanları yoldan çıkarmak için mühlet verilmiştir.⁹⁹ O bu mühleti insanları doğru yoldan saptırmak için var gücüyle kullanacaktır. Şeytan kıyamete kadar değil de insanın diriltileceği güne kadar kendisini yaşatmasını Allah'tan istemesi onun ölümsüzlüğü istemesinden kaynaklanır.¹⁰⁰ Allah, Şeytana uyararak peşinden giden kimseler dışında onun insanlara hakim olamayacağını bildirmiştir.¹⁰¹

Âyetlere baktığımızda insan şahsiyetinin davranışlarını etkileyen unsurlardan birinin de şeytan olduğunu görmekteyiz. İnsanın şeytana uyduğu takdirde sonunun hüsrana olduğu âyetlerden anlaşılmaktadır. İnsanın şeytana karşı tedbirli davranması gerekir. Şeytan insanın düşmanıdır. İnsan kendini korumak zorundadır. Şeytana karşı insan Allah'tan yardım istemelidir.¹⁰²

Melek, kişinin olumlu davranışlar sergilemesinde iyilikleri oluşturmaya çabalarken şeytan nefsin menfi olan cihetine kötülük ekmeye çabalamaktadır.¹⁰³ Kötü ve yanlış yollara şeytan¹⁰⁴ iyi ve doğru yola melek çağırır. Aynı anda farklı şeytanlar ve farklı melekler iyilik ve kötülüğe çağırırlar. Bazen melekler ve şeytanla birbirleri arasında münakaşaya girer.¹⁰⁵ Hz. Peygamber, *Şüphesiz ki şeytan, kanın damarlarda aktığı/dolaştığı gibi insan vücudunda dolaşır. Onun kalbinize/nefsinize bir kötülük atmasından korkuyorum.*"¹⁰⁶ Bu hadisi değerlendiren alimler, insan bedenine etki edebilecek kuvveti, Allah'ın yarattığını belirtirler.¹⁰⁷ Hadisin belli bölümünde benzetilme yapılmıştır; şeytan tıpkı bedendeki kan gibi insan tarafından hissedilmeden her yerde dolaşmaktadır ve insanı olumsuz düşüncelere

⁹⁸ el-Hac 22/53.

⁹⁹ el-A'râf 7/14-17.

¹⁰⁰ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 9-12.

¹⁰¹ el-Hicr, 15/42; el-İsrâ 17/65.

¹⁰² el-A'râf 7/200; Fussilet 41/36.

¹⁰³ Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, c. 3, 27, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Ensar Neşriyat, 2015, c. 1 s. 133, 134.

¹⁰⁴ ez-Zuhuruf 43/36.

¹⁰⁵ Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, c. 2 s. 507.

¹⁰⁶ Buhârî, İtikâf, 8, 11, Edeb, 121, Ahkâm, 21.

¹⁰⁷ el-Hâfiz Ahmed b. Ali, İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. 6, s. 342.

davranışlara sevk etmektedir.¹⁰⁸ Bu yüzden insan hayatına devam ederken dostunu ve düşmanını iyi tanımalı, kişiliğini sağlam temeller üzerine inşa etmelidir. Hz. Peygamberin kişiye doğru yolu gösterdiğini anlamalı; şeytan ve dostlarının da kendisine bir düşman ve kendisini kötülüğe götüreceğini unutmamalıdır.¹⁰⁹

1.2.2. Aile, Çevre ve Kültürü

İnsanın şahsiyetine sadece kendi kabiliyetinde olan davranışlar etki etmez aynı zamanda ailesi, onun davranışlarının şekillenmesinde öncülük eder. Aile toplumun en küçük yapı birimi olmakla birlikte topluma insan kazandıracak ilk mercidir. Bu yüzden ailenin sağlam temellerle oluşturulmuş bir yapıda olması çocuğun gelecek nesillere dahi fayda sağlayacak davranışlar sergilemesine sebep olur. Çocuk anne-baba ve toplum olmadan varlığını sürdüremez. Çocuk, anne babanın varlığı ile ilk sosyal çevreye, aile ortamında dahil olmuş olur. Çocuk her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını şahsiyetinin oluşumunda ihtiyaç duyduğu eğitim ve kültürü ilk sosyal ortamı olan aile ortamında karşılar. Anne-baba şahsiyetini ve karakterini şekillendirecek ilk terbiyeyi eğitimleri bu ortamda verir. Anne ve baba var ise diğer fertler kardeş ya da büyükanne, büyükbaba gibi yetişkinler çocuğun zihninde bir model oluşturacaktır. Kendi aile ortamında çevrede gördüklerini taklit ederek şahsiyetini geliştirecek ya da oluşturacak davranışlarının da temelini burada atar. O yüzden aile ortamında gerçekleşen olumlu olumsuz her türlü olay çocuğun gelecekte oluşturacak olan ya da var olan davranışını da şekillendirecektir.¹¹⁰

Kur'ân'da *“Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik de onlar önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bunlara süslü gösterdiler.”*¹¹¹ ifadesi ile Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a inanmayan müşriklere musallat olan şeytanlar kastedilir. İbn Âşur bu arkadaşların insanın iç ve dış dünyasında

¹⁰⁸ Bahattin Dartma, “Kur'ân Bağlamında Şeytanın İnsan Üzerinde Etkin Rol Oynama Yöntemi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8 (2008), s. 18.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/257; el-Maide 5/55; en-Nisa 4/119.

¹¹⁰ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: Özgür Yayınları, 1998, s. 172.

¹¹¹ Fussilet 41/25.

olan şeytan ve kafirler olduğunu ifade etmiştir.¹¹² Yine Hz. Lokman oğluna nasihat verirken anne babanın Allah’a şirk koşma gibi bir durumu istemesi halinde onlara itaat etmemeyi ve iyilikle muamele etmeyi söylemiştir.¹¹³ Bu âyetlerden insanın davranışlarını oluşturmada ya da değiştirmede ailenin ve çevrenin ne kadar etkili olduğunu görmüş oluruz.

Allah, doğuştan insan fitratına yaratıcısıyla bağ kurma potansiyelini yüklemiştir; bu duygu anne babanın çocuğu Allah ile tanıştırması onun varlığının her daim kendisi ile var olduğu duygusunu öğretmesi ile gelişir. Eğer çocukta var olan bu duyguyu anne ve baba geliştirmezse çocuk yaratılıştan sahip olduğu bu duyguyu geliştiremez ya da köreltir ve yanlış dini duygu düşüncelere ya da tamamen dinden bağımsız yanlış inanışlara maruz kalabilir. Hz. Peygamber bu olaya asırlar öncesinden vurgu yapmıştır. “*Her çocuk İslam fitratı üzere doğar. Sonradan anne babası tarafından Yahudi, Hristiyan ve Mecusi dinini seçerler.*”¹¹⁴ Bu hadise göre aile çocuğu iyiliğe ya da kötülüğe sevk eden ve onu dini seçimleri konusunda etkileyen ve ona şahsiyet kazandıran etkenlerin başında gelmektedir.¹¹⁵

İnsan davranışının oluşmasında ve şekillenmesinde diğer aktif rol oynayan unsur çevresi, yaşadığı toplumun gelenek, görenekleri ve kültürüdür. İnanç ve kurumlara bağlı olan toplum insanı da kapsayan bir kurumdur.¹¹⁶ Toplumda yaşanan olaylarla öğrenilen öğretiler kültür yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılır. Kültür, maddi manevi aktarılan gelenek görenek alışkanlıklar, bilgi birikimi ve değer ölçülerini oluşturur. Bir toplumun yaşayış biçimi olarak nitelendirilen kültür ile toplumda yaşayan insanların davranış şekilleri de oluşmuş olur. Günlük yaptığı davranışların oluşmasında kişinin ailesinde ve çevresinde gördükleri etkili olur.¹¹⁷ Kişinin diğer bireyle etkileşim haline gelmesi ve bu durumun incelenmesi sosyal psikolojinin alanıdır. Bu alanı ilgilendiren, itaat, sosyal kurallar, ikna etme ve edilme gibi

¹¹² Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 702.

¹¹³ Lokmân 31/15.

¹¹⁴ Buhârî, Cenâiz, 93.

¹¹⁵ Mustafa Akçay, “İmanın Oluşumunda Fitratın Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1 S. 18, (1996), ss. 289.

¹¹⁶ Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 292.

¹¹⁷ Osman Kara, *Kur’ân’da İnsan Tipleri*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 116864), s. 36.

önemli konular kişilerin birbirlerini etkilemesinde önemli rol oynamaktadır.¹¹⁸

Toplumda olumlu olumsuz davranışların ortaya çıkması ile kişi de bundan nasibini alır. Sosyal çevre, davranışların olumlu ya da olumsuz olmasında önemli bir yere sahiptir. Birey sosyal çevresi ile sürekli bir alışveriş halindedir; kişi bu etkileşimdeyken kendine ait his ve düşüncelerini de çevre ile bütünleştirmiş olur. İyi karakter ve ahlaklı davranış şekli güzel davranma ve iyi bir eğitimin ardından oluşur. Olumsuz davranışın kaynağı olan kötü karakter, ihmalin sonucunda ortaya çıkar.¹¹⁹

Şahsiyet olumunda fiziksel ve ruhsal boyutlar önemli yer tutmakla birlikte kişilik gelişiminde önemli ve aktif rol oynayan unsurlardan biri de sosyal çevredir. Bu konu ile alakalı Hz. Peygamber “*Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.*”¹²⁰ Başka bir hadiste “*Kişi sevdiği ile beraberdir.*”¹²¹ buyurmuştur. Bu iki hadiste Hz. Peygamberin sosyal çevreye özellikle seçeceğimiz arkadaşımıza ne kadar önem verdiği vurgulanmaktadır. Arkadaş ortamında bireyler, benzer biçimde düşünme ve davranma hatta hissetme eğilimindedirler. Sosyal çevreye adapte olma, uyum gösterme sık görülen davranış biçimlerindendir. Toplumda nasıl davranmamız gerektiğini yaşlılarımızdan ya da bizden büyük bireylerden öğreniriz. Bireyin içinde bulunduğu çevreye göre hangi davranış münasip hangisi değil içinde yaşayarak öğrenir ve ona göre davranmaya başlar.¹²²

¹¹⁸ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 38.

¹¹⁹ Kara, *Kur’ân’da İnsan Tipleri*, s. 106.

¹²⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Edeb, 19, Beyrut, Daru’l Kitab-ı İlmiyye, 2010.

¹²¹ Buhârî, Edeb, 96.

¹²² Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 95.

2. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İYİLİK VE KÖTÜLÜK KAVRAMLARI

2.1. İyilik Kavramının Tanımı

TDK'ye göre iyilik kelimesi şu anlama gelmektedir; iyi olma hali, salah, karşılık beklenilmeden yapılan yardım, hayır, kerem, ihsan, lütuf, inâyet, sağlığı yerinde olma hali, esenlik, yarar, nimet.¹²³

İyilik İslam literatüründe “hayr, hasene, birr” gibi farklı kelimeler ile anılmaktadır.

2.2. Kur'ân'a Göre İyilik Kavramı

Kur'ân'da iyilik, hayır kelimesi gibi birçok kelime ile ifade edilmektedir.¹²⁴ Bu anlamda Allah'ın insanlar için hoş gördüğü her şey “iyilik” kavramı ile ifade edilmektedir ki Kur'ân bu kavramı, hayır kelimesiyle ifade etmektedir.¹²⁵ Hayır ve iyilik kavramını kapsayan birçok kelime vardır. Yalnızca Kur'ân'da sıkça zikredilen bazı kelimelere yer verirken mâruf, takva gibi diğer kelimelere değinmeyeceğiz.

2.2.1 Hayr

Sözlükte “hayr” kelimesi, “iyilik etmek, üstün olmak, iyi olmak, iyi, iyilik” gibi anlamları içermekle birlikte zıt anlamı için şer kelimesi kullanılır.¹²⁶ Hayr kelimesi içinde mal ve zenginlik gibi anlamlar olduğu gibi en iyisi, anlamında olup şer için de en kötüsü gibi anlamlar verilmektedir. Her insanın ulaşmak istediği adalet, iyilik ve faydalı olan herkesin sahip olmak

¹²³ “İyilik”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, c. 1, s. 737.

¹²⁴ Âli-İmran 3/115.

¹²⁵ Erhan Yakut, *Kur'ân Âyetleri Bağlamında Hayır ve Şer* (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır 2021, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 690509), s. 7.

¹²⁶ Mustafa Çağrı, “Hayır”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. 17, s. 43-46.

istediği ve varmak istediği şey anlamlarında kullanılmaktadır.¹²⁷ Hayr kelimesi, Allah'ın emrettiği, sevdiği, razı olduğu fiilleri kapsayan bir kavramdır. Meşru davranışlar ile Allah veya Resulünün hakkında sükût ettiği fiiller ile yapılmasında manevi iyilik ve fayda beklenen davranışlar ve Allah'ın rızasına uymayan bütün fiillerden kaçınma da hayr kavramını kapsar.¹²⁸

Türkçe'de de kullanılan hayr kelimesi daha çok iyilik, iyi davranış, faydalı iş, muvaffakiyet ve buna benzer anlamlarda kullanılmaktadır.¹²⁹ Bütün toplumda hayır kavramı, karşılık beklenilmeden yapılan yardım ve iyiliklere denir. Bireyin topluma karşı ilişkilerinde, diğer canlılara ve çevresine karşı iyilik, ahlâki bir erdemdir.¹³⁰

Kur'an'da 176 yerde geçen bu kelime, yer aldığı konuma göre farklı anlamlara gelmektedir. Bu kelimelerin içinde mal, güzel, iyi, faydalı, istenilen şeyler gibi manalar vardır. Bu kelimenin zıddı en yaygın olarak şerr, daha sonra edna, sû, seyyie, ism, fitne, durr, gibi âyette geçtiği şekilleriyle ifade edilmiştir.¹³¹ Hayr, mutlak ve mukayyed olmak ikiye ayrılır: Mutlak Hayr; her durumda herkesin istediği hayırdır. Hz. Peygamberin cenneti istemesi bu türe örnek verilebilir. Mukayyed Hayr; İstenilen bir şey, biri için hayır olabilir ama diğer kişinin aynı şeyi istemesi onu için şer olabilir. Bir kimsenin kendisi için mal istemesi gibi. Bu mal birinin sevap işlemesine sebep olduğu gibi diğerinin yoldan çıkmasına, kibrine sebep olabilir.¹³²

Hayr kavramının Kur'an'da iki farklı kullanımı olduğunu görürüz;¹³³ birinci kullanımda nimetlerin her çeşidini kapsayan iyilikler olarak kullanılmıştır. Bazı âyetlerde hayr kelimesi mal kelimesi ile ifade edilmiştir. “O, aşırı derecede mal sevgisine kapılmıştır.”¹³⁴ İkinci kullanımda; “sâlih

¹²⁷ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*, "hyr", s. 365.

¹²⁸ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*, "hyr", s. 365.

¹²⁹ Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021, c. 1, s. 292.

¹³⁰ Ali Osman Acar, *Hadislerde Toplumsal Açından Hayırlı İnsan Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 146895), s. 10.

¹³¹ Güven Ağırkaya, *Kur'an-ı Kerim'de Birr*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 240345), s. 65.

¹³² el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü* "hyr", s. 365.

¹³³ Ağırkaya, *Kur'an-ı Kerim'de Birr*, s. 10.

¹³⁴ el-Âdiyât 100/8.

amel”, “hasene”, “mâruf” gibi kelimeler ile ifade edilen tüm iyi davranışı ifade etmek için kullanılır. “*Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.*”¹³⁵ Âyette “hayr” kelimesi iki defa tekrarlanmış olup birinci kullanımda mal varlığı için kullanılırken ikinci kullanımda her türlü iyilik anlamında kullanılmıştır.

2.2.2 Hasene

Hasen kelimesinin müennesi olan bu kelime sözlükte “güzel olmak” anlamına gelmekte olup hüsn kökündendir. İsim ve sıfat olarak kullanımı mevcuttur. İsim olarak kullanıldığında “iyi olma iyilik hali” gibi anlamları içermektedir.¹³⁶ İnsanın ruh ve beden halleri ile mutlu kılan her şeye hasene denmektedir; zıddı olan seyyie ise kötülük ve şerri ifade etmektedir.¹³⁷

Kur’ân’da 28 yerde tekil olarak bulunan bu kelime, üç yerde de çoğul olarak yer almaktadır ve üç farklı kullanımı söz konusudur. Her türlü iyi, güzel fiil, anlamlarına gelen birinci kullanımı Kur’ân’da “*Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir.*”¹³⁸ yer alan bu ayette hasene kelimesi kullanılmış olup iyilik anlamında mana verilmiştir. Bu ve benzeri âyetlere göre mutlak bir iyilik söz konusu olup her türlü herhangi bir kayıt olmadan iyiliğe karşılık mükafat olacağını belirtir. Hasene’nin belli bir davranışı “güzel şefaât” olarak nitelendirdiği kullanımı ikinci tür kullanıma örnek verilebilir. “*Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*”¹³⁹ Hasene kelimesi üçüncü kullanımında; nimet, mükafat, iyi ve mutlu sonuç gibi istenen amaçları ifade etmek için kullanılır.¹⁴⁰ “*İnsanlardan “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki*

¹³⁵ el-Bakara 2/215.

¹³⁶ Mustafa Çağrı, “Hasene”, md., *DİA*, İstanbul, TDV Yay., 1997, c. 16, s. 376-377.

¹³⁷ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, “hsn”, s. 277.

¹³⁸ en-Nisâ 4/40.

¹³⁹ en-Nisâ 4/85.

¹⁴⁰ Çağrı, “Hasene”, c.16, s. 376-377.

*dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru” derler.*¹⁴¹ Âyette her türlü istenilen mükafat ve iyilik için bu kelime kullanılmıştır.

2.2.3. Fazl, Kerem

Fazl kelimesi hem isim hem masdar olarak kullanılıp “Artmak, üstün olmak, fazlalık yapılan iyilik, ihsan, sevabı çok olan iş” manalarında kullanılır.¹⁴² Bu kelime Râgıb el-İsfahânî’nin eserinde “iyi ya da kötü olma ihtimali olan bir şeyin yeterli miktardan çok olması” manasında tanımlamıştır. İyi olma haline bilgi ve hilmin en yüksek mertebesini, kötü olma haline de çok fazla öfkelenmeyi örnek olarak vermiştir. Aynı zamanda el-İsfahânî “fazl” kelimesinin üç manayı ihtiva ettiğini belirtir: Cins bakımından, tür bakımından “*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*”¹⁴³ Zat bakımından, “*Allah rızık hususunda kiminizi kiminizden üstün kılmıştır.*”¹⁴⁴ âyeti bu türlere örnek verilebilir.¹⁴⁵ Cins ve tür bakımında varlıklar arasındaki bu üstünlük sabit olup varlığın özüne aittir. Hayvan varlığında olan bir türün insan üstünlüğüne ulaşması imkansızdır. Fazlalığın, artışın olması zat türüne ait olan bir konu olduğu için değişkenlik göstermesi de söz konusudur.

“Kerem”; iyilik, şeref manalarında olup, kötülük ve cimriliğin zıddıdır. İnsanlara iyi muamelede bulunmayı ifade eden kapsamlı manalar içerir; bağışlama, cömertlik, iyi davranış (hayır), ihsan ve güler yüzlü olmak, bu kelimenin diğer manaları arasındadır.¹⁴⁶ Kur’ân’da bahsedilen “Kerîm”, sözcüğü sıfat olarak geçmekte ve bol, bereket, büyük izzet anlamlarında kullanılmaktadır. Vakıa sûresindeki “Kur’ân’un Kerîmun”¹⁴⁷ “Kerîm” kelimesi “kıymetli, şerefli ve faydası çok olan” manalarına gelmektedir.¹⁴⁸

¹⁴¹ el-Bakara 2/201.

¹⁴² Mustafa Çağrı, “Fazl”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. 12, s. 271-272.

¹⁴³ el-İsrâ 17/70.

¹⁴⁴ en-Nahl 16/71.

¹⁴⁵ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, “fdl”, s. 799.

¹⁴⁶ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, “krm”, s. 906.

¹⁴⁷ el-Vakıa 56/77.

¹⁴⁸ Faik Hasar, *Hadislerde Hayırlılık Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2012, s. 39.

2.2.4 Vahiy

Vahiy kelimesi, hayırların kaynağı olarak açıklanmıştır. Kur’ân, çeşitli âyetlerinde vahyin bizzat hayır oluşuna vurguda bulunur.¹⁴⁹ “... *“Rabbınız size ne indirdi?” diye sorulur. Onlar, “Hayır indirdi” derler.*”¹⁵⁰ “Hayır indirdi” sözünden maksat Kur’ân vahyi ve bunun içeriği olan, doğru ve gerçek bilgilerdir.¹⁵¹

2.2.5 Birr

İman, İbadet, hayır, ahlâk gibi bütün yönleri kapsayan “birr” kelimesi, doğruluk, salah, hayır, itaat, ibadet, yeminine sadık olma, ebeveyne karşı iyi davranmak, cennet, ihsanda bolluk ve hac anlamlarına gelmektedir.¹⁵²

Râgıb el-İsfahânî “birr’i” açıklarken; Allah için, peygamber için, melek için, insan için, “kara parçası” için beş farklı alanda kullanımının olduğuna dikkat çeker. Allah için kullanılan Esmâ-i Hüsnâ’dan olan “el-Berr” Kur’ân’da bir yerde Allah ismi olarak kullanılmaktadır.¹⁵³ Peygamber için kullanılan birr üç yerde “berren” ifadesi ile kullanılmaktadır. Bunlardan ikisi, iki peygamberle ilgili olup anne babaya itaat anlamında kullanılır. “*Anne babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi.*”¹⁵⁴ Bu âyet Yahya’nın anne-babasına karşı olan tavrını ifade etmektedir.¹⁵⁵ Hz. İsa için kullanılan diğer “berren” ifadesi de aynı sûrede olup şu şekildedir: “... *o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti; beni zorba ve isyankâr yapmadı.*”¹⁵⁶ Melek için kullanılan “birr” bir âyette “berereh” şeklinde “el-Bârr” kelimesinin çoğulu halinde meleklerle ilgili olarak geçmektedir: “*Seçkin ve erdem sahibi elçilerin ellerinde*”¹⁵⁷ anlamında kullanılır. İnsan için “birr” kelimesinin çoğulu olan “ebrar” çok iyilik edenler anlamındadır.

¹⁴⁹ Yakut, *Kur’ân Âyetleri Bağlamında Hayır ve Şer*, s. 14.

¹⁵⁰ en-Nahl 16/30.

¹⁵¹ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 428.

¹⁵² el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, “brr”, s. 129.

¹⁵³ et-Tûr 52/28.

¹⁵⁴ Meryem 19/14.

¹⁵⁵ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 3, s. 592.

¹⁵⁶ Meryem 19/31-32.

¹⁵⁷ Abese 80/16.

Bakara sûresi 177. geçen âyette iyilerin yaptığı ve yapması gerektiği amellerden bahseder. “Ebrar’ın” davranış şekilleri ahlak ve amel ile birlikte itikat, ibadeti de kapsar ve tüm sâlih amelleri içerir.¹⁵⁸ “Birr’in” son kullanımına baktığımızda kara parçası için kullanılır. Kur’ân’da on iki âyette bu anlamda “birr” ifadesi geçer.¹⁵⁹ “...Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.”¹⁶⁰ Yer alan âyetlerin hepsinde denizin zıttı olan kara manasında kullanılmıştır.¹⁶¹

2.3. Kötülük Kavramının Tanımı

TDK’ye göre kötü; İstenilen, beğenilen nitelikte olmayan, zararlı, tehlikeli, hoş gitmeyen, kaba ve kırıcı, gerekli niteliklere sahip olmayan, kötülük; kötü olma durumu, kemlik, şer, zarar verecek davranış veya söz olarak geçer.¹⁶² İslam literatüründe kötülük kavramı yerine özellikle şer kelimesi kullanılır.

2.4. Kur’ân’da Kötülük Kavramı

Kur’ân’da kötülük, şer, ism gibi kelimeler ile ifade edilmektedir. “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!”¹⁶³ Bu âyette kötülük kelimesi “seyyie” kelimesi ile ifade edilmiştir. Kötülük ile alakalı olan şer, ism, fık ve fücür gibi bazı kavramlara değineceğiz. Bunların dışında Kur’ân’da zenb, seybie, münker, fesad gibi kavramlar da geçmektedir ancak bunlara değinmeyeceğiz.

2.4.1. Şerr

Şer, “kötü, kötü olmak, kötülüğe doğru meyletmek kötülük yapmak” ve “kötü, çirkin, zararlı olan şey” gibi anlamlarda kullanılan ve mastar-isim olan

¹⁵⁸ Ağırkaya, *Kur’ân-ı Kerîm’de Birr*, s. 49.

¹⁵⁹ el-Maide 5/96; el-En’am 6/59, 63, 97; Yunus 10/22; el-İsra 17/67, 68-70; en-Neml 27/63; el-Ankebût 29/65; er-Rum 30/41; Lokman 31/32.

¹⁶⁰ el-Maide 5/96.

¹⁶¹ Ağırkaya, *Kur’ân-ı Kerîm’de Birr*, s. 38.

¹⁶² “kötülük”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* c. 2, s. 916.

¹⁶³ Fussilet 41/34.

bu kavram, hayrın zıttıdır.¹⁶⁴ Terim olarak, Allah tarafından yasaklanmakta olup bu yasağı çiğneyenlere karşılığında bir ceza gerektiren her türlü kötü inanç ve davranışlar ile günahlar şer diye tanımlanmaktadır.¹⁶⁵ Şer kavramı; fesat, kötülük, bozgunculuk, kötü ahlak, zulüm, cezayı gerektiren davranış, sıkıntı, musibet gibi farklı manalarda kullanılmaktadır. “Şer’in” çoğulu “şurur” ve “eşrar” olarak gelmektedir. Otuz âyette yer alan bu kavram bir defa da çoğul olarak kullanılmıştır.¹⁶⁶ Şer kavramı, Kur’ân’da edna (en aşağı),¹⁶⁷ sù’ (kötü ,çirkin)¹⁶⁸ , seyyie (kötülük)¹⁶⁹ , ism (günah)¹⁷⁰ , durr (zarar)¹⁷¹ , fitne (bela)¹⁷² anlamlarında kullanılmıştır. Dinde ve felsefede tartışılan ve anlaşılması güç olan problemlerden birisi olarak ele alınan şer hem kötülük anlamında hem de musibet, felaket ve sıkıntı anlamlarında Allah tarafından yaratılan fiillerin tümüdür.¹⁷³

Aşırılık ve ısrar etme gibi manaları içermeleri bu kelimelerin ortak yönleridir. İsrar etme durumunda sürekli bir çaba söz konusudur. Diğer anlamlarına baktığımızda uzaklaştırma fiili, kovma davranışı ve saldırı gibi eylemlerde bir aşırılığın olduğu görülür.¹⁷⁴

İnsanların hayır diye zannettiği şerler, şer diye zannettiği hayırlar olduğu¹⁷⁵; Allah’ın lanetleyerek ve gazap ederek, bir takım kimseleri domuz ve maymuna dönüştürdüğü tâğuta yoldan çıkanlara tapanların Allah katında çok şerli olduğu,¹⁷⁶ Allah katında insanların en edna derecesine düştüğü kimselerin , dilsiz, sağır akletmeyenler olduğu,¹⁷⁷ ve kafirler olduğu¹⁷⁸ insana

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 652.

¹⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Şer”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2006, c. 30, s. 1435.

¹⁶⁶ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 429.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/61.

¹⁶⁸ Al-i İmran 3/30; Araf 7/188.

¹⁶⁹ el-Kasas 28/84.

¹⁷⁰ Al-i İmran 3/178

¹⁷¹ el-Enam 6/17; Yunus 10/107

¹⁷² el-Hac 22/11

¹⁷³ Erhan Yakut, *Kur’ân Âyetleri Bağlamında Hayır ve Şer*, s. 17

¹⁷⁴ Huriye Kılıç, *Kur’ân’da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 249294), s. 21.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/261.

¹⁷⁶ el-Maide 5/60.

¹⁷⁷ el-Enfal 8/22 .

¹⁷⁸ el-Enfal 8/55.

şerrin, zararın kötülüğün dokunacağı¹⁷⁹, insanın hem hayırla hem şer ile de imtihan oldukları;¹⁸⁰ yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfürenlerin şerrinden, bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden¹⁸¹ ve cin ya da insanlardan insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden Rabbe sığınılacak şer ve kötülükler olduğu¹⁸²; insanın şer amelinin cezasını çekeceği¹⁸³ gibi hususlar yer almaktadır.¹⁸⁴

2.4.2. İsm/Zenb ve Günah

Şer ve kötülük anlamlarında kullanılan bir diğer kavram ism ve günah kavramlarıdır. “İsm” kavramı sevaptan alıkoyan, işlediği takdirde kendisini her türlü hayır ve iyilikten uzaklaştıran fiil, yapıldığı takdirde karşılık olarak bir ceza gerektiren günah anlamında olan Kur’ân kavramıdır. “İsm’in” çoğuluna gelecek olursak bu kelime “âsâm”dır.¹⁸⁵

“İsm” yerine geçen kavramlardan biri de “günah” kelimesidir. Allah’ın yasakladığı, hoşuna gitmediği, insan fıtratına aykırı olan bu kavramın diğer eşanlamlıları; isyan, cürm , zenb gibi kelimelerdir. İsm kelimesinin tam karşılığı olarak günah kelimesi kullanılmıştır. Zenb (cürm) kelimesi, insanın Allah’ın rızasını kazanmasını engelleyen ve uzaklaştıran; her türlü isyanı, Allah’a asi gelmeyi ifade etmektedir.¹⁸⁶ İsm kavramının Kur’ân’daki karşıtı günah manasında kullanılırken “birr” olarak yer almıştır.¹⁸⁷ Âyete baktığımızda “ism’in” karşıtı olarak hemen ardından “birr” kelimesi gelmiştir.

Kur’ân’da kötü davranışları anlatırken insanların öldürme fiilleri, birbirlerini yurtlarından kovmaları, kötülük ve düşmanlıkta birbirlerine arka

¹⁷⁹ el-İsra 17/83.

¹⁸⁰ el-Enbiya 21/35.

¹⁸¹ el-Felak 113/1-5.

¹⁸² en-Nâs 114/1-6.

¹⁸³ ez-Zilzâl 99/8.

¹⁸⁴ Huriye Kılıç, *Kur’ân’da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihanı*, s. 22

¹⁸⁵ İbn Manzûr, “Esm”, c. 12, s. 5.

¹⁸⁶ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçani, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Ali Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997, s. 108.

¹⁸⁷ el-Mücadele 58/9.

çıkmaları¹⁸⁸; ölmüş eti, kanı, domuzu ve Allah dışında başkası adına kesilmiş olanı zorda kalmadıkça yemek;¹⁸⁹ vasiyeti işittikten sonra değiştirmek;¹⁹⁰ başkasının mallarını aralarında haksızlıkla yemek, bir parçasını yetkililere aktarmak;¹⁹¹ faiz alıp vermek;¹⁹² şahitliği gizlemek;¹⁹³ içki içmek, kumar, şans oyunları, oynamak;¹⁹⁴ başka bir eşle evlenmek istediğinde, birinciye verilen mehri geri almak;¹⁹⁵ Allah’a ortak koşmak;¹⁹⁶ yalan söylemek ve Allah üzerine yalan söyleyip iftira atmak,¹⁹⁷ günah işleyip, sonra onu bir suçlu işlemeyen birine atmak ve iftira etmek;¹⁹⁸ ve küfrü gerektirecek sözler sarf etmek;¹⁹⁹ işittiklerinde, din adamlarının ve âlimlerin onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetmemesi;²⁰⁰ Allah’ın helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymak, sınırı aşmak;²⁰¹ üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemek;²⁰² gibi ameller “ism” kavramının içinde anılmaktadır.²⁰³

Kur’ân’ın geneline baktığımızda bu kavramın tarifi şu şekilde ortaya çıkmaktadır: “Günah, meşruluğunu Allah’ın varlığından alan her şeye saldırı, Allah’tan alan her şeyi gayr-i meşru bir şekilde işlemektir. Bu tanımdan da günahın iki şekilde meydana geldiği sonucu çıkar. Emirlerin yerine getirilmemesi durumu ve nehiylerin göz ardı edilmesi olduğunu söyleyebiliriz.”²⁰⁴

¹⁸⁸ el-Bakara 2/85.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/173.

¹⁹⁰ el-Bakara 2/181.

¹⁹¹ el-Bakara 2/188.

¹⁹² el-Bakara 2/276.

¹⁹³ el-Bakara 2/283.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/219.

¹⁹⁵ en-Nisa 4/20.

¹⁹⁶ en-Nisa 4/48.

¹⁹⁷ en-Nisa 4/50.

¹⁹⁸ en-Nisa 4/112.

¹⁹⁹ el-Mâide 5/17.

²⁰⁰ el-Mâide 5/63.

²⁰¹ el-Mâide 5/87.

²⁰² el-En‘âm 6/121.

²⁰³ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, ”ism”, s. 66; Ömer Faruk Harman, “günah”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. 14, s. 278-282; Ağırkaya, *Kur’ân-ı Kerîm’de Birr*, s. 84; <http://Kur’ânfihristi.net/fihrist/g%C3%BCnah> (9 Şubat 2023).

²⁰⁴ Sadık Kılıç, *Kur’ân’da Günah Kavramı*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1982, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 347049), s. 33.

2.4.3. Fısk /Fücur

Sözlükte “belirli bir sınırı aşmak” anlamına gelmektedir. İslam öncesi dönemde bitki ve hayvanlar hakkında kullanılırken, İslam sonrası dönemde “hak yoldan çıkma”, dinin emirlerini yerine getirmeyen Müslümanlar Yahudi Hristiyan ve müşrikler²⁰⁵, bu kelimeyle nitelenmişlerdir.²⁰⁶

*“Hani biz meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ demiştik; İblîs’ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!”*²⁰⁷ Ayete baktığımızda İblis’in sınırı aştığı, Allah’ın emrinden dışarı çıktığı gibi bir mananın olduğunu görürüz.

Terim olarak, “fısk” kavramı mezheplere göre farklı tanımları olmakla birlikte “Allaha itaat etmeyen, haktan sapan, isyan eden mümin veya inkar eden kafir” diye tanımlanmıştır.²⁰⁸ Allah’ın yapmamızı istediği emirlerini yerine getirmeyen, günah işleme konusunda ısrarcı olan, fesat çıkaran, kötülük sahibi, kelime-i şهادet getirip davranışlarında bunu göstermeyen²⁰⁹ anlamlarında kullanılır. Kırk yedi yerde geçen bu kavramın zıddı iman-küfr bazı ayetlerde ise itaatin karşısı olarak yer almıştır.²¹⁰

Bu kavram Kur’ân’da yedi âyette²¹¹ Müslümanlar muhatap alınıp meyte, kan, domuz eti ve Allah’tan dışında olan varlıklar adına kesilen hayvanların etini yemek, fal oklarıyla oynamak, Hz. Peygamber’e itaat etmemek borç konusunda zarar uğratmak, ²¹² müminlerle alay etmek, kötü lakap takmak gibi küfür ve şirk dışında dinin emrettiği ve yasakladıkları şeylere karşı davranılması kastedilmiştir.²¹³

²⁰⁵ el-Bakara 2/ 99; Âl-i İmrân 3/ 110; el-Mâide 5/47, 59; et-Tevbe 9/67.

²⁰⁶ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, ”fsk”, s. 796.

²⁰⁷ el-Kehf 18/50.

²⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Fâsık” md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. 12, s. 202-205.

²⁰⁹ İbn Manzûr, “F-s-k” md., c. 10, s. 308.

²¹⁰ el-Bakara 2/197; en-Nûr 24/ 4; el-Hucurât 49/7, 11.

²¹¹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el’Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “fsk” md., Dâru’l-Hadis, Kahire 2001, s. 143-144.

²¹² Yavuz, “Fâsık”, md., s. 202.

²¹³ Ağırkaya, *Kur’ân-ı Kerîm’de Birr*, s. 69.

Diğer bir kavram olan fücür, bir şeyi geniş bir şekilde yarmak, günahlardan tövbe ettiği halde tövbesine sadık kalmamak,²¹⁴ günah işleyip alışkanlık hale getirmek,²¹⁵ anlamlarına gelir. Kur’ân’da fücür kavramının karşıtı olarak gelen kelime “ebrar” kelimesidir.²¹⁶ Âyette erdemliler kelimesi ebrarın karşılığı olarak kötüler kelimesi ise fücûrın karşılığı olarak meallendirilmiştir.

²¹⁴ el-İsfahânî, “Fcr” md., s. 782.

²¹⁵ İbn Manzûr, “F-c-r” md., c. 10, s. 208.

²¹⁶ el-İnfitâr 82/13, 14.

3. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA PEYGAMBERLER HARİCİNDE İSMİ ZİKREDİLEN ŞAHSİYETLER

3.1. Kur'ân'da İsmi ile Zikredilen İyi Şahsiyetler

Kur'ân, insanlara yol ve rehber olsun diye Allah tarafından Cibril vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gönderilmiştir. Bu rehberlik ve çağrıda insanların neleri yapmaları ve nelerden sakınmaları gerektiği farklı üslup ve ifadeler ile çeşitli âyetlerde yer almıştır. Bu bölümde Kur'ân'da ismi zikredilen ve Allah'ın razı olduğu davranışları yapan, Allah'a itaat eden, yaptığı örnek davranışlarıyla bize rehberlik eden iyi şahsiyetlerden bahsedeceğiz. Kur'ân'da ismi anılan iyi şahsiyetlerin kısa öz geçmişinden bahsedip bize örnek olan iyi davranışlar üzerinden âyetleri, tematik olarak tahlil edeceğiz. Âyetleri tematik olarak incelerken Kur'ân'da ismi zikredilen kişileri yer aldıkları surelerin Kur'ân'daki sıralanışına göre ele alacağız. Firavun sıfat olduğu için, Hz. Nuh'un oğlu ve hanımı, Hz. Lût'un hanımı, imanını gizleyen adam, Hızır, Asiye, isimleri doğrudan zikredilmediği için bu kimselere yer vermeyeceğiz.

Tematiğin Tanımı

Tema kelimesinin anlamı sözlükte “Bir esere hakim olan fikir ve his” şeklindedir.²¹⁷ Türk Dil Kurumu sözlüğünde tematik, “Bir tema etrafında oluşan” şeklinde tanımlanmıştır.²¹⁸ Tematik tefsir metodu konulu tefsir demektir. Tematik (konulu) terimi, konuyu araştıran kişinin bir konuyu tüm ilgili âyetleri inceleyerek araştırmasıdır.²¹⁹ Konulu tefsir metodunda herhangi bir konu ile ilgili tüm âyetlerin toplanarak nüzul sırasına göre ilmi bir araştırmadan sonra Allah'ın muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya

²¹⁷ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara: 1990, s. 1077.

²¹⁸ <https://sozluk.gov.tr/> (9 Şubat 2023)

²¹⁹ Mahmood Namazi, “Kur'an Tefsirine Konulu Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, , S. 26, (2012), ss. 209.

çalışan bir tefsir metodudur.²²⁰ Kur'ân'ın farklı surelerinde zikredilen belirli bir konudaki tüm âyetleri nüzul sırasına göre toplamak ve öncesi ve sonrasında gelen âyetlerle ilişkisinin araştırılmasıdır.²²¹ Konulu Tefsir dediğimiz metot ilk defa bu çağda ortaya çıkmıştır ve kökleri İslâm'ın ilk dönemlerine kadar uzanan Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemine yakındır.²²² Hz. Peygamber ile birlikte sonraki müfessirler Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine önem vermişlerdir. Hz. Peygamber'in konulu tefsir metoduna örnek verecek olursak; En'âm sûresindeki 82. âyette geçen zulüm kelimesinin anlamını sahabe sorunca Hz. Peygamber Lokmân sûresinin 13. âyetini söyleyerek şirkin ancak zulüm olduğunu ifade etmiştir.²²³ Konulu tefsir metodu, insanların Kur'ân'ın müstakil çalışmalarına ilgi göstermeleri ile birçok akademik tez konularının seçiminde ön plana çıkan bir uygulama haline gelmiştir.²²⁴

3.1.1. Tâlût

Tâlût, Kur'ân'da İsrailoğulları'nın ilk kralı olarak adı geçen kişidir.²²⁵ İsminin kökeni İbranice olan Tâlût, “uzun” anlamına gelir. Süryânice'de Şâul diye söylenip bilgisi ve vücudunun heybetli olmasından dolayı bu isimle anıldığı belirtilmektedir.²²⁶ Tâlût'un Bünyamin'in soyundan geldiği ve Kâs'ın oğlu olduğu Ahd-i Atîk'te ifade edilmektedir.²²⁷ Mısır ve Filistin civarında hayat süren Amâlîka Arap topluluklarını, Câlût komutasında M.Ö. 1000 yılları arasında İsrailoğulları'na karşı savaşarak onları yurtlarından sürmüşlerdir ve İsrailoğulları'nın kutsal saydığı, savaşa giderken götürdükleri Tâbût'u da alıp götürmüşlerdir.²²⁸ İsrailoğulları, bu dönemde Kur'ân'da ismi söylenmeyen Peygamber Samuel'e başvurarak kendilerine Câlût ile

²²⁰ Mevlüt Güngör, “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 7, (1988), ss. 50.

²²¹ Hicâzî Muhammed Mahmud, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Kahire: 1970, s. 402.

²²² Mustafa Müslim, *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Ankara: 1993, s. 17.

²²³ Buhârî, Enbiya, 41, Tefsîr, 31.

²²⁴ Nair, *Kur'ân-ı Kerîm'de Korku*, s. 25.

²²⁵ el-Bakara 2/246-251.

²²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 2, s. 89-94.

²²⁷ Ali Osman Kurt, “Tâlût”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2010, c. 39, s. 552.

²²⁸ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul: 2004, s. 499.

mücadele edecek bir komutan tayin etmelerini ister. Samuel, onların savaştan kaçmalarından korktuğu için bu isteklerinden vazgeçmelerini ister. İsrailoğulları Samuel peygambere savaştan kaçmayacaklarına dair söz verirler.²²⁹ Bunun üzerine Allah, Tâlût isimli kişiyi komutan olarak tayin etti ve İsrailoğulları'na savaşı farz kıldı. Bir süre sonra İsrailoğulları savaştan korkup geri durdular. Tâlût'un soylu bir aileye mensup olmadığını iddia eden İsrailoğulları, onun komutanlığını istemediler. Allah, Tâlût'a ilimde, fiziksel özelliklerinde, maddi ve manevi yönden bir üstünlük vermiştir.²³⁰ Tâlût ve ordusu Allah'ın takdiri ile Câlût ordusunu mağlup etti. Tâlût-Câlût kıssası Bakara sûresinde 246-251. âyetleri arasında anlatılmaktadır.

3.1.1.1 Tâlût ile İlgili Âyetler

- وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلِكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ²³¹
- وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ²³²
- فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُتَبَلِّغُكُمْ نَهْرَ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُّلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ²³³
- وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّثْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ²³⁴
- فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّبَعَهُ اللَّهُ الْمُلْكُ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ²³⁵

²²⁹ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, s. 500.

²³⁰ Ataullah Kartal, *Kur'an'da Dâvûd ve Süleyman (a.s) Kıssaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 254665) s. 42.

²³¹ el-Bakara 2/247.

²³² el-Bakara 2/248.

²³³ el-Bakara 2/249.

²³⁴ el-Bakara 2/250.

²³⁵ el-Bakara 2/251.

• Peygamberleri onlara “Allah size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi” dedi. “Biz hükümdarlığa ondan daha lâıyk iken ve ona servet bakımından bir zenginlik de verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?” dediler. Peygamber “Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı” dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilir.²³⁶

• Peygamberleri onlara “O’nun hükümdarlığının alâmeti, içinde rabbinizden bir sekînet, Mûsâ ve Hârûn ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir” dedi. Gerçekten inanıyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işâret vardır.²³⁷

• Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, “Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir” dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince “Bugün Câlût’a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok” dediler. Allah’a kavuşacaklarını umanlar ise, “Nice az birlik vardır ki, Allah’ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir” dediler.²³⁸

• Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da “Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!” diye niyazda bulundular.²³⁹

• Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût’u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah’ın âlemler için büyük lütufları vardır.²⁴⁰

²³⁶ el-Bakara 2/247.

²³⁷ el-Bakara 2/248.

²³⁸ el-Bakara 2/249.

²³⁹ el-Bakara 2/250.

²⁴⁰ el-Bakara 2/251.

3.1.1.2 Tâlût'un İlimde ve Fiziksel Özellikler Bakımından Hükümdar Seçilmesi / Ehliyet ve Liyakat

Fiziksel olarak; vücudun iri, güçlü, kuvvetli, güzel olması; manevi olarak ilim, siyaset, idare tekniği gibi özellikler fiilen hükümdarlık ve kumandanlık için esas olan şartlar arasındadır. Varislik ve soy komutanlık için asıl şartları oluşturmamaktadır.²⁴¹ “*O nasıl hükümdar olur*”²⁴² Hükümdarlığa kendilerinin daha layık olduklarını düşündükleri için peygamberlere zorluk çıkarmışlar ve Allah’ın emrini dikkate almamışlardır. Dönemin peygamberi, Allah’ın Tâlût’u kendileri için başa getirdiğini ve ilim ve yaratılış olarak onu daha üstün kıldığını bildirmiştir.²⁴³ Yani hükümdarlığı seçen Allah’tır. Tâlût’un seçilme nedenini de onlara açıklamıştır. İlim yönünden ve cisimce kendisinin üstün olması sebebiyle Tâlût seçilmiştir. Bu âyet, komutanlığın nesep, soy ile değil de ilim, bilgi inanç ve güç ile hak kazanılacağını açıklamaktadır. İbn Abbas Tâlût için O dönemin topluluğu arasından en bilgili ve yaratılış olarak en güzel ve kusursuz kişinin Tâlût olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁴ Allah mülkü istediği, dilediği kişilere verir²⁴⁵ çünkü mülk Allah’ındır. Allah mülkü dilediği kimseye verir ve kimse ona itiraz edemez. Mâlik olan Allah mülkünde bir tasarrufta bulunduğunda kimsenin itiraz hakkı yoktur.²⁴⁶

3.1.1.3. Manevi Motivasyon; Tâlût’a Verilen Tâbût Sekînet ve Bakiyye (Hükümdarlığının Delili)

Toplumlari bir araya getiren, zor ve sıkıntı zamanlarda kullanılan özel semboller ve nişaneler vardır. Bu sembollere toplum tarafından önem verildiği için onların nazarında saygınlığı vardır. Ancak bu sembollere aşırı mana atfetmek kişiyi dinden ve gerçek dünyadan uzaklaşmasına sembolizme doğru yaklaşmasına sebep olmamalıdır. Tâlût kıssasında da kutsal kabul edilen Allah tarafından topluma verilmiş bir nişane, sembol vardır. Bu

²⁴¹ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 140.

²⁴² el-Bakara 2/247.

²⁴³ el-Bakara 2/247.

²⁴⁴ Kurtubî, *el Câmi*, c. 3, s. 347-449.

²⁴⁵ el-Bakara 2/247.

²⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 5, s. 341-342.

sembol manevi olarak insanın motivasyonu arttıran bir nişanedir.²⁴⁷ Kur'ân'da "Tâbût" diye söylenen bu sembolün adı "kutu-sandık" olarak tercüme edilmektedir.²⁴⁸ Meleklerin taşıdığı bu Tâbût kutsal bir sandık veya sanduka anlamına gelir. İçeriğinde ise peygamberlerin kalplerinin yıkandığı altın bir tas, Tevrat levhaları, bir ruh, bir rüzgar, Hz. Mûsâ'nın asası, menn helvası ve Hz. Mûsâ ve Hârûn'un elbiseleri gibi çeşitli önemli nesneler bulunmaktadır.²⁴⁹ Tâbût hakkında Kur'ân'da hükümdarlığın bir işareti, Allah'tan gelen bir sekînet ve bakiye ve meleklerin taşıdığı bir sandık gelmesi ifadesi geçmektedir.²⁵⁰ Allah'ın İsrailoğulları'na verdiği, ancak daha sonra önemini yeterince göstermedikleri için geri alınan ahid sandığı, Tâlût'un hükümdarlığının delili olacakken kaybolmuş veya ellerinden alınmıştır.²⁵¹

"Sekîne" kelimesinin anlamı olarak sükûnet, kişiyi teskin eden şey emniyet, rahmet ve manalarını içeren bir kelimedir.²⁵² Türkçede bu kavram "sekinet" ile ifade edilmektedir. Râgıb el- el-İsfahânî, "Tâbût, kalp, sekine ise ondaki ilimden ibarettir" demiştir.²⁵³ Hükümdarlığının gerçek alameti, isyan ve gururla perişan olmuş kalbinizin gerçek haline dönmesi ve gerçek ve hak olan şeye iman ederek huzur ve sükuna ermesidir.²⁵⁴ Sekîne'nin ne olduğuna dair birçok rivayet vardır; yakuttan iki kanatlı bir kedi gibi resim, hoş bir rüzgâr, Hz. Mûsâ'ya verilen bazı müjdeler, hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığı şeyleri kapsamaktadır.²⁵⁵ Bakiyye ne olduğuna dair; Mûsâ'nın asası olabileceği; levhaların kırıkları, veya Tevrat'tan bir parçadır denilmiştir. Hz. Mûsâ'dan kalma kutsal şeylerden bir kalıntı vardır ki bunlar Rabbinizden

²⁴⁷ Maşallah Turan, "Maide 33-34 Ekseninde Muhammed Esed'in Sembolizm Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Gümüştane Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 2, S. 272, (2013), s.3.

²⁴⁸ Galip Atasağun, *Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dinî Semboller*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 54416), s. 31.

²⁴⁹ Ali Erbaş, *İlahî Dinlerde Melek İnancı*, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 277.

²⁵⁰ el-Bakara 2/248.

²⁵¹ Ali Gürkan, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kitâbu-I Mukaddese Göre Tâlût ve Câlût*, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır 2016, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 447960), s. 140.

²⁵² el-İsfahânî, *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, s. 504; Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 142.

²⁵³ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, s. 504.

²⁵⁴ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 142.

²⁵⁵ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 142.

bir sükûnet, gönül rahatlığına erdirir. Hz. Peygamber'in bir hadisinde peygamberlerin ilim dışında hiçbir maddi miras bırakmadıkları ifade edilmiştir.²⁵⁶ Bu hadise göre peygamberlerden kalma kalıntı ilme ve dine ait olan şeylerdir.

3.1.1.4. Tâlût ve Askerlerinin Su ile İmtihanı

Tâlût'un İsrailoğulları'na komutan olması ile birlikte Kenan kavimlerine karşı büyük bir güç oluşturdu. Bu güç İsrailoğulları'nın Allah katında denenmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Kur'ân'da bu olay Tâlût'un askerleri ile sefere çıkması ile su ile imtihan edileceği Câlût'a karşı savaşmaları olayı yer almıştır.²⁵⁷ İmtihan etmenin manası olarak sözlükte (ibtîlâ); denemek, sınamak anlamlarında kullanılmıştır. Onların imtihanı karşılaştıkları durumlarda nasıl davranacaklarının denenmesidir. Allah'ın onları imtihan ettiği nasıl davrandıklarını sınıdığı bölgede bulunan nehrin Ürdün ile Filistin arasındaki bir nehir olduğu söylenmiştir. Sudan içmemek konusunda itaat eden kimsenin diğer konularda da her şeye uyacakları, razı gelecekleri öğrenilmiştir. Kendi nefesine tabi olanların da emirleri yerine getirmeyen herhangi bir sıkıntı da bırakıp gidebilecek kimseler olduğu bilinmiştir.²⁵⁸ Nehre vardıklarında son derece susamışlardı Nehrin suyu ise bir o kadar tatlı ve güzeldi. İtaat edenlerin, emirleri yerine getirenlerin susuzluğunu bir nebze de olsa hafifletmeleri için birazcık o sudan almalarına müsaade edilmişti. Bununla bir avuç almayla zenginlik ve bolluk içinde yaşama amaçları olmayan hayatın en zor şartlarıyla göğüs gerebilen istikrarlı insanların susuzluk ile çektikleri sıkıntıyla baş edebilecekleri açıklanmıştır.²⁵⁹

Bu âyeti anlamların inceliklerine göre farklı değerlendirenlerden bazıları ise şöyle demiştir. Bu âyet, Allah'ın dünya hakkında insanlara verdiği bir örnektir. Allah dünyayı bir nehre benzetmektedir. O nehirden içen kimse, dünyaya meyleden, dünyadan ve buradan pek çok şey ele geçirmek isteyene, nehirden içmeyi terk eden kimse dünyadan yüz çeviren kimseye, eliyle bir

²⁵⁶ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 142.

²⁵⁷ el-Bakara 2/249.

²⁵⁸ Kurtubî, *el Câmi*, c. 3, s. 347-449.

²⁵⁹ Kurtubî, *el Câmi*, c. 3, s. 347-449.

avuç alan kimse, dünyadan ihtiyaı kadarını alan kimseye benzemektedir.²⁶⁰ Nehirden fazla fazla içenlerin kendisi ile birlikte olmadığını bildiren yette²⁶¹ yani bu savaşta benimle birlikte değildir anlamına gelmektedir. O sudan hiç tadına bakmayan da kendisi iledir cümlesinde; içmeyen değil tatmayan bendendir denmiştir. Kur’n’ın bu şekildeki ifade etmesi en beliğ şekilde kullanıldığını göstermektedir.²⁶² İmtihanı kazanmış olan kimselerle sefere giden Tlt, düşmana doğru ilerlediğinde yeni bir problem ile karşılaştı. Düşman ordusunun kalabalık olduğunu öğrenen ordusu ondan ayrılmak istedi. Clt’un ordusu kendi ordularından sayıca kalabalıktı. İtaat eden ve inanmış kimseler için düşmanın sayıca kendilerinden çok olmaları önemli değildi. Allah’ın her daim onların yanında olduğunu ve onları terk etmeyeceğini bildikleri için Tlt’a itaat edip samimiyetle ondan ayrılmadılar. Nehri geçen inanmış kimseler Clt ve ordusuna karşı güçleri olmadığını, Allah’a varacaklarına inanan kimselerin ise ne kadar çok az olsalar da galip olabilecekleri yette belirtilmiştir.²⁶³ İmtihanı geçen Tlt’u asla yalnız bırakmayan sayıca az olan bu ordu, düşmanın sayıca çok olmasına rağmen cesaret, doğruluk, sebat, zafer ve sabır vermesi için Allah’tan yardım dileyip yoluna devam ettiler.

3.1.1.5. Tlt ve Askerlerinin Ettikleri Dua ve Kazandıkları Zafer

Clt ile karşılaştıklarında şu üç duayı yaptılar: Kendilerine sabır vermesi nefislerine sabır vermesi ve kalplerini sabit kılması için Allah’tan yardım dilediler.²⁶⁴ Allah’a kalpten inanan bu ordu Clt ordusuna karşı zafer kazandı. Tlt ve ordusu Allah’ın takdiri ile Clt ordusunu mağlup etti. Mü’min inanmış bir kimse olan Dvd, kafir olan yoldan sapan ve bozgunculuk çıkaran Clt’u öldürdü. Bunun zerine Allah Dvd’u seçti ve ona hükümdarlık ve Peygamberlik verdi. Dvd’a zırh yapma ve kendini koruyabilecek aletleri yapma sanatı ve onun olmasını istediği her şeyi öğretti. Eğer Allah mü’minlerin işledikleri güzel davranışları ve sebatıyla şirk

²⁶⁰ Kurtub, *el Cmi*, c. 3, s. 354-355.

²⁶¹ el-Bakara 2/249.

²⁶² Kurtub, *el Cmi*, c. 3, s. 355.

²⁶³ el-Bakara 2/249.

²⁶⁴ el-Bakara 2/250.

bozguncu fesat ve isyan topluluğunu defetmeseydi yeryüzü bozulur gider, orada bulunanlar, yaşayanlar helak olur ve fitne çıkardı. Allah tüm mahlukata karşı son derece ikram ve lütuf sahibidir.²⁶⁵ Allah bu âyet ile Hz. Peygamber döneminde cihattan geri kalan münafık, müşrik ve kafirleri, kalplerindeki şüphelerinden dolayı uyarmakta, Hz. Muhammed'in topluluğundan da iman edenlerin ona itaat edenlerin, onlara galip geleceği bildirilmektedir.²⁶⁶

Akıl ve iman sahipleri bu fesada razı olmaz, sonradan gelen fesat batıldır. Bozgunculuk ve kötülük yapanların inanan kimseler tarafından defedilmesi gerekir. Allah savaşı bu hikmetle meşru kılmıştır. İki durum dışında savaş yoktur. Birisi toplumun selahiyeti için olan savaş diğeri ise fesat bozgunculuk, düşmanlık savaşıdır. İslah savaşı, iman ehline emredilen zulmü, bozgunculuğu, küfrü ortadan kaldırmak ve barışı sağlamaktır. İnanan kimseler bu mücadeleyi vermezlerse her yede bozgunculuk çıkacak o zaman da insanlar yok olup kıyamet kopacaktır.²⁶⁷

Son olarak bu inen âyetlerin hepsi Allah tarafından peygamberine bildirmekle olmuştur ve bu durum onun peygamber olmasının da bir delilidir şeklinde âyette yer almıştır.²⁶⁸ Hz. Peygamber'in tüm bu olayları bilmesi, Allah'ın vahyi peygamberine bildirmesi ile gerçekleşir. Bu olayları Hz. Peygamber'in Allah tarafından bilmesi, onun Allah'ın elçisi olduğunun delilidir.²⁶⁹

3.1.2. Hz. Meryem

Bütün ilahi dinlerde önemli bir şahsiyet olan Hristiyanlık dininin temsilcisi Hz. Meryem, Kur'an'da ismi otuz dört yerde zikredilen tek kadın şahsiyettir. Kur'an'da iyi bir şahsiyet olarak Hz. Meryem Tahrîm sûresinde inananlara misal verilmiştir. *“İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.”*²⁷⁰

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 2, s. 94-97.

²⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 2, s. 98-104.

²⁶⁷ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 146.

²⁶⁸ el-Bakara 2/252.

²⁶⁹ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 1, s. 391.

²⁷⁰ et-Tahrîm 66/12.

Bu âyetten önce aynı sûrede yer alan âyete baktığımızda inanmayan insanlar için Hz. Nuh'un ve Hz. Lût'un eşleri örnek verilmiştir. İnanan kimseler için Firavun'un karısı, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem örnek olarak verilmiştir. Bu âyete göre Hz. Meryem'in örnek bir şahsiyet olarak inananlara zikredilmesindeki temel ahlaki davranışlar; iffetli olması, Allah'ın sözlerini tasdik etmesi ve ilahi kitapları onaylamasıdır. Hz. Meryem'in vahye muhatap olması onun en yüksek mertebede olduğuna işarettir.

Hz. Meryem, Kur'ân kıssalarında tarihi olarak diğer kadınlardan sonra bahsedilen son halkayı oluşturur. İsimleri Hz. Meryem gibi geçmese de Kur'ân'da 12 kadından bahsedilmiştir. (Hz. Havva, Sâre ve Hacer, Vezirin Karısı, Firavun'un Karısı, Hz. Mûsâ'nın Annesi ve Ablası, Seb'e Melike'si, Hz. Nuh ve Lût'un Hanımları, Hz. Meryem ve Annesi). Bu kadınlardan ikisinin davranışı Allah tarafından yerilmiş, diğer kadınlar ise övülmüştür. Önceki toplumlarda kadının değeri çok olmamasına rağmen İslam dini Kur'ân'da kadınlardan bahsederek kadınlara verdiği değeri ortaya koymuştur. Kur'ân'da yer alan kadınların sosyal statülerine baktığımızda, yöneticiden köleye kadar her konumdan kadının olduğunu görürüz; bu durum kadınlara örnek teşkil etmesi açısından son derece önemlidir. Hz. Meryem'i, daha iyi anlayabilmek için yaşadığı coğrafya ve kültürü ile birlikte Kur'ân'da geçen âyetlerde iyi şahsiyet davranışlarından önce kısaca kronolojik olarak hayatına değineceğiz.

3.1.2.1 Hz. Meryem'in Kısaca Hayatı

Hz. Meryem Hristiyanlık ve Yahudilik dininde önemli olduğu kadar İslam'da da önemlidir; hem adının geçip bizzat sûre adını alması hem de örnek davranışlar sergilemesi sebebiyle tüm Müslümanlar nezdinde önemli bir yere sahiptir. Bu derece önemli bir şahsiyetin yaşadığı sosyal toplumu ve tarihi yapıyı incelemek onu hakkıyla anlayıp örnek almamız noktasında önem arz etmektedir.

3.1.2.2. Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Dini Yapı

Hz. Meryem Roma hâkimiyetinde olan Filistin topraklarında, karışıklıkların olduğu, Yahudilerin Mesih'i bekledikleri bir dönemde

doğmuştur.²⁷¹ Hz. Yusuf ile birlikte Mısır'a giren İsrailoğulları, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn önderliğinde Firavun'un zulmünden kaçarak Filistin'e yerleşmişlerdir. Hz. Mûsâ'ya gönderilen Tevrat'la birlikte İsrailoğulları toplumda saygın ve medeni bir toplum haline gelmişlerdir. Bu durum, Kur'ân'ın bazı âyetlerinde kendilerine verilen nimetleri unutmamaları ve nankörlük etmemeleri şeklinde vurgulanmaktadır.²⁷² Bu verilen nimetlere karşı İsrailoğulları kendilerine gelen peygamberleri katletmişler ve isyan çıkarmışlardır. Tekrar Roma hakimiyeti altına giren İsrailoğulları kendilerine yapılan zulüm ve işkence sebebiyle bir Mesih'in gelip onları bu zulümden kurtarmasını beklemişlerdir.²⁷³ O dönemde olan bazı Mısır, Babil gibi milletlerin de etkisiyle farklı uygulamalar görülmektedir. Sosyal hayatlarında medyumluk, ölüye sorma, fala bakma, büyücülük, ad veya kura çekme gibi davranışlar en meşhur olanlarıdır.²⁷⁴ Yahudi toplumun kadın algısı ise Tevrat'ın anlatılarındaki "kadın erkeğin bir parçasından yaratılmış ve insanın ilk defa kadın sebebiyle günah işlemesine sebep olan kişi" anlayışıyla ikinci planda olan bir varlık konumundadır.²⁷⁵ O dönemin sosyal yapısında kadının konumunun nasıl olduğunu Al-i İmran sûresinin 36. âyetine baktığımızda da görebiliriz.²⁷⁶ Hz. Meryem'in annesi uzun süren bir kısırlık döneminin ardından doğacak çocuğunu Allah'a adamıştı fakat çocuğu kız olarak dünyaya gelince "kız erkek gibi değildir" deyip son derece üzülmüştür. Daha sonra annesi Hanne'nin bu üzüntüsü Hz. Meryem'in mabede kabulü ile giderilmiştir. İşte Hz. Meryem toplumun bu anlayışlarının hakim olduğu bir ortamda dünyaya gelmiştir. Ekonomik açıdan Roma yönetiminde olan bu toplum ağır vergiler ve kuraklık sebebiyle son derece kötü bir durumdadır.²⁷⁷

²⁷¹ Ahmet Karaman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, s.258.

²⁷² el-Bakara 2/35.

²⁷³ Ömer Faruk Harman, "Meryem" md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2004, c. 29, s. 236-242.

²⁷⁴ Betül Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. Meryem'in Terbiyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 315810), s. 18.

²⁷⁵ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2013, c. 43, s. 212-218.

²⁷⁶ "Onu doğurunca dedi ki: "Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."

²⁷⁷ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 30.

Dini yapıya bakacak olursak; Yahudi-Putperest inanışları hakim ve birbirine karışmış bir durumdayken bir kurtarıcının gelip onları bu halden kurtarma ümidinin var olduğu bir toplum söz konusudur.²⁷⁸ İsrailoğulları ilk kez Hz. Süleyman tarafından inşa edilen mabede (Beytü'l- Makdis) büyük önem vermişlerdir. Burada adak adanır, kurban kesilir ve erkek çocuğu dünyaya gelirse oranın hizmetkarı olmak üzere adanırdı.²⁷⁹ Hz. Meryem zamanında peygamber olan Hz. Zekeriyâ, bulunduğu toplumun yanlış inanışlarından ve uygulamalarından halkı uyarıp aydınlatmıştır. Ona rağmen İsrailoğulları peygamberlere iftiralar atıp onları öldürmeye kalkışmışlardır.²⁸⁰ Hz. Yahya bazı yönetici rahiplere ve aykırı davranışlara yönlendirdiği eleştiriler sebebiyle öldürülen peygamberler arasındadır.²⁸¹

3.1.2.3. Hz. Meryem'in Ailesi, Dünyaya Gelişi, Himayesi ve Sonraki Süreçler

Kur'ân'da Hz. Meryem'in babasının ismi İmran, annesinin ismi ise adı verilmeden İmran'ın karısı olarak geçmektedir.²⁸² Hz. Meryem'in soyu Allah tarafından seçilmiş bir soy olan İmran soyundan gelmiştir.²⁸³ Âyette Hz. Meryem'in de dahil olduğu İmran ailesinin seçilmiş olduğu belirtilmektedir.

Hz. Meryem'in babasının ismi üç yerde geçmekte (Âl-i İmran 33, 35 ve Tahrîm 12. ayetler) ve İbranice kökenli olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁴ İmran, çevresinde saygı uyandıran, şerefli bir soydan gelen, Beytü-l Makdis'teki alimlerin takvası ilmi ve ihlası ile önderi ve İsrailoğulları'nın tanınmış şahsiyetlerindendir.²⁸⁵

Hz. Meryem'in annesinin ismi, İslam kaynaklarında Hanne olarak geçmektedir. Hanne'nin tarihsel kimliği olarak Hz. Zekeriyâ'nın eşi,

²⁷⁸ Günay Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 70.

²⁷⁹ Harman, "Meryem" md., c.29, s. 236-242.

²⁸⁰ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 20

²⁸¹ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2021, s. 17.

²⁸² Âl-i İmran 3/35.

²⁸³ Âl-i İmran 3/33-34.

²⁸⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtûbî, *el-Câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev., M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 2019, c. 4, s. 173-174.

²⁸⁵ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 23.

Fakuzun kızı, Hz. Yahya'nın annesinin kız kardeşi olduğu söylenmiştir.²⁸⁶ Kur'ân'da Hanne ile alakalı yaşının ileri olmasına rağmen ettiği dua yer almaktadır: “*Bir zamanlar İmran'ın karısı şöyle demişti: “Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.”*”²⁸⁷ Bu duanın Allah tarafından kabul edilmesi ile Hz. Meryem'in annesi olan Hanne Allah'a sözünde durup çocuğunu mabede hizmet etmesi için teslim etmiştir. Aynı sûrede, hemen ardından gelen âyette Hanne'nin ettiği dua tüm Müslüman annelere örnek dua niteliğindedir.²⁸⁸ Hanne çocuğuna Meryem ismini koymuş ve onun her türlü kötülükten korunması için Allah'a yalvarıp dua etmiştir.

Hanne, doğacak çocuğunu “muharraran” kelimesini kullanarak adanmıştır. Bu kelimenin anlamı; dünya işlerinden uzak, Allah'a adanmış, ihlaslı bir şekilde Allah'a ibadet eden, hür anlamlarına gelmektedir.²⁸⁹ Hanne'nin erkek bebek beklentisinde olduğu şu âyet ile anlaşılmaktadır: “*Onu doğurunca dedi ki: “Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir.”*”²⁹⁰ Hanne'nin o dönemin şartlarına ve kadınların toplumdaki konumlarına göre mabede adanan çocukların erkek olması ve fiziksel açıdan erkeklerin kızlara göre daha güçlü olması sebebiyle böyle bir yakarıшта bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁹¹

Hz. Meryem'in himayesinin Hz. Zekeriyyâ verilmesi kura ile olmuştur.”²⁹² Hz. Zekeriyyâ ile birlikte dönemin din adamları, Hz. Meryem'in himayesini üstlenmek için tartışmışlardır; en sonunda Tevrat'tan yazmış oldukları kalemleri nehre atmışlar ve üç defa su yüzüne çıkan isim Hz. Zekeriyyâ'nın kalemi olmuştur.²⁹³ Âyette bu olay yaşanırken Hz. Peygamber'in olmadığı da belirtilmiştir.

²⁸⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân Tefsiri*, c. 4, s. 1239; Râzî, *Tefsir-i Kebir - Mefâtîhu'l-ğayb* c. 6, s. 271; Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 5, s. 331.

²⁸⁷ Âl-i İmran 3/35.

²⁸⁸ Âl-i İmran 3/36.

²⁸⁹ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 1, s. 547.

²⁹⁰ Âl-i İmran 3/36.

²⁹¹ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 1, s. 548.

²⁹² Âl-i İmran 3/44.

²⁹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 6, s. 278.

Mabede adanan Hz. Meryem'in tüm sorumluluğunu âyette geçtiği şekliyle Hz. Zekeriyâ üstlenmiştir. Hz. Meryem'i güzel bir şekilde yetirmesi, bakımını üstlenmesi Hz. Meryem'i ziyarete gittiğinde çeşitli rızıkların da onun yanında bulunduğunu görmesi anlatılan olaylar arasındadır.²⁹⁴ Âyete göre diğer dikkat çeken husus Hz. Meryem'e Allah tarafından rızık gönderilmesi mucizesidir.

Yahudilerin geleneğinde adanılan çocuklar, mescidin hizmetini görür, ergenlik çağına girinceye kadar ilim tahsil eder ve sonrasında dilerse kalmaya devam eder dilerse mabetten ayrılırdı. Kalmaya karar veren kimse ise bir daha oradan ayrılmazdı.²⁹⁵ Hz. Meryem'in eğitimi böylelikle seçkin bir soy olan ailesi ve Hz. Zekeriyâ tarafından gerçekleşmiştir. Hz. Meryem için "ıstafa" ve "taharra" ifadeleri âyette geçmiştir. Yani Allah tarafından seçilmiş ve üstün kılınmış anlamlarına gelmektedir. Melekler Hz. Meryem'e hitap etmiş Allah tarafından seçildiğini, tertemiz olduğunu ve tüm kadınlara üstün olduğunu bildirmişlerdir.²⁹⁶

Hz. Meryem hakkında Âl-i İmran sûresinin 45-47. âyetlerinde ve Meryem sûresinin 16-40 âyetlerinde, Hz. Zekeriyâ'nın himayesine kadar anlatılan yaşantısından sonra hamilelik sürecini Hz. İsa'ya nasıl babası olmadan hamile kaldığı ve çektiği sıkıntılar ve imtihanları anlatılmaktadır. Bir süre mabette Hz. Zekeriyâ gözetiminde ve eğitiminde kalan Hz. Meryem için yeni bir dönem başlamaktadır. Hz. İsa'ya hamile kalınca bebeği ile uzak yerlere gitmiş ve daha sonra tekrar yaşadığı topluma geri dönmüştür. Yaşadığı toplumdaki insanlar onu anlamak yerine ona kötü bir fiil isnat etmişlerdir.²⁹⁷ Hz. Meryem seçilmiş bir kadın olarak Hz. İsa'yı babası olmadan dünyaya getirmiş ve tüm bu zor süreci çeşitli mucizelerle Allah'ın yardımıyla geçirmiştir.

Hz. Meryem'in uzunca hayatını anlatmak tezimizin konusu ile alakalı olmadığından kısaca âyetlerde geçtiği şekli ile vermeye çalıştık; asıl tez

²⁹⁴ Âl-i İmran 3/37.

²⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* c. 6, s. 280.

²⁹⁶ Âl-i İmran 3/42.

²⁹⁷ Meryem 19/27.

konumuzu oluşturacak âyetleri, Hz. Meryem'in örnek davranışlarını ve bu sebeple iyi şahsiyet olarak değerlendirilmesini tematik olarak inceleyeceğiz.

3.1.2.4. Hz. Meryem ile ilgili Ayetler

- إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ²⁹⁸
- ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ²⁹⁹
- وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ³⁰⁰
- وَالَّتِي أَحْصَانَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ³⁰¹
- وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَانَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِنْ الْقَانِتِينَ³⁰²
- فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا³⁰³
- فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسِيًّا مَنْسِيًّا³⁰⁴
- يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ³⁰⁵
- “Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla iştirmektedir ve bilmektedir.”³⁰⁶
- Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.”³⁰⁷
- İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık.”³⁰⁸
- İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştı, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.”³⁰⁹

²⁹⁸ Âl-i İmran 3/33.

²⁹⁹ Âl-i İmran 3/34.

³⁰⁰ Âl-i İmran 3/42.

³⁰¹ el-Enbiya 21/91.

³⁰² et-Tahrîm 66/12.

³⁰³ Meryem 19/22.

³⁰⁴ Meryem 19/23.

³⁰⁵ Âl-i İmran 3/43.

³⁰⁶ Âl-i İmran 3/33-34.

³⁰⁷ Âl-i İmran 3/42.

³⁰⁸ el-Enbiya 21/91.

³⁰⁹ et-Tahrîm 66/12.

- *Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi.*³¹⁰
- *Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirdi. Meryem, “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!” dedi.*³¹¹
- *Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil.*³¹²

3.1.2.5. Hz. Meryem’in Üstünlüğü /Seçilmiş Olması

Al-i İmran 33, 34, 42 âyetlerinde belirtildiği gibi Hz. Meryem ve soyu alemler üzerine seçkin kılınmıştır. Hz. Meryem’in annesinin bir çocuk sahibi olmak için dua edip Allah’a adaması, doğduktan sonra şeytandan Allah’a sığınması gibi sebepler Hz. Meryem’in temiz bir nesilden ve seçilmiş bir aileden geldiğinin göstergesidir. 42. âyette yer alan meleklerin Hz. Meryem’e hitap etmesi Hz. Meryem’in meleklerle konuştuğuna ve bu da Allah tarafından seçilmiş bir kul olduğuna delildir.³¹³ Bu ayette yer alan “ıstafa” kelimesinin iki farklı anlamı vardır. Yaratılmışların en özü olmak, en halis olanı tercih etmek, fena, kötü sıfat ve durumlardan temizlemek ve övülmeye değer meleke ve huylar ile süslemek.³¹⁴

İki defa ayrı ayrı seçilmiş olduğunu ifade eden âyetlerden birincisi bakire olarak Hz. İsa’yı dünyaya getirmesinden dolayı seçilmiş olduğunu, ikincisi doğumdan sonra başına gelecek sorumluluklar ve ithamlar sebebiyle seçilmiş olduğunu ifade eder.³¹⁵ Elmalılı, Hz. Meryem’in Hz. İsa’ya anne olması sebebiyle dünyadaki kadınlar arasından üstün olmuştur yorumunu yapar.³¹⁶ Mâturîdî, Hz. Meryem’in ibadetini, Allah’a has kılması, bakire olarak Hz. İsa’yı dünyaya getirmesi, günahlardan korunması ve hiçbir erkeğin ona temas

³¹⁰ Meryem 19/22.

³¹¹ Meryem 19/23.

³¹² Âl-i İmran 3/43.

³¹³ Ümmüügülsüm Dünder, *Kur’ân’da Adı Geçen Yegâne Kadın Olarak Hz. Meryem*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, 2021, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 667843), s. 60.

³¹⁴ İbn Manzûr, “sfv”, *Lisânü’l-Arab*, c. 7, s. 371; el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, “sfv”, s. 594-595.

³¹⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, çev. Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerîm Ünalın, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1993, c. 7, s. 76.

³¹⁶ Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 2011, c. 2, s. 316.

etmemesi olarak yorumlar.³¹⁷ Hz. Meryem'in diğer kadınlara olan üstünlüğünü Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle açıklamıştır: İbn Abbas'tan (r.a) şöyle rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber yere dört çizgi çizer ve ashabına bu çizgilerin ne olduğunu sorar cevabı Hz. Peygamber'e bırakan ashab Hz. Peygamber'den şöyle bir cevap alır: Bu çizgiler cennetin en hayırlı kadınlarından olan Hatice, Fatıma, Meryem ve Asiye'nin çizgileridir”. Enes b. Malik'in (r.a.) de buna benzer bir hadis rivayet etmiştir. Yeryüzünde kadınların en hayırlıları İmran'ın kızı Meryem, Müzahim'in kızı Asiye, Huveylid'in kızı Hatice ve benim kızım Fatıma'dır.”³¹⁸ Sadece ayette değil hadislerde de Hz. Meryem'in diğer kadınlara olan üstünlüğünü ve seçilmişliğini ifade edildiğini görürüz.

Ebussuûd daha farklı yorum yaparak Hanne'nin adağının Allah tarafından kabul edilmesi; ki o dönemde erkekler dışında hiçbir kız çocuğu mabede kabul edilmemişti, Hz. Zekeriyyâ'nın hizmetine verilmesi, çeşitli rızıklar ile rızıklanması seçilmişliğin ifadesi, Hz. İsa'nın daha beşikteyken konuşarak iftiralar ve ithamlardan temize çıkması temizlenmişliğinin ifadesidir. Diğer kadınlara olan üstünlüğünü de Hz. İsa'yı babasız olarak dünyaya getirme ile açıklamıştır.³¹⁹

Müfessirlerin çoğu, Hz. Meryem'in babası İmran'ın soyunun Dâvûd Peygamber'e ya da Süleyman Peygamber'e isnat etmeleri veya Yahudi din adamlarının Hz. Meryem'in bakımını kurayla belirlemeleri Hz. Meryem'in bu sebeplerden ötürü seçilmiş biri olduğunu ifade etmişlerdir.³²⁰

3.1.2.6. Hz. Meryem'in İffet, Takvası

Doğrudan Hz. Meryem'den bahsedilen on bir âyetten ikisi iffetli olması ile alakalı olan âyetlerdir. İffet terim olarak “nefisten şehvetin galip gelmesini engelleyen durum”³²¹ olarak ifade edilen bir kavram olup insanın kendini

³¹⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 334.

³¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 334.

³¹⁹ Ebussuûd Muhammed b. Yavsî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dârul Mushaf, Beyrut: 1994, c. 2, s. 34.

³²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, c. 1, s. 255; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. 4, s. 328-329; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 355; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 8, s. 201; Kurtubî, *el Câmi*, c. 4, s. 170; Yazır, *Hak Dini*, c. 1, s. 356.

³²¹ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, "aff" md., s. 710.

kontrol altında tutması, bedeni hazlara aşırı düşkünlükten kendini korumasıdır.³²²

Bakara sûresinin 273. âyetinde iffet kavramı “istemekten çekinme”, Nisa sûresinin 6. âyetinde “yetim malından uzak durma”, Nur sûresi 33 ve 60. âyetlerde “namusu koruma” anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Meryem için, üçüncü kullanımdaki manası ile aynı anlamda kullanılmıştır.³²³

Çeşitli ayetlerde farklı anlamları kendisinde barındıran iffet kelimesi bu iki âyette Hz. Meryem’in ırzını, namusunu koruyan yani iffetini koruyan ve hayasızlıktan uzak duran anlamında kullanılmıştır. Hz. Meryem bir peygamber olmamasına rağmen onun isminin geçmesi Hz. İsa Peygamber’in anılmasında ve zikredilmesinde bir eksikliğin olmamasını ifade etmek içindir. “Onu ve oğlunu bir ibret kıldık”³²⁴ diye zikredilmiş, “iki ibret” şeklinde tek olarak zikredilmemiştir. Çünkü ikisinin durumu alemler için bir ibrettir ayrı ayrı tek birinin değil.³²⁵ Hz. Meryem’in âyetlerden (ibret) biri olması mabede hizmet etme amacıyla kabul edilen ilk hanım olması ve kimseye verilmeyen rızıklarla nimetlendirilmesidir. “Üfleme” Rûhu’l-Kudüs tarafından yapılmıştır. Bu üfleme ile Hz. Meryem’in karnında Hz. İsa’ya hamile kalmış oldu.³²⁶ Her iki âyette Hz. Meryem’in iffetini koruduğunu belirten bir cümle ile başlamaktadır ve alemlere örnek olarak gösterilmiştir.

Tahrîm sûresinde yer alan âyette üç özellik dikkat çekmektedir; iffetini koruyan, kitaplarını tasdik eden ve gönülden itaat eden Hz. Meryem, bu özellikler onun takvasını göstermektedir. Hz. Meryem doğumundan beri Allah için her şeyden kaçınmanın, doğruluğun, iffetin, sabrın timsali olup takvası ile alemlere örnek gösterilen bir kadın olmuştur. Bunu destekleyen başka bir âyette Hz. Meryem’in dürüst ve inançlı bir kadın olduğuna dair vurgu yapılmıştır.³²⁷

Hz. Meryem takvasıyla, ihlas ve ibadetiyle günahlara girmeme konusunda örnek olmuştur. Onun bu gayreti neticesinde Allah tarafından

³²² Mustafa Çağrı, “İffet”, md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2000, c. 21, s. 506.

³²³ Dündar, *Kur’ân’da Adı Geçen Yegâne Kadın Olarak Hz. Meryem*, s. 70.

³²⁴ el-Enbiya 21/91.

³²⁵ Kurtûbî, *el-Câmi*, c. 11, s. 562-564.

³²⁶ Kurtûbî, *el-Câmi*, c. 11, s. 562-564.

³²⁷ el-Maide 5/75.

korunmuş ilahi bir terbiye ile himaye altına alınmıştır. Takvasına yönelik diğer bir âyette Hz. Cebrail ile karşılaştığında Hz. Meryem kendisini koruması için önce Allah'a sığınmış ve karşısındakinden de inanmış biri ise yaklaşmamasını istemiştir.³²⁸ Onun Hz. Cebrail'e karşı olan tavrı Rabbine sığınmak, karşıdaki kişiyi de rabbe sığınmaya davet etmek ve günaha girmekten korkmak tüm bunlar onun ne derece takvalı biri olduğuna işaretler.³²⁹ Üstünlük takva iledir³³⁰ ve Hz. Meryem takvası ile alemlerin kadınlarına üstün seçilmiştir.³³¹ Onun takvası ile Hz. İsa mucizesine layık olup kavminin her türlü itham ve iftiralarına karşılık dimdik durmuştur.

3.1.2.7. Hz. Meryem'in Sabır ve Teslimiyeti, İbadet Ehli Oluşu

Hz. Meryem, kendisinin hamile olduğunu öğrenince emre itaat etti, teslim oldu, tevekkül ve teslimiyet içinde kendisine denileni yaptı. Hz. Meryem'in hamile olmasının ardından uzak bir yere çekilip hamileliğini gizlemesi tanıdığı kimselerin kendisini görmesinden çekinip utanmasından kaynaklanmıştır.³³² Başka bir görüş babasız dünyaya getireceğinden kavminin kendisini yermesinden kaçmıştır denilmiştir.³³³ Hz. Meryem kavmine hamile olduğunu açıklayamayacağından edep ve hayasından dolayı uzaklaşmıştır.

Hz. Meryem'in ölmeyi ve unutulmayı dilemesinin sebebi olarak insanlardan utanması ve kendisi hakkında kötü bir şekilde düşünülmesinden korkması olarak yorumlanmıştır.³³⁴ Kendisinin kötü bir şekilde anılmasından korktuğu için ölümü temenni etmiştir. Her ne kadar İslam dini ölümü temenni etmeyi³³⁵ hoş görmese de Hz. Meryem duygu yoğunluğundan böyle bir temenni de bulunmuştur. Hz. Meryem'in bu temennisine başka bir ayette

³²⁸ Meryem 19/17.

³²⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. 7, s. 468.

³³⁰ el-Hucurât 49/13.

³³¹ Âl-i İmrân 3/42.

³³² Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. 9, 174.

³³³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, çev. Sadrettin Gümüş, İstanbul: 1990, Ensar Neşriyat, c. 3, s. 482-483.

³³⁴ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, c. 3, s. 283.

³³⁵ "Sizden biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı sakın ölümü temenni etmesin. Şâyet bunu yapmaya karalı ise Allah'ım hayatın benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat ve ölümün benim için hayırlı olduğu vakit beni öldür' desin." (Tirmîzî, Cenâiz 3)

karşılık gelmiştir. Tasalanmaması söylenmiş ve onun için bir su kaynağı ve hurma ağacı yaratılmıştır.³³⁶ Tatlı su ve kurumuş hurma ağacının hayat bulma mucizesi, acılarının yatışması ve bunların kendisine Allah tarafından yaratılmış olduğunu bilmesi için verilmiştir.³³⁷

İnsan yaratılırken fitraten Allah’a kul olma ibadet etme isteği ile yaratılmıştır. Hz. Meryem kulluğunun bilincinde olan ibadet ehli biriyken ibadetle emrolunması; seçilmişlik nimetinin şükrünü yerine getirmek, ruhen kendisini bekleyen mucizeye hazır olması, ibadet ederek kulluğunun bilincinde olup manevi olarak kendisini güçlü hissetmesi içindir. Bu şekilde sabrı teslimiyeti ve tahammülü de artmıştır.³³⁸

İffetine vurgu yapılarak mümin kadınlara örnek olan Hz. Meryem Kur’ân’da ismi geçen ve ismi bir sûreye isim olan tek kadındır. Bu sebeple inanmış kadınlar için Hz. Meryem şahsiyetinde birçok örnek davranış görmemiz mümkündür. Rabbine olan itaati ve babasız bir çocuk dünyaya getirmesiyle her türlü iftiralara karşı sabretmiştir. Allah’a olan ibadet ve taatini eksik etmemiştir. Günümüzde tüm inanan kadınlara sabrıyla, iffetiyle, takvası ile cesareti ile örnek olabilecek bir kişidir. İyi şahsiyet diye tanıttığımız Hz. Meryem’in kıssasını, Kur’ân’da geçtiği şekli ile örnek davranışları üzerinden vermeye çalıştık.

3.1.3. Üzeyir

Tevbe sûresinin 30. âyetinde geçen Üzeyir’in kimliği ve şahsiyeti hakkında kesin açıklayıcı nitelikte bir bilgi yoktur. Bazı kimseler Üzeyir’in Bakara sûresi 259. âyetinde yer alan ve yüzyıl uyuyan kişinin Üzeyir olduğunu nakletmişlerdir. İslamî kaynaklarda Üzeyir’in Yahudilikteki Ezrâ olduğu ifade edilmiştir. Üzeyir hakkında anlatılan rivayetlerin benzeri “pseudographik” metinlerden IV. Ezrâ’da geçmektedir. Yahudi geleneğine göre Ezrâ bir peygamber değildir, ancak Yahudilikte, peygamberden de üstün

³³⁶ Meryem 19/24-26.

³³⁷ Sâbûnî, *Safvetü’l Tefâsîr*, c. 3, s. 483.

³³⁸ Hatice Avcı, *Kur’ân’dan iffet örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 314253), s. 45.

bir konuma sahip olduğu rivayet edilmiştir.³³⁹ Araplar yabancı bir kelimeyi kendi dillerine almadan önce bazı değişiklikler yaparlar. Yasu’u İsa, Yuhanna’yi Yahya yaptıkları gibi, Ezra’yi Üzeyir olarak değiştirmişlerdir. Üzeyir, Azra’dan ism-i tasğir yapılmıştır.³⁴⁰

Üzeyir’in peygamber mi değil mi konusu İslam alimleri arasında farklı görüşleri beraberinde getirmiştir. Kur’ân âyetlerine baktığımızda Üzeyir adının sadece Tevbe Sûresi 30. âyette geçtiğini, kendisi hakkında başka bir bilgi verilmediğini görürüz. Dolayısıyla Üzeyir’in kimliği konusunda Kur’ân’ı Kerîm’de bir bilgi yoktur. İbn Abbas, onun bu konuda bilgisi olmadığını, İbn Hâtim, Allah’ın peygamberi olduğunu, İbn Kesîr, İslam alimleri arasında peygamberliğine dair görüşün benimsendiğini söyler. Bu bilgiye göre Üzeyir, Zekerıyyâ ile Yahyâ veya Dâvûd ile Süleyman arasında yaşamıştır.³⁴¹ Kur’ân’da yirmi beş peygamberin ismi geçer. Âdem, İdris, Nuh, Hûd, Sâlih, İbrahim, Lût, İsmâil, İshak, Ya’kub, Yusuf, Eyyûb, Zülkifl, Şu’ayb, Mûsâ, Hârûn, Davûd, Süleymân, İlyas, Elyasa, Yûnus, Zekerıyyâ, Yahyâ, İsâ, Muhammed’dir. Bunların 18 tanesi el-En‘âm sûresi 6/83-86. âyetlerde, diğerleri ise farklı sûrelerde geçmektedir.³⁴² İsmi geçen fakat peygamberliği kesin olmayan üç kişiden birisi de Üzeyir’dir. Sayıları yüz yirmi dört bin olarak kabul edilen diğer peygamberlerin ise isimleri belirtilmemektedir. Bildirilmeyen peygamberin sayısı yüz binlerin üzerindedir. İslâm alimlerinin çoğu Üzeyir’in peygamber olabileceğini kabul etmektedirler.³⁴³

Tevbe sûresinin 30. âyetine göre Yahudiler, Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu iddia ederler. İslam büyükleri, “Yahudiler, Üzeyir’in kaybolan Tevrat’ı yeniden ortaya çıkardığı için onu Allah’ın oğlu kabul etmişlerdir” derler. Yahudi kaynaklarında Ezrâ’nın Allah’ın oğlu olarak yüceltildiğine dair bir bilgi yoktur ve bu iddia Yahudilere karşı bir iftiradır denmiştir.³⁴⁴ Kur’ân’ı Kerîm’de bazı Yahudiler ve Hristiyanlar peygamberlerinin

³³⁹ Baki Adam, *Üzeyir*, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2012 c. 42 s. 401-402.

³⁴⁰ Osman Kaya, “Tarihte Allah’a Oğul İsnadı Bağlamında Hz. Üzeyir Örneği”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S, 28, (2021), ss, 179-209.

³⁴¹ Baki Adam, *Üzeyir*, s. 402.

³⁴² Âl-i İmrân 3/33; el-A’râf 7/65, Hûd 11/61, 84, el-Enbiyâ 21/85, el-Ahzâb 33/40.

³⁴³ Kaya, “Tarihte Allah’a Oğul İsnadı Bağlamında Hz. Üzeyir Örneği”, ss, 179-209.

³⁴⁴ Baki Adam, *Üzeyir*, c. 42, s. 402.

ölümünden sonra onları Allah'ın oğulları olarak görmüşlerdir. Yahudiler, Eski Ahit'te Ezrâ'dan söz eden âyetlerde onun Allah'ın oğlu olduğu yönünde bir bilgi bulunmadığından hareketle böyle bir inanca sahip olmadıklarını belirtirler de Tevrat'ın zaman içerisinde bozulmaya uğradığı, Üzeyir'in Yahudi geleneği içerisinde önemli bir kimliğe sahip olduğu, Hz. Peygamber döneminde yaşamış bazı Yahudilerin onunla yaptıkları görüşme sırasında “Üzeyir Allah'ın oğludur” dedikleri şeklindeki rivayetlere göre, süreç içerisinde belli bir mekân ve zamanda da olsa onun ilahlık düzeyine yükseltilmiş olması muhtemeldir.³⁴⁵

Kur'ân'ı Kerîm'in nüzulü döneminde Yahudiler arasında böyle bir inanış vardı. Yahudilerin beklediği mesîh “Tanrı'nın yardımcısı” anlamında İbrânîce Azaryahu veya Ozer diyorlar ve onun Tanrı'nın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Bu kelimeler Arapçaya Üzeyir şeklinde nakledilmiştir. Buna göre Üzeyir bir isim değil “Tanrı'nın yardımcı” anlamında mesîhe verilen bir sıfattır.³⁴⁶

3.1.3.1. Üzeyir ile İlgili Ayet; Allah'ın Oğlu Olduğu İddiası

• وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَاتْلُهُمْ اللَّهُ آتَى يُوقِنُونَ³⁴⁷

• *Yahudiler “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediler, Hristiyanlar da “Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur” dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!*³⁴⁸

Allah'ın oğlu olduğuna dair Üzeyir'in, Yahudilerin iddialarını söyleyen kimselerin kim olduğuna dair iki rivayet vardır. Abdullah bin Abbas'a göre bu iddiayı söyleyen kimsenin birden fazla Yahudi kimsenin olduğudur. Bu kimselerin kimler olduğu kaynaklarda Şa's b. Kays, Malik b. Sayf, Sellâm b. Mişkem, Numan b. Evfa olduğu belirtilmiştir. Bu üç Yahudi Hz. Peygamber'e

³⁴⁵ Selim Özarlan, “İslam Kaynaklarına Göre Yahudilerin Allah'ın Oğlu Olarak Niteledikleri Üzeyir ile İlgili Bazı Meseleler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 49, (2020), ss. 17.

³⁴⁶ Baki Adam, *Üzeyir*, c. 42, s. 402.

³⁴⁷ et-Tevbe 9/30.

³⁴⁸ et-Tevbe 9/30.

gelerek “biz sana nasıl itaat edelim? Sen kiblemiz olan Kudüs’ü terk ettin. Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu söylemiyorsun” demişler ve bu âyet nazil olmuştur. Diğer bir rivayetle göre bu sözü söyleyen kimsenin Allah’ı fakir kendisinin zengin olduğunu söyleyen³⁴⁹ “Fenhas” ismindeki bir Yahudi’nin olduğudur. Yahudilerin “Üzeyir Allah’ın oğludur” demelerinin sebebi; Yahudilerin Tevrat’ı ve Tâbût’u bırakıp sapmaları üzerine Âmâlikalara Tâbût’u vermiş ve Tevrat’ı onlara unutturmuştur. Üzeyir, Allah’a dua edip yalvarıp yakarmış ve Tevrat tekrar Üzeyir’e ilham olunmuştur. Bunun üzerine İsrailoğulları “Allah Tevrat’ı ona Üzeyir Allah’ın oğlu olduğu için geri verdi” demişlerdir.³⁵⁰ Diğer bir rivayetle göre Âmâlika kavmi Yahudilere saldırıp bir kısmını öldürmüş ve ellerinden Tevrat’ı almıştı. Geri kalanlar, Tevrat kitaplarını dağlara gömdü. Bunun üzerine Tevrat’ı çok iyi bilen Üzeyir Tevrat’ı kaleme aldı. Gömülen Tevrat ile Üzeyir’in yazdığını karşılaştırdıklarında aynı olduğunu görünce “Allah bunu oğlu olduğu için verdi” dediler.³⁵¹

Üzeyir’in Tevrat’ı yeniden ihyası hem Yahudiler hem de araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Eski Ahid’de Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğuna dair bir bilgi olmamakla birlikte Yahudi geleneğinde önemli bir konuma sahiptir ve belli bir zaman ilahlık mertebesine kadar yükseltilmiş olma ihtimali vardır.³⁵²

3.1.4. Zülkarneyn

Zû ve karn kelimelerinden oluşan Zülkarneyn kelimesi, iki boynuzlu anlamında olup bir insan ismine ait olup olmadığı ya da lakap mı değil mi konusu ihtilafıdır; ancak çoğu kişinin kabul ettiği görüş lakap olması ihtimalinin daha yüksek olduğudur. Hz. Yunus’un da “zennûn/zünnûn” olarak söz edilmesi bu konuyu destekler niteliktedir. Zülkarneyn denmesinin sebebi meşhur olan görüşe göre; dünyanın doğusuna batısına ulaştığı ve dünyanın iki ucuna sahip manasına geldiği için bu isimle anılmıştır.³⁵³

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/181.

³⁵⁰ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, c. 4, s. 280-281.

³⁵¹ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 757.

³⁵² Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 758.

³⁵³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 15, s. 245-248.

Kur'ân'da Zülkarneyn hakkında kimliği ile alakalı bilgi yoktur ve isimlendirilmesi bu şekildedir.³⁵⁴

Kehf sûresinin 83-98. âyetlerindeki kıssada üç defa Zülkarneyn kelimesi geçmektedir. Bu âyetler Yahudiler, Kureyşli Müşriklerin yanına gelerek onları bir takım sorular hakkında yönlendirip Hz. Peygamber'e gitmelerini sağlayıp onu sınama gayesiyle sordukları üç sorudan birine cevap olsun diye nâzil olmuştur.³⁵⁵ Zülkarneyn kıssasının anlatıldığı âyetlerde Allah'ın ona güç ve otorite bahsettiği, doğu ve batıya seferler düzenlediği sonra Yecüc Mecüc kavmine yöneldiğinden bahsedilmektedir.³⁵⁶ Yeryüzü kralının kimliği konusunda ihtilaflar söz konusudur; Bazıları onun Büyük İskender olduğunu iddia ederken, diğerleri ise Kuruş, Dar'a, Naram-sin ve diğer isimler olduğunu söylemiştir. İskender olarak tanınan, Hz. İbrahim zamanında yaşayan Yemenli (Himyerili) olan bu kişinin Hz. İbrahim ile Kabe'yi tavaf ettiği rivayet edilir.³⁵⁷ Ama bu isimleri zikredilen kişiler, günümüz tarih verileri ve Kur'ân ile örtüşmemektedir.³⁵⁸ Hz. Ali'den nakledilen bir sözde Zülkarneyn'in, sâlih bir kimse olduğu Allah'ı sevdiği ve Allah'ın da onu sevdiği söylenmiştir. Zülkarneyn'nin kimliğini ve şahsiyetini tespit etmek Kur'ân'ın üslubuna uygun değildir. Çünkü Kur'ân'a göre onun şahsiyeti ve kimliği hakkında malumat verilmemiş vasıfları hakkında bilgiler verilmiştir.³⁵⁹

Kur'ân'ın Kehf sûresinin 83-98. âyetleri arasında bahsettiği vasıflar şunlardır: Zülkarneyn sâlih bir kuldur. Allah ona geniş imkanlar vermiş o da bu imkanları Allah'ın istediği ölçüde kullanmıştır. Dünya üzerinde karışıklık olan yerlere seferler düzenlemiş orada düzeni sağlamıştır. Güneşin battığı yere Batı'ya gitmiş orada kafirlerle mücadele etmiştir. Daha sonra doğuya bazı şeyleri öğretmek için seyahat etmiştir. Yecüc ve Mecüc ile mücadele için bir sed inşa etmiştir. İki dağ arasında inşa ettiği set demir ve bakırdan

³⁵⁴ el-Kehf 18/83.

³⁵⁵ Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn" md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, c. 44, s. 564.

³⁵⁶ el-Kehf 18/84.

³⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 15, s. 245-248.

³⁵⁸ Fatma Köksal Albayrak, *Kur'ân'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 327816), s. 35.

³⁵⁹ Yazır, *Hak Dini*, c. 5, s. 384.

oluşmaktadır.³⁶⁰ Kur'an kıssaları bize aktarıırken tarihi bir olayı tesbit gayesi açıklama amacı taşımaz, ibret için insanlar ders alsın diye kıssalar aktarılmıştır.

3.1.4.1 Zülkarneyn ile İlgili Âyetler

- وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا³⁶¹
- إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَاتَّبَعْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا³⁶²
- فَأَتْبَعَ سَبَبًا³⁶³
- حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ
إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا³⁶⁴
- قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكَرًا³⁶⁵
- وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا³⁶⁶
- ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا³⁶⁷
- حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سَبِيلًا³⁶⁸
- كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا³⁶⁹
- ثُمَّ اتَّبَعَ سَبَبًا³⁷⁰
- حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا³⁷¹
- قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ
تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا³⁷²
- قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا³⁷³
- أَتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ أَتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا³⁷⁴

³⁶⁰ el-Kehf 18/83-98.

³⁶¹ el-Kehf 18/83.

³⁶² el-Kehf 18/84.

³⁶³ el-Kehf 18/85.

³⁶⁴ el-Kehf 18/86.

³⁶⁵ el-Kehf 18/87.

³⁶⁶ el-Kehf 18/88.

³⁶⁷ el-Kehf 18/89.

³⁶⁸ el-Kehf 18/90.

³⁶⁹ el-Kehf 18/91.

³⁷⁰ el-Kehf 18/92.

³⁷¹ el-Kehf 18/93.

³⁷² el-Kehf 18/94.

³⁷³ el-Kehf 18/95.

³⁷⁴ el-Kehf 18/96.

- ³⁷⁵ فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا
- ³⁷⁶ قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا
- Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: “Size onunla ilgili

bir parça okuyacağım.”³⁷⁷

- Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik.³⁷⁸

- O da bir yol tutup gitti.³⁷⁹

- Nihâyet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, “Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin” dedik.³⁸⁰

- O, şöyle dedi: “Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.”³⁸¹

- İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız.”³⁸²

- Sonra yine bir yol tutup gitti.³⁸³

- Nihâyet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık.³⁸⁴

- İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk.³⁸⁵

- Sonra yine bir yol tuttu.³⁸⁶

- Nihâyet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.³⁸⁷

³⁷⁵ el-Kehf 18/97.

³⁷⁶ el-Kehf 18/98.

³⁷⁷ el-Kehf 18/83.

³⁷⁸ el-Kehf 18/84.

³⁷⁹ el-Kehf 18/85.

³⁸⁰ el-Kehf 18/86.

³⁸¹ el-Kehf 18/87.

³⁸² el-Kehf 18/88.

³⁸³ el-Kehf 18/89.

³⁸⁴ el-Kehf 18/90.

³⁸⁵ el-Kehf 18/91.

³⁸⁶ el-Kehf 18/92.

³⁸⁷ el-Kehf 18/93.

• Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc ve Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?”³⁸⁸

• Zülkarneyn şöyle cevap verdi: “Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.”³⁸⁹

• Bana, demir kütleleri getirin.” Nihâyet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, “Ateşi körükleyin!” dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi.³⁹⁰

• Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler.³⁹¹

• Zülkarneyn, “Bu, rabbimden bir rahmettir. Fakat rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır” dedi.³⁹²

3.1.4.2 Zülkarneyn’e Verilen Nimetler

Zülkarneyn’e Allah tarafından birçok nimet verilmiştir. Onu iktidar sahibi kılması ve her şey için ona bir yol göstermesi verilen nimetler arasındadır.³⁹³ (مكن) fiili, kudret vermek, sebepleri hazırlamak anlamlarına gelir. Kendisine verilen akıl ile birlikte yanında bulunan askerler ve askeri teçhizata sahip kılınmıştır.³⁹⁴ İmkândan maksat ona verilen büyük krallık ve krallığa ait tüm imkanlardır. Bu şekilde yeryüzünün doğusuna, batısına sahip olmuş birçok ülke onun boyunduruğuna girmiştir.³⁹⁵ Temkinin manasını Zülkarneyn’e verilen peygamberlik olarak yorumlayanlar olmuştur. Râzî, “Peygamberlik vererek imkanlar verme meliklik vererek imkanlar vermeden evlâdır. İmkân vermenin din konusunda olması daha doğrudur” der.³⁹⁶ Aynı

³⁸⁸ el-Kehf 18/94.

³⁸⁹ el-Kehf 18/95.

³⁹⁰ el-Kehf 18/96.

³⁹¹ el-Kehf 18/97.

³⁹² el-Kehf 18/98.

³⁹³ el-Kehf 18/84.

³⁹⁴ Şihâbüddin Mahmûd b. Abdillâh el- Âlûsi, *Rûhu'l-Me`ânî (Rûhu'l-Me`ânî fî Tefsiri'l-Kur`ânî'l-Azîm ve's-Seb`ül-Mesânî)*, Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, 2008, c.16, s.30.

³⁹⁵ Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 102-106.

³⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 15, s. 248.

şekilde “her şeyden sebep ve vasıtalar vermesi” ona peygamberlik verildiğine yorumlmuştur.³⁹⁷

Allah’ın Zülkarneyn ile direk konuşması peygamber olabileceğine delildir. Çünkü “ka-le” fiili daha çok risaleti çağrıştırmaktadır.³⁹⁸ Bu âyetteki sebep kelimesi, kendisi vasıtasıyla maksada ulaşılan şeylerin tamamıdır.³⁹⁹ Allah ona yolları, sebepleri kolaylaştırmış, ülkelerin yerlerini, düşmanı yenmeyi, yeryüzü krallığına hâkim olmayı ve bunun hangi yollarla olacağını göstermiştir.⁴⁰⁰

3.1.4.3. Zülkarneyn’in Muhayyer Bırakılması

Allah Zülkarneyn’i bazı olaylar üzerine kendi davranışlarını seçme konusunda muhayyer bırakmıştır. Sefere çıktığı toplumun halkını cezalandırması ya da serbest bırakması konusunda özgür bırakılmıştır.⁴⁰¹ Allah onlara Zülkarneyn’i hâkim kılıp hükmünde ve seçimi konusunda özgür bırakmıştır. Zülkarneyn’in tercihiye göre ya öldürüp esir alır ya da fidye alıp serbest bırakır. Aynı durum Hz. Peygamber’in kendi tercihini seçmesi konusunda serbest bırakılması⁴⁰² olayı gibidir.⁴⁰³ Zülkarneyn bir ülkeyi tamamen fethettikten sonra ülkede yaşayan insanların durumları hakkında ister adaletle davranması isterse zalimce davranması konusunda muhayyer bırakılmıştır.⁴⁰⁴

Âyette belirtildiği gibi Zülkarneyn tarif edilen bölgeye ulaştığında karşılaştığı topluma karşı nasıl davranması gerektiğini Allah bildirir. İyilikle davranan kimseye yaptığı güzel muameleden dolayı güzel karşılık verilirken kötülüğü yol edinenlere, kötülükle hareket edenlere ona göre bir karşılık ceza ya da mükafat verilecektir. Karşılaştığı topluluğu, Allah’a imana, hayırlı amelleri, işleri yerine getirmeye davet etmektedir. Allah, Zülkarneyn’in işlerini anlatıp, kullarına irade hürriyetini verdiğini ve bu yüzden sorumlu

³⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 15, s. 248.

³⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 15, s. 248.

³⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, c. 5, s. 379.

⁴⁰⁰ Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 102-106.

⁴⁰¹ el-Kehf 18/86.

⁴⁰² el-Maide 5/42

⁴⁰³ Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 102-106.

⁴⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. 3, s. 195.

tutulduklarını hatırlatmıştır. Allah insanlara cüzi irade vererek yaptıkları şeylerden sorumlu tutmuştur. Zülkarneyn'e iki yol gösterilmiş ve kendi tercihini seçme hakkına sahip olmuştur. Bu yüzden Hz. Adem'den beri insanoğlu imtihana tabi tutulan bir varlıktır.⁴⁰⁵ Zülkarneyn de insanoğlunun içinde bulunduğu bu imtihanda olup kendisine verilen tercih hakkını doğru bir şekilde seçerek örnek bir şahsiyet olmuştur. İnsanlara karşı hak ettiği muameleyi göstermek, istenilen davranışlar arasında olup, bir cezanın verilmesinin gereklilik durumu var ise onu suç-ceza orantısında cezalandırmak adalet sahibi bir kimse olmanın gerekliliğidir.⁴⁰⁶ Zülkarneyn'in kişiliğinde kendisine sunulan imkânı nasıl kullanarak sonuca ulaştığını görmekteyiz.

3.1.4.4. Zülkarneyn'in Doğu-Batı Seferleri

Zülkarneyn doğu batı seferlerinde güneşin battığı yere varınca orada bir kavim ile karşılaşmıştır.⁴⁰⁷ Kara bir balçık diye tercüme edilen “aynin hamietin” farklı iki okunuşa göre (hamietin-hâmietin) “sıcak göze, siyah balçıklı” anlamlarına gelir. İki farklı okuyuşun delalet ettiği mana da okyanusta ya da denizlerde meydana gelen manzaraya işaret eder. Bu sahnede, Zülkarneyn siyah balçıklı bir göze (kaynak) ya da buharlaşan sıcak bir su kaynağı ile karşılaşılıyordu. Zülkarneyn, batıya doğru Atlas Okyanusu'na yada Karadeniz'e ilerleyerek orada güneşin denizin ufkunda batışını izledi. Yeryüzünde Güneş'in bu hali balçıklı bir su gözesine yada sıcak su kaynağına gömülüymüş gibi batıyordu, bu manzara etkileyici bir şekilde karşısına çıkmıştı.

Sahilde karşılaştığı kavim ise inkârcı bir kavimdir. Zülkarneyn onları cezalandırmak veya iyilikle yola getirmek konusunda serbest bırakılmıştır.⁴⁰⁸ Zülkarneyn kendisine göre bir yol belirleyip gitti.⁴⁰⁹ Zülkarneyn, güneşin battığı yerden doğuş yerine giden bir yol izledi ve doğuya doğru ilerlemeye devam etti. Sonunda, seyahati sonucunda Hint Okyanusu'na Asya'nın,

⁴⁰⁵ el-Ahzâb 32/72.

⁴⁰⁶ Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, s. 110.

⁴⁰⁷ el-Kehf 18/86.

⁴⁰⁸ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 276-277.

⁴⁰⁹ el-Kehf 18/89.

Afrika'nın doğu kıyılarına yada Hazar Denizi'ne ulaşmayı başardı. Bu yolculuk, Zülkarneyn'in geniş bir alanı kapsayarak farklı coğrafi bölgelere ulaşmasını sağladı.⁴¹⁰ *Nihâyet güneşin doğduğu yere ulaştınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık.*⁴¹¹ “Güneşin üzerine doğduğu kavim” ifadesi, aslında güneşin üzerlerine en erken doğduğu toplumu ifade etmektedir. Yani, bu ifade, bir grup veya bir toplumun güneşin doğuşundan en önce etkilendiğini, güneşin ilk ışıklarının onlara ulaştığını ve ilk ışıkları gördüklerini ifade etmektedir. Bu ifade, güneşin doğuş zamanlamasıyla ilgili olarak belirli bir toplumun konumunu veya bölgesini vurgulamaktadır. Bu bölgenin aslında uzun süre gece olmayan ya da gündüzün olmadığı ve gece örtüsünün yok olduğu kutup bölgesi olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹² “Doğuda karşılaştığı kavim” şeklindeki ifade, aslında doğuda yaşayan bir toplumu anlatmaktadır. Bu toplum, güneşin ısı ve ışığının doğrudan kendilerine ulaştığı, güneşin doğuşundan itibaren kendilerini gölgeleyecek bir engelin olmadığı bir konumda bulunmaktadır. Yani, bu toplum, doğuda bulunması sebebiyle güneşin ilk ışıklarıyla direkt olarak karşılaşmakta ve güneşin ısı ve ışığından doğrudan etkilenmektedir. Bu ifade, toplumun coğrafi konumu ve güneşin etkisiyle ilgili bilgi vermektedir.⁴¹³ “Güneşe karşı örtü yapılmamış”; sığınılacak bir çadır ya da binanın olmadığı yaşayacakları bir barınağın dahi bulunmadığı insanların bulunduğu bir ülkeye varmıştı.⁴¹⁴ *كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا* Zülkarneyn'in durumu bu şekildeydi. Batıdaki başarısı doğuda da aynı şekilde neticelendi. Her iki kavme de ihsan ile hükmetti.⁴¹⁵

3.1.4.5. Zülkarneyn'in İki Set Arasına Yaptığı Sefer

Zülkarneyn doğu ve batıya seferler düzenlemiş ve buralarda hâkim olmuştur. Sonra tekrar bir sebebe binaen sefer düzenlemiştir; bu sefer doğuya

⁴¹⁰ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 276-277.

⁴¹¹ el-Kehf 18/90.

⁴¹² Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, s. 124.

⁴¹³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 15, s. 251.

⁴¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 195.

⁴¹⁵ Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, s. 128.

ya da batıya değil müfessirlerin çoğuna göre kuzeye doğru olmuştur.⁴¹⁶ İki setten maksadın iki dağ olduğu, dağlara set denmesinin sebebi ikisinin de aynı anlamları içermesinden dolayıdır.⁴¹⁷ Bu iki dağın Ermenistan ve Azerbaycan arasında yer alan iki dağ arasındaki vadi veya Kuzeydoğu veya Türk sınırının başladığı yer gibi iddialarda bulunmuşlardır.⁴¹⁸ Mevdûdî, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında olup ötesinin Ye'cûc ve Me'cûc bölgesi olduğunu söylemiştir.⁴¹⁹ “يَفْقَهُونَ” kısmı, toplumun ilkelliğini, sadece kendi dillerini bilip başkalarını anlayabilecek kabiliyette olan bir kavim değillerdi anlamındadır.⁴²⁰ Herhangi bir söz anlamayan bir kavim buldu anlamı da verilmiştir. Tefsir eserlerinde söz anlamayan ve anlatamayan kavmin Türkler olduğunu görmekteyiz.⁴²¹ Her türlü imkâna sahip olan Zülkarneyn gittiği kavim ile anlaşma yolunu bulmuş ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün tehlikesi için büyük bir set yapmıştır. Âyetlerde bu seddin nerede ve nasıl yapıldığına dair bir bilgi yoktur.

3.1.4.6. Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc ile Mücadelesi ve Yaptığı Sed

Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?” Ye'cûc ve Me'cûc için birçok yorum yapılmıştır. Fiziksel olarak bedenleri küçük, boyları kısa ya da iri cüsseli olarak tarif edilirken bazılarının insana bazılarının da hayvana benzediği, hayvan gibi ot yiyen ve ne bulurlarsa yiyen kimseler olduğu ve buna benzer çeşitli görüşler günümüze ulaşmıştır.⁴²² Yâfes'in soyundan gelen Ye'cûc ve Me'cûc iki kabile olup Türk topraklarına zarar vermek ve işgal etmek için halkın malını yağmalayan, hile adam öldürme, zulüm gibi ifsatlar yapan kişilerdir. Ye'cûc ve Me'cûc'ün kabile mi yoksa iki insan mı olduğu

⁴¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 15, s. 251; Taberî, “*Câmiu'l-Beyân*” c. 16, s. 15; Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 276-277.

⁴¹⁷ el- Âlûsi, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. 16, s. 37.

⁴¹⁸ Albayrak, *Kur'an'ın Işığında Zülkarneyn Kısası*, s. 130.

⁴¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 195.

⁴²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 195.

⁴²¹ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 280-281.

⁴²² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 21, s. 170; Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 56-57.

tartışılmıştır. Kur'ân'da Ye'cûc ve Me'cûc kelimelerinden sonra “مفسدون” olarak tesniye şeklinde değil de cemi sîgasıyla “مفسدون” gelmesi bu durumu açıklamaktadır. Bu yüzden birer insan değil de bir kavim olduğu anlaşılmaktadır.⁴²³ Buhari'de geçen bir hadis bunu desteklemektedir: “... ‘Sizden iki ümmet vardır. Neye dokunurlarsa Allah onları çoğaltmıştır.’ Bu Ye'cûc ve Me'cûc'dür.”⁴²⁴ Bu hadise göre Ye'cûc ve Me'cûc bir insan değil iki kavimdir.

İslamî kaynaklarda Ye'cûc ve Me'cûc'ün kimlikleri hakkında ve hangi bölgede yaşadıklarına dair açık bir bilgi yoktur. Bu iki kabile ya da insan yeryüzünde bozgunculuk yapan, her yeri bozan, bozgunculuk çıkarıp her yeri yağmalayan ve soyu tam olarak bilinmeyen yeryüzünde dolaşmaları ile kıyamet alameti olan kimselerdir. Zülkarneyn onların bu istilasına engel olmak için iki dağın arasına demir ağırlıklar koyup, kor haline getirdikten sonra üzerine erimiş bakır dökerek kimsenin aşamayacağı bir sed inşa etmiştir.⁴²⁵ İki tepe arasında doldurulan demirin eritilmesi üzerine bakır dökülmesi insan eliyle yapılması zor olan bir süreçtir. Zülkarneyn'e verilen birtakım yeteneklerle bu durum gerçekleşmiştir. Hiç kimsenin bilmediği bir teknik ile de gerçekleşmiş olabilir.⁴²⁶ Zülkarneyn, kendisine verilen imkânları en iyi şekilde kullanarak Allah'a karşı şükrünü yerine getirmiştir. Askeri alandaki başarısı, savaş stratejileri, çeşitli tekniklerle demir ve bakırı en iyi şekilde işlemesi şükrünün göstergesidir. Zülkarneyn kıssasından farklı yeteneklerle donatılan insanın sergileyeceği alanlar keşfedilerek o alanda istihdam ettirilmesinin önemini ve yeteneklerin kullanılarak gelişeceğini, kullanılmayan yeteneğin köreleceğini görmekteyiz.⁴²⁷ Âyetin sonunda yapılan seddin son derece yüksek olduğuna⁴²⁸ ve Ye'cûc ve Me'cûc'ün bozgunculuğunun yok olduğuna işaret edilmiştir.⁴²⁹ Zülkarneyn, en son tüm olanların Rabbinin katından olduğunu dile getirmiş ve Allah'ın vadinin hak

⁴²³ Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 120.

⁴²⁴ Buhârî, *Menâkıb* 95.

⁴²⁵ el-Kehf 18/96.

⁴²⁶ Âlûsi, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. 16, s. 41

⁴²⁷ Albayrak, *Kur'ân'ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, s. 166.

⁴²⁸ el-Kehf 18/97.

⁴²⁹ Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 127.

olduğunu belirtmiştir.⁴³⁰ “Allah’ın vaadi” derken iki şey kast edilmiştir. Bunlardan ilki yapılan seddin ne zaman yıkılacağına dair bir zaman, ikincisi ise kıyametin ne zaman olacağına dair zaman kastedilmiştir.⁴³¹

3.1.5. Hz. Lokman

Kur’ân’da iki defa adı geçen “Lokman” isminin Süryanice veya İbranice olduğu belirtilmektedir.⁴³² Hz. Lokman’ın nesebi, Hz. Eyyûb’un kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu Azer’in evladından Baura’nın oğludur.⁴³³ Hz. Lokman hakkında İslam’dan önce Araplar arasında bilinen, Hud kavmine nisbetle “Lokman bin Âd” olarak geçmekte, bilgeliği, uzun yaşaması ve darbı meselleri ile tanınan bu kişinin Kur’ân-Kerîm’deki Hz. Lokman olmadığı belirtilmektedir.⁴³⁴ Bin yıl kadar yaşadığı söylenen Hz. Lokman’ın Hz. Davud’un kendisinden ilim öğrendiği, çoban olduğu, marangoz ya da terzi⁴³⁵ bir köle olduğu ileri sürülmüştür.⁴³⁶ Hikmet sahibi kişiliği ile öne çıkan Hz. Lokman, azimli, az konuşan, boş işlerle meşgul olmayan, emaneti ehline veren, başına gelenlere sabreden, temizliğe önem veren biridir.⁴³⁷ Hz. Lokman için “İnsanların hayırlıları arasından üç kişi siyahdı. Bilal, Ömer’in azatlısı Mihca’ ve Lokman⁴³⁸; veya “Siyah tenlilerin efendisi olan üç kişiden biridir” denilmiştir.⁴³⁹ Bu rivayete göre Hz. Lokman’ın fiziksel açıdan nasıl olduğuna dair de yorum yapma imkânı doğmaktadır. Hz. Lokman ile alakalı Kurtubî’nin eserinde yer alan rivayeti şu şekildedir; Lokman’ın bir peygamber olmadığı fakat Allah’ı çokça tefekkür eden inancı sağlam olan bir kul ve Allah’ın onu sevdiği ve ona hikmet verdiğini⁴⁴⁰ belirtmiştir.

⁴³⁰ el-Kehf 18/98.

⁴³¹ Mevdûdî, c. 3, s. 197; Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 63.

⁴³² Ömer Faruk Harman, “Lokman” md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003, c. 27, s. 205-206.

⁴³³ Ebüssuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, c. 7, s. 71.

⁴³⁴ Harman, “Lokman” md., c. 27, s. 205.

⁴³⁵ Celâlüddîn es- Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, Kahire: Daru’l- İhya, 2003, c. 7, s. 71.

⁴³⁶ Mehmet Göksel Kartal, *Kur’ân-a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim (Lokman Sûresi Özelinde)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 641818), s. 58.

⁴³⁷ es- Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, c. 7, s. 71.

⁴³⁸ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 525.

⁴³⁹ es- Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, c. 7, s. 71.

⁴⁴⁰ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 525.

Hiz. Lokman, Allah tarafından hikmetle donatılmış bir kişidir. Nübüvvetle hikmet arasında bir tercih yapması istendiğinde ise hikmeti seçmiştir. Hilafet ise Hiz. Davud'a verilmiş, Lokman ise onun veziri olmuştur.⁴⁴¹ Bazı alimler onun nebî olduğunu söylemekteyse de diğler bazı alimlere göre O, peygamber değil hakîmdir.⁴⁴² Hiz. Lokman; hekimliğin atası, bütün bitkileri iyi bilen ve ilaçlar yapıp insanlara şifa dağıtan biri olarak tanınan biridir ve Hiz. Lokman'a nispet edilen birçok darbımesellerin de kaynağıdır.⁴⁴³ Lokman sûresinin 12-19. âyetleri Hiz. Lokman ile alakalı olup kendisine hikmet verildiğı bildirilmekte ve oğluna öğütleri yer almaktadır.

3.1.5.1. Lokman Sûresi

Lokman sûresi, nüzule göre 57. sûre olup Mekke döneminde, Kur'ân'da 31. sûre Saffat sûresinden sonra inmiş bir sûredir. Sûrenin nüzul sebebi olarak, bu sûre, Kureyşlilerin Hiz. Peygamber'e Hiz. Lokman'ın oğluyla ilgili hikayesini ve anne-baba hakkında soru sorması üzerine indirildi.⁴⁴⁴ Lokman sûresi dört ana bölümden oluşmaktadır; 1-11. âyetleri, namaz, zekat ve âhirete inanmak gibi inanç ve ibadet konuları, 12-19 âyetleri, Hiz. Lokman'ın oğluna nasihatleri, 20-32 âyetleri, Allah'ın insanlara verdiği nimetleri, 33-34. âyetlerinde kıyamet gününde insanların birbirlerine fayda sağlayamayacakları, dünyanın geçici zevklerine aldanmamaları ve kaçınılması gereken konular olarak ele alınmıştır. Ayrıca, mugayyebât-ı hamse gibi düşünce ve inançlara da dikkat çekilmektedir.⁴⁴⁵

3.1.5.2. Hiz. Lokman ile İlgili Âyetler

- وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ

حَمِيدٌ⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 525.

⁴⁴² Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 6, s. 433.

⁴⁴³ Harman, "Lokman" md., c.27, s. 206.

⁴⁴⁴ Abdurrahman Nursaçan, *Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 480419), s. 9.

⁴⁴⁵ Mehmet Göksel Kartal, *Kur'ân'a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim Lokman Sûresi Özelinde*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 641818), s. 52.

⁴⁴⁶ Lokmân 31/12.

- وَإِذْ قَالَ لُقْمَنُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ⁴⁴⁷
 - وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ⁴⁴⁸
 - وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ⁴⁴⁹
 - يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِنْتَقَالٍ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ⁴⁵⁰
 - يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ⁴⁵¹
 - وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ⁴⁵²
 - وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ⁴⁵³

• *Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: "Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."*⁴⁵⁴

• *Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: "Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."*⁴⁵⁵

• *Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun süttten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır.*⁴⁵⁶

• *Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran; yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle. Sonunda*

⁴⁴⁷ Lokmân 31/13.

⁴⁴⁸ Lokmân 31/14.

⁴⁴⁹ Lokmân 31/15.

⁴⁵⁰ Lokmân 31/16.

⁴⁵¹ Lokmân 31/17.

⁴⁵² Lokmân 31/18.

⁴⁵³ Lokmân 31/19.

⁴⁵⁴ Lokmân 31/12.

⁴⁵⁵ Lokmân 31/13.

⁴⁵⁶ Lokmân 31/14.

dönüşünüz yalnız banadır. O zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim.⁴⁵⁷

- Lokman, “Sevgili oğlum” (dedi), “Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır.”⁴⁵⁸

- “Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir.”⁴⁵⁹

- “Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”⁴⁶⁰

- “Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”⁴⁶¹

3.1.5.3. Hz. Lokman Verilen Hikmet ve Şükür

Hikmet, gerçeği anlamada bilgi ve akıl ile uyumlu olmaktır. Allah'ın hikmeti ise O'nun her şeyi bilmesi ve onları sağlam bir şekilde yaratmasıdır. İnsanın hikmeti ise yaratılmış varlıkları tanıyarak, hayırlı işler yapma yeteneğidir. Hikmet, insanın doğru bilgiye dayanan anlayışı ve bu anlayışın pratiğe dönüşmesidir. Hikmet, Allah'ın ilmi ve insanın amel birlikteliğiyle gerçeği kavraması ve doğru eylemlerde bulunmasıdır. Hz. Lokman bu vasıfla nitelenmiştir.⁴⁶² Hikmet söz ve amelde isabet etmektir ve her şeyi yerli yerine koymaktır; bu iki özelliğe sahip olan kişiye “hakîm” denir. Alıkoydum menettim manasında “cehalet ve hatadan alıkoyan şey” demektir.⁴⁶³ el-Hakîm sıfatı Allah için kullanılır ve Kur’ân’da yüzden fazla⁴⁶⁴ yerde geçmektedir ve diğer varlıklar için kullanılan sıfatlardan ayrı bir anlama sahiptir. Bu sıfat,

⁴⁵⁷ Lokmân 31/15.

⁴⁵⁸ Lokmân 31/16.

⁴⁵⁹ Lokmân 31/17.

⁴⁶⁰ Lokmân 31/18.

⁴⁶¹ Lokmân 31/19.

⁴⁶² el-İsfahânî, Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü, “hkm”, s. 301.

⁴⁶³ Râzî, Mefâtîhu’l-ğayb, s. 905.

⁴⁶⁴ Kartal, Kur’ân-a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlakî Gelişim Lokman Sûresi Özelinde, s. 69.

Allah'ın hikmet ve bilgelik sahibi olduğunu ifade eder. O'nun her işinde hikmetli, akıllıca ve mükemmel bir şekilde hareket ettiğini vurgular. Allah'ın hikmeti, insanın anlayışının ötesinde olan derin bir bilgi ve kusursuz bir yönetimi anlamına gelir. Bu sıfat, yaratılışın düzenini, kâinatın işleyişini ve hayatın anlamını anlamamızda bize rehberlik eder. Allah'ın el-Hakîm sıfatı, O'nun her şeyi en iyi şekilde bilip yönlendirdiğini, her şeyin bir hikmet ve amacı olduğunu ifade eder.⁴⁶⁵ Kur'an'daki kullanımında; Peygamberlere kitap ile birlikte hikmet verilmesi, hikmet verilen kimseye birçok ilim verildiği, İslam'a davet sürecinde hikmet ile davranılması anlamları vardır.⁴⁶⁶

Hikmet kişiye derin anlama, sağduyu ve doğru kararlar alma yeteneği de kazandırır. Hikmet, sadece bilgiye sahip olmak değil, o bilginin doğru şekilde kullanılması, insanlara etkili bir şekilde aktarılması ve hayatın her alanında sağduyulu hareket etmeyi de kapsar. İslam'a davet ederken hikmetle yaklaşmak, anlayışlı, hoşgörülü ve bilge bir şekilde iletişim kurmayı ve insanların kalplerine dokunmayı hedefler. Aile eğitiminde ise hikmet, çocuklara sadece bilgi sunmakla değil, onlara anlayış, adalet, ahlaki değerler ve sağlıklı kararlar alma becerisi kazandırmayı amaçlar. Hikmetle yapılan davet ve aile eğitimi, insanların İslam'ı anlamalarını kolaylaştırır, onları güçlendirir ve hayatlarında olumlu bir değişim sağlar. İmam Gazali, “*Bir kimse eşyanın tüm ilmini bilip Allah'ı bilmezse ona hakîm denmez. Hikmet ilimlerin en değerlisidir; bir kimse diğer ilimleri bilmeyip Allah'ı tanısa o kişi bilgedir. Hikmetin başı Allah korkusudur.*”⁴⁶⁷ Bu cümlede hikmetin ne kadar önemli olduğu ve hikmet sahibi olmak için nelerin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bir kişi eşyaya ait her ilme sahip olsa da onu verenin Allah olduğunu bilmeseydi, Allah'ı tanımasa o kimseye “hakîm” diyemeyiz. Çünkü hikmet için sadece dünyada olan ilimleri bilmek demek değildir. Allah'ı tanımayı O'nun varlık düzenini anlamayı ve kavramayı da içerir. Hikmet bu yüzden ilimlerin en değerlisi olarak İmam Gazali tarafından kabul edilmiştir. Diğer ilimlerde eksik olması ama Allah'ı tanıyan olması onu yine bilge yapar.

⁴⁶⁵ Allah hükmedenlerin en güzel hükmedeni değil midir? (et-Tin 95/8); el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*, “hkm”, s. 301.

⁴⁶⁶ Yasin 36/2; en-Nahl 15/125; el-Ahzâb 33/34; el-Bakara 2/269.

⁴⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, c. s. 75.

Çünkü hikmet Allah'ı tanıma, bilme, O'nun ilahi kurallarına uygun yaşamayı hedefler. Hikmetin temel taşı Allah korkusudur. O'ndan gerektiği şekliyle haşyet duyarsak o korkuyla hareket edip doğru yola O'nun razı olduğu yola yönelmiş oluruz. Bu konu ile alakalı olan bir âyette Allah hikmeti istediği kimseye verdiğini ve kime verirse de onda birçok hayır olduğunu beyan etmektedir.⁴⁶⁸

İmam Şâfii Hz. Peygamber'in sünnetini,⁴⁶⁹ Fahreddin Râzî, müteşabih âyetlerin bilgisini,⁴⁷⁰ hikmet sayar. Elmalılı Hamdi Yazır; genel olarak hikmetin üç anlam üzerinde toplandığını söyler; Ona göre hikmet, bir kimseyi faydalı amele götüren bir ilim ve bilgi ya da bir ilme dayalı faydalı bir amel ve yaptığı amelde sabit ve sağlam olma durumudur.⁴⁷¹

Âyette Hz. Lokman'a verilen hikmetten sonra şükür kavramı geçmektedir. Şükür, nimeti bilmek, nimeti övmek ve kişinin bulunduğu duruma razı olmasıdır ya da iyiliğe karşı iyilik yapana sena etmektir.⁴⁷² Râgıb el-İsfahânî; "Nimeti hatırdan tutmak kalple şükür, nimeti vereni övmek dille şükür, nimet sahibine, karşılık vermek organlarla şükürdür"⁴⁷³ demiştir.

Kur'an'da şükür kelimesi ve ona benzeyen kelimeler, yetmiş beş farklı yerde kullanılmaktadır ve çoğunlukla Allah'ın lütuflarını ve ihsanlarını anlatmaktadır.⁴⁷⁴ Allah insanlar için çeşit çeşit nimetler yaratmış ve bizler için yarattığı kulak, göz ve kalp için şükretmemizi ve az şükreden kimselerden olmamamızı ister.⁴⁷⁵ Şükür kelimesinin bu âyette biri mastar biri de muzari olarak iki defa gelmiş olması, şükürün sürekli olması gerektiğinin vurgulanmasındandır. Şükürün karşıtı olan "küfr'ün" ise mazi sîgasında gelmiş olması küfrün (nankörlüğün) de terk edilmesine gerektiğine işaret eder.⁴⁷⁶ Kurtubî, Hz. Lokman'ın şükür alışkanlık hale getirmesiyle kendisine hikmet

⁴⁶⁸ el-Bakara 2/269.

⁴⁶⁹ Muhammed bin İdris eş-Şâfii, "er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)", çev. Abdulkadir Şener; İbrahim Çalışkan, Ankara: TDV Yayınları, 2013, s. 18.

⁴⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, s. 905.

⁴⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, c. 3, s. 204 -215.

⁴⁷² Mustafa Çağrı, "Şükür" md., *DİA*, İstanbul: TDV Yay. 2010, c. 39, s. 259.

⁴⁷³ el-İsfahânî, *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*, "şkr", s. 560.

⁴⁷⁴ Çağrı, "Şükür" md., c. 39, s. 259.

⁴⁷⁵ el-Mü'minûn 23/78.

⁴⁷⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 18, s. 153.

verildiğini söylemiştir. Yani hikmet ve şükür arasında bir bağlantı kurmuştur.⁴⁷⁷ Peygamber olmayan birine çok şükrettiği için hikmet verilmesi, diğer insanların da şükretmesi ile hikmet verilebileceği neticesi çıkmış olur. Kur’ân’da bu konu ile alakalı olan bir âyette Allah, hikmeti istediği kimseye verdiğini ve kime verirse de onda birçok hayır olduğunu⁴⁷⁸ ve hikmetin çok büyük bir nimet olduğunu belirtmektedir.

Başka bir yorumda Zeccâc; “Allah’a şükretmesini (hikmetle) ilham ettik ve o da şükretti. Bu yüzden o, bize karşı şükrederek, bilge bir kimse olmayı hak etti.” demiştir.⁴⁷⁹ Kur’ân’da geçen âyetlerin bir kısmında şükürün karşıtında küfür yer almıştır. Neml sûresinde Hz. Süleyman kıssası anlatılırken onun şükürü mü küfrü mü tercih edeceği anlatılır.⁴⁸⁰ “K-f-r” fiili örtmek gizlemek manalarında hayırlar ve lütuflara karşı verilen nimetleri gizlemek, görmezlikten gelmek, nankörlük etmektir. Diğer bir kullanımında imanın zıttı olan inançsızlık anlamında Allah’ı ve peygamberi inkar etmektir.⁴⁸¹

Âyetin sonunda yer alan “غني” kelimesi, “malik olduğu, sahip olduğu şeylerle kâmil olan ve hiçbir şekilde başkasına ihtiyaç hissetmeyen” anlamına gelirken, “حميد” kelimesi ise Kur’an’da on altı farklı yerde geçerek “hamd edilen, çokça övgüye layık olan” anlamını taşımaktadır. “Hamd” kelimesi hem bollukta hem de darlıkta kendisine hamd edilen anlamını kavram olarak ifade etmektedir. El-İsfahânî’ye göre, her şükür aynı zamanda bir hamd anlamını ifade ederken, her hamd şükür olarak aynı anlamı ifade etmez. Hamd, bizlere ve tüm yaratıklara sunulan nimetleri Allah’a takdim etmeyi ondan geldiğini kabul etmeyi ifade eder. Bu ifadeyle El-İsfahânî, şükür ve hamd kavramlarının aralarındaki ilişkisine dikkat çeker. Şükür, Allah’a minnettarlık duymayı ve O’na teşekkür etmeyi kapsayan bir kelime iken, hamd ise Allah’a yöneltilen övgü ve yüceltme anlamını taşır. Şükür ise ancak nimet karşılığında yapılır. Hamd daha geniş ve kapsamlıdır.⁴⁸² حميد kelimesi

⁴⁷⁷ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 525.

⁴⁷⁸ el-Bakara 2/269.

⁴⁷⁹ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 525.

⁴⁸⁰ en-Neml 27/40.

⁴⁸¹ el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, ”kfr”, s. 918.

⁴⁸² el-İsfahânî, *Müfredat Kur’ân Kavramlar Sözlüğü*, ”hmd”, s. 308.

sadece bir âyette tek başına kullanılırken⁴⁸³ kelimenin bulunduğu diğer yerlerde iki isimle el-Velî, el-Kadîr, el-Ganiyy, el-Mecid, el-Azîz gibi kelimelerle birlikte geçmiştir.

3.1.5.4. Hz. Lokman'ın Oğluna Verdiği Nasihatler

Hz. Lokman, oğluna şükür ve hikmet sahibi biri olarak tüm davranışlarıyla örnek olmuştur. Ahlaki davranışlar çocuğa öğretilmeden önce çocuğa iyi ve kötü davranışları öğretmek gerekir. Yoksa hiçbir ahlaki davranış kazandırmadan çocuktan ahlaki davranışlar beklemek uygun olmayacaktır. Kur'ân'da Hz. Yakup ve Hz. Nuh'un oğullarına yaptıkları nasihatler bulunmaktadır. Hz. Yakup, oğluna kardeşlerine rüyasını anlatmamasını ve tuzak kurabilecekleri konusunda uyarıda bulunmuştur.⁴⁸⁴; Hz. Nuh ise oğlunu, birlikte gemiye binmesini istemiş ve kafirlerin yolundan gitmemesini tavsiye etmiştir.⁴⁸⁵ Hz. Lokman da oğluna sürekli nasihat etmiş ve nasıl yapılması gerektiğini de anlatmıştır. Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı bu tavsiyeler günümüz ebeveynlerine de nasihat konusunda örneklik teşkil etmektedir.

Asr sûresinde iman edip güzel amelde bulunanlar ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler ancak hüsranda olmaz diye zikredilir.⁴⁸⁶ Âyetteki hakkı ve sabrı tavsiye, insanlara eğitimin nasıl olması gerektiği hakkında ışıktutmaktadır. Bu âyete göre her eğitimin bir irşat, nasihat ve tavsiye olduğunu söyleyebiliriz. Kendisine ve insanlara fayda sağlayacak eğitimin amacı inançta, ahlâkta ve bilgide gerçeği ve doğruyu aktarmak, karşılaşılan maddi ve manevi zorluklarda hakkı ve sabrı tavsiye etmektir.⁴⁸⁷

Nasihatın kısa ve özlü olması, çocuğun yaşına ve düzeyine uygunluğu, hikâyeleştirerek anlatma, uygun mekân ve zamanı bekleme gibi konular nasihat ederken dikkat edilmesi gereken hususlardır. Ancak nasihat verilmeyen çocuk kendi isteklerine göre ve herhangi ahlaki bir nokta

⁴⁸³ وَهَدُّوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهَدُّوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ “Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir.” (el-Hac 22/24)

⁴⁸⁴ Yûsuf 12/5.

⁴⁸⁵ Hûd 11/42.

⁴⁸⁶ el-Asr 103/1-3.

⁴⁸⁷ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 5, s. 682.

gözetmeden dilediğini yapacaktır, bu durumda çocuğu olumlu yönde etkilemeyecektir.⁴⁸⁸ Günümüzde bir kısım eğitimciler, nasihat vermenin insanlara sürekli şunu yap bunu yapma demenin artık önemini yitirdiğini hatta yanlış bir yaklaşım olduğunu düşünmektedirler. Bu eğitimciler, kişilerin kendi deneyimlerinden öğrenmelerini teşvik etmekte ve doğrudan nasihat vermenin etkisiz olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü herkes kendi tecrübesini yaşayarak bir şeyleri öğrenir. Başkalarının öğrendiklerini yaşamak onlar için aynı durum olmayabilir.

Diğer âyetlere de baktığımızda Allah, kendisine ibadet ve şirkten uzak durmayı emrettikten sonra anne babaya iyilik yapılmasını emretmiştir.⁴⁸⁹ Buradaki hikmet şükrün gerçek sahibinden sonra mecâzi sahibe şükrün yapılmasının daha uygun olduğudur.⁴⁹⁰ Allah hakkı tüm haklardan önce gelir. Kişi önce yaratıcısına şükretmeli sonra anne babaya şükretmelidir.

Lokman sûresi 13-19. âyetleri arası Hz. Lokman'ın oğluna tavsiye ettiği nasihatlerden oluşmaktadır. Her biri ayrı bir başlık olduğu için ayrı başlıklarda ele alacağız.

3.1.4.5.1 Şirk Koşmamak

Şirk kelimesi tevhit kelimesinin zıddıdır.⁴⁹¹ Allah'a ortak koşmak, Allah'ın varlığında, özelliklerinde, eylemlerinde veya ibadete layık olmasında başka birinin var olduğuna inanmayı ve kabul etmeyi ifade eder.⁴⁹² Şirkin çeşitleri vardır; Allah'ı tamamen bırakıp canlı cansız varlıklara tapılan şirk; Mecûsîlik gibi Allah'a inanmakla birlikte başka şeyleri ortak koşulan şirk; Hristiyanlıktaki teslis inancı gibi, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte şefaatçiler edinip heykel yapıp putlara tapılan şirk; putperestlik gibi. Bazı insanların kendi aralarından birilerine körü körüne inanıp onların emir ve

⁴⁸⁸ Kısaoglu, *Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresinin Tahlili*, s. 79.

⁴⁸⁹ el-İsrâ 17/23.

⁴⁹⁰ Metin Aslan, *Lokman Sûresi'nin Edebi İncelikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 563610), s. 114.

⁴⁹¹ Mustafa Sinanoğlu, *Şirk*, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2010 c. 39 s. 193-198.

⁴⁹² İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l Arap*, "şrk" md., Dar-ı Sadır, Beyrut, c. 10, s. 449.

yasaklarını uygulamak da şirk çeşidine girer.⁴⁹³ Bu durum, Kur’ân’da kişinin Allah’ı terk edip din adamları, rahipler veya Hz. İsa gibi varlıkları ilahlaştırarak başka birine kulluk ettiği hakkında bilgi içermektedir.⁴⁹⁴ Hz. Lokman, oğluna nasihat ederken en önemli konulardan biri olarak Allah’a hiçbir ortak koşmamasını öğütlemiştir ve bütün şirk çeşitlerinden korumaya çalışmıştır. Allah, Kur’ân’da yaklaşık her sûrede insanların şirkten uzak olmalarını tevhide ayakta tutmalarını emretmiştir. Şirkin en büyük zulüm olmasının anlamı şudur: İlahlığı Allah’tan başkasına vermektir bu da zulüm olarak en büyük haksızlıktır.⁴⁹⁵ Şirk, Allah’ın affetmeyeceği büyük günahlardan biri, doğru yoldan ayrılıp başka yönle sapma⁴⁹⁶ ve büyük bir zulümdür.⁴⁹⁷ Nitekim Hz. Peygamber de En’âm sûresi 82. âyetindeki “zulüm” ifadesini, Lokman sûresi 13. âyet ile “şirk” diye açıklamaktadır. Müşrikler, Hz. Peygamber’e putlara taparak, kendilerini Allah’a yaklaştırmaları,⁴⁹⁸ Allah katında yardımcılar olmaları⁴⁹⁹ için taptıklarını söylüyordu. Atalarını takip ettiklerini söyleyen müşrikler⁵⁰⁰ Kur’ân’da Ehl-i kitap, Sâbiiler, Mecûsiler ve müşrikler küfre düşmüş⁵⁰¹ gruplar diye sıralanmaktadır.

Âyette dikkat edilecek hususlardan biri Hz. Lokman’ın oğluna “oğulcuğum/yavrucuğum” diye hitap etmesidir. Türkçe’de sevgi ve merhamet anlamına gelen bu hitap şekli Arapça’da “ismi tasgir” diye adlandırılır. Aynı sûrenin 16. ve 17. âyetlerinde de aynı hitap söz konusudur. Kur’ân’da Lokman sûresiyle birlikte bu hitap, altı yerde geçmektedir.⁵⁰² Bu hitap şekli Hz. Lokman’ın oğluna olan sevgisini ve şefkatini aynı zamanda önem verdiğini gösterir. Kur’ân’daki bu hitap şekilleri anne-çocuk arasında iletişimin nasıl kurulması gerektiğini öğretir.

⁴⁹³ Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları* (Tevhid ve İlm-i Kelam), İstanbul: Gonca Yayınevi, 1984, s. 290.

⁴⁹⁴ et-Tevbe 9/31.

⁴⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 6, s. 271.

⁴⁹⁶ en-Nisâ 4/48, 116.

⁴⁹⁷ Lokmân 31/13.

⁴⁹⁸ ez-Zümer 39/3.

⁴⁹⁹ Yûnus 10/18.

⁵⁰⁰ en-Nahl, 16/35; ez-Zuhruf, 43/20-22.

⁵⁰¹ el-Hac 22/17; el-Beyyine 98/1-6.

⁵⁰² Yusuf 12/5; Hud 11/42; es-Saffat 37/102.

3.1.4.5.2. Ana-Babaya İyi Davranmak

H. Lokman'ın şirk koşmamayı öğütlediği ayetten sonra gelen iki ayette, çocuğın anne ve babasına saygı göstermesi, Allah'a ve anne-babasına şükretmesi, annenin çocuğu taşımak için zorluklarla mücadele ettiği, anne baba ne kadar iyiliği hak etse de şirki emrederlerse, onlara itaat edilmemesi gerektiğinden ve dönüşün sonunda yalnızca Allah'a olacağından bahsedilmektedir. H. Lokman'a ayrılan 12-19. âyetler arasında bu iki âyetin araya girmesi ile alakalı farklı açıklamalar yer almaktadır. Bu iki ayet, bazı kişilere göre H. Lokman'a ait olduğu düşünülerek, "Allah bana dedi ki" ifadesiyle oğluna verdiği nasihatlerin devamı niteliğindedir. Diğer bir yorum ise, bu ayetlerin araya eklenmiş açıklamalar olduğu ve anne-babaya her türlü saygıyı ifade sınırlarını belirtmek amacıyla yer aldığıdır.⁵⁰³

Anne-babaya minnettarlıkta bulunulması emredilmesinin sebebi çocuğın dünyada yaşamasına sebep olması, yaşamının en zorlu ve muhtaç olduğu dönemlerinde yetiştirip büyütmesi ve eğitmesidir.⁵⁰⁴ Anne-baba evladı üzerinde birçok hakka sahip iken bu hakkın Allah'ın hakkının önüne, geçemeyeceği bu yüzden şirk gibi konularda anne babaya itaat edilmemesi gerektiği, diğer dünyevi hususlarda itaatin şart olduğu vurgulanmıştır. İşra sûresinde anne babaya nasıl davranılacağı açıklanmaktadır; Allah, sadece O'na kulluk etmemizi, anne babamıza iyi davranmayı, onlara her anlarında öf bile dememeyi, azarlamamayı, güzel sözler söylemeyi, onlara merhamet etmeyi emretmiştir.⁵⁰⁵ Bu âyete göre anne babasına iyi davranması, kırgınlık anında öf bile dememesi, onlar için dua etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anne babaya iyi ve şefkati davranmak gerektiği ile alakalı H. Peygamber'in birçok hadisi vardır bunlardan biri de şu şekildedir: H. Peygamber'e "*Hangi amel daha sevimlidir?*" diye sorulduğuunda "*vaktinde kılınan namaz*" buyurur. "*Sonra hangisidir?*" diye sorulduğuunda "*ana babaya iyi davranmak*" buyurur. "*Sonra hangisidir*" diye tekrar sorulduğuunda ise "*Allah yolunda cihad.*"⁵⁰⁶ buyurmuştur.

⁵⁰³ Nursaçan, *Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri*, s. 87.

⁵⁰⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 18, s. 156.

⁵⁰⁵ el-İşra 17/23.

⁵⁰⁶ Buhârî, *Mevâkitü's-Salât*, 5.

Çocuğu emzirme süresinin iki yıl içinde olması gerektiği âyeti, emzirmenin normal süresi iki yıl iken bu sürenin kesinlikle tamamlanması gerekmediğine işaret eder.⁵⁰⁷ Âyetin sonunda dönüşün ancak O'na olduğu ve her kim ne amelde bulunmuşsa hesaba çekileceği ifade ediliyor; herkesin varacağı son yer Allah'ın huzurudur, herkes yaptığı amellerin tek tek hesabını verecektir.

3.1.4.5.3. Allah'ın Murakabesi

Hz. Lokman'ın oğluna diğer verdiği nasihat; her yaptığı davranışın sonucunu, hesabını Allah'a vereceğini ifade ederek evladının her türlü konuda sorumluluk sahibi biri olmasını öğütlemiştir. Çünkü her insan, her an Allah'ın murakabesi, gözetimi altındadır; küçük büyük hiçbir şey Allah'a gizli değildir. Allah'ın isimlerinden biri olan er-Rakib Allah'ın kullarını her an gözetlemesi anlamındadır.⁵⁰⁸ Âyette geçen miskal kelimesi küçüklükten kinayedir; hardal tanesinin en küçük miskali, tanesi nerede olursa olsun yerde gökte en gizli yerde bile Allah onu bilir.⁵⁰⁹ Temsili bir anlatım ile amellerin mahiyetinin kavranabilmesi için insanın hardal tanesi kadar bile yaptığı amellerin Allah'a sunulacağı bildirilmiştir. Buna benzer ifadeleri Zilzal sûresinde görmekteyiz; biz kul olarak her ne iyilik ya da kötülük yaparsak karşılığını Allah katında göreceğiz.⁵¹⁰ O yüzden yaptığımız iyilik ve kötülüğe küçük büyük demeden Allah'ın her an bizi gördüğüne inanarak ona göre davranışlarda bulunmamız gerekir.

3.1.4.5.4. Namaz Kılmak

Namaz bütün ilahi dinlerde emredilmiş,⁵¹¹ Allah ile kul arasındaki en güzel iletişimi sağlayan bir ibadettir. Hz. Lokman, oğlunun kâmil bir inanca sahip olmasını istemiş ve sonrasında namaz ibadetini kazandırmayı hedeflemiştir. İslamiyet'te namaz hicretten bir buçuk sene önce Miraç

⁵⁰⁷ “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler...” (el-Bakara 2/233.

⁵⁰⁸ Süleyman Uludağ, “Murakabe”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay. 2006, c. 31, s. 205.

⁵⁰⁹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*, c. 21, s. 163.

⁵¹⁰ ez-Zilzâl 99/7-8

⁵¹¹ Hûd, 11/87; İbrahîm, 14/37; Meryem, 19/31.

gecesinde Müslümanlara farz kılınmıştır. Allah önce aile bireylerine namaz kılmayı emretmiştir. Bunun için herhangi bir ücret ya da rızık kendisinden istenmemiştir.⁵¹² Namaz kılmak “ikame” fiili ile kullanılmış olup şeklen yerine getirilmesi değil, dosdoğru kılınması, tüm şartları yerine getirerek kılınması emredilmiştir. Hz. Lokman oğluna şefkatlice hitap ederek şirkten uzak durarak sağlam bir imana sahip olduktan sonra ibadetlere ve ahlaki davranışlara önem vermesi gerektiğini vurgulamıştır. 17. âyette üç temel konudan söz edilmiştir: Namazı ikame etmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak ve başa gelenlere sabretmektir. Râzî, bu emredilenlerin kesin olarak yapılması gerektiğini vurgular.⁵¹³

3.1.4.5.5. İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırmak

Hz. Lokman oğluna iman ve ibadetten sora bazı ahlaki davranışları tavsiye etmiştir. Bunlardan biri olan “emir bil maruf ve nehyi anil münker” ifadesi iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak anlamlarında olup, “maruf”; Allah ve Resûl’ünün bizden bizzat yapılmasını emrettiği ve güzel gördüğü şeyler olarak tarif edilirken “münker”; Allah’ın ve Resûl’ünün yasakladığı, hoş görmediği ve çirkin bulduğu şeylerdir.⁵¹⁴ Bu emir Kur’ân’da toplumsal görev olarak ortaya çıkar. Müslümanların en önemli görevlerinden biri, ibadet sorumluluğundan sonra iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ve Allah’ın emirlerini insanlara aktarmaktır ve ulaştırmaktır. Allah Müslümanları bu konuda “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁵¹⁵ âyeti ile sorumlu tutmuştur. Hz. Lokman, oğluna iyiliği emretmesini ve kötülükten sakındırmasını tavsiye ettikten sonra, bu görevleri yerine getirirken karşılaşılabileceği olumsuz durumlara karşı sabretmesini her türlü olaya karşı mücadele etmesini öğütlemiştir.

⁵¹² Tâhâ 20/132.

⁵¹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 18, s. 158.

⁵¹⁴ Mustafa Çağrı, “Emir Bi’l-Ma’rûf Nehiy Ani’l-Münker” md., *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. 11, s. 138-141.

⁵¹⁵ Âl-i İmrân 3/104.

3.1.4.5.6. Sabır

Sabır kelimesi, sözlük anlamında “engellemek, güçlü olmak” gibi anlamlara gelir, terim olarak ise “üzüntü, mutsuzluk, başa gelen sıkıntı ve musibetlere karşı kararlılık sergileme ve mukavemet gösterme” anlamına gelir.⁵¹⁶ Sabır, zorluklar karşısında dirençli olma , metanet ve mukavemet gösterme becerisidir. İnsanlar, yaşamlarında birçok zorluklarla karşılaştıklarında sabır göstererek sakin kalmayı, olayları sakince düşünmeyi, olumsuz durumlarla başa çıkmayı ve Allah’a güvenmeyi O’na dayanıp ondan yardım dilemeyi öğrenmelidirler. Sabır, kişinin iç huzurunu korumasına kaygısız hayata devam etmesine, olumsuzlukları aşmasına ve hayatta ilerlemesine yardımcı olur. Sabır kelimesi beş âyette geçmekle birlikte diğer 100 kadar âyette aynı anlama gelebilecek ve aynı kökten isim ve fiilleri de içermektedir. Sabrın öneminden bahseden bu âyetler sabredenler için mükafat olacağından söz eder.⁵¹⁷ Allah peygamberler göndererek insanlara karşılaştıkları durumların imtihan olduğunu bildirmelerini istemiştir. İnsanların olaylar karşısındaki muameleleri sınanmak amacıyla meydana gelmiştir. İnsan sabır mı gösterecek yoksa yüz mü çevirecek diye imtihan edilmektedir. Zorluklar karşısında sabretmeyi öğrenmeleri ve Allah’ın kanunlarında kararlılık göstermeleri için sınanmaktadırlar. Allah her anımızı gözetlemekte ve bizim ne yapacağımızı bilmektedir.⁵¹⁸

3.1.4.5.7. Kibirden Uzak Durmak

Hız. Lokman, ahlaki değerlere uygun nasihatlerine devam ederken, Allah’ın hoşnut olmadığı kibirli davranıştan uzak durmayı da vurgulamaktadır. Sözlükte “büyüklük, kendini üstün görmek, başkalarını aşağı görmek” anlamına gelen kibir, tevazuun zıddıdır. Kibirle alakalı Kur’ân’ın çeşitli yerlerinde âyet mevcuttur. Özellikle Allah arkadan çekıştiren, kusur arayan servet toplayan ve sürekli hesap yapan kimseleri uyarmaktadır.⁵¹⁹ Allah, kaş göz işareti ile başkalarını alaya alan kimselere

⁵¹⁶ İsfahânî, *el-Müfredat*, “Sbr” md., s. 576.

⁵¹⁷ el-Bakara 2/155-157.

⁵¹⁸ el-Furkân 25/20.

⁵¹⁹ el-Hümeze 104/1.

veyl etmiş ve insanlara tepeden bakan kimseleri, âyetlerinden mahrum bırakacağını bildirmiştir.⁵²⁰ Tevazu sahibi kimseleri Allah şu şekilde vasfetmiştir; onlar, Allah'ın özel kulları, edep ve haya ile yürüyen cahil kimselerle muhatap olmak zorunda kaldıklarında hiç önemsemeyip sadece barış ve esenlik dileyen kimselerdir.⁵²¹ Âyette geçen “muhtal” kelimesi, kibirlenen veya kendini büyük gören kişiyi ifade ederken, “merah” kelimesi aşırı sevinçli, şımarık ve gururlu olan kişiyi ifade etmektedir. Bununla birlikte, “fehur” kelimesi kendi yaptıklarını sürekli anlatan, kendini beğenen ve kendisiyle övünen kişiyi tanımlamaktadır.⁵²² Hz. Lokman bu sözlerle, oğlunu kibir ve gururdan uzak durmasını öğütlemiştir. Çünkü kibir, Allah'ın sevmediği bir tutumdur. Kişinin manevi gelişimini olumsuz etkileyen kibir, başkalarını küçük görmeye ve sadece kendisinin her şeyi bilebileceğini düşündürecek kadar ona zarar veren bir durumdur. Bu hal kişiyi asla geliştirmez aksine onun bu sergilediği tutum sebebiyle başkaları nezdinde gülünç duruma bile düşürebilir.

Kibirle alakalı bütün bu davranışlar Allah'ın sevmediği ve yasakladığı davranışlardır. Hz. Lokman oğlunu Allah'ın sevmediği kibirten uzak tutmaya çalışarak onun en doğru yolda ilerlemesine gayret etmiştir. Hz. Peygamber kibirten uzak durulması ile alakalı bir hadisinde kibirli olan kimsenin asla cennete giremeyeceğini buyurmuştur. Elbisesi ve giyimi konusunda yapılan davranışların da kibir olup olmadığını soran sahabiye, Allah Resûlü bu davranışın kibir olmadığını aksine Allah'ın bizlere lütfettiği nimetleri taşımamızı istediğini belirtmiştir ve kibri hakkı kabul etmeme ve insanları küçük ve hor görme olarak tanımlamıştır.⁵²³

3.1.4.5.8. Yürüyüşte Ölçülü Olmak ve Sesi Alçaltmak

Hz. Lokman son olarak oğlunun yürüyüşünde doğal olmasını ve sesini alçaltmasını istemiştir. İnsanın kibirli olmamasıyla birlikte bağırıp çağırma gibi davranışlardan uzak durması gerekir. 16. âyette kalbi fiillere dikkat

⁵²⁰ el-A'râf 7/146.

⁵²¹ el-Furkan 25/63.

⁵²² Nursaçan, *Lokman Süresi'nin Konulu Tefsiri*, s. 90.

⁵²³ Müslim, İman, 39.

çekilirken 19. âyetle kadar olan bölümde insanın kalbî ve fiilî davranışlarında ifrat ve tefritten kaçınıp orta yolu bulması tavsiye edilmiştir.⁵²⁴ İnsan yürüyüşünde dengeli olup aşırı hızlı ve yavaş olmalıdır. Süratli yürüyüş, insanın vakarını ortadan kaldırdığı gibi hastaymış gibi yürüyüş de insanda zillet ifade eden bir davranış olup tevazu değildir.⁵²⁵ İnsanın sergilediği tüm davranışlarda olduğu gibi yürüyüşü de kişilik yapısının ve duygularını ifade eden bir yansımasıdır. Her şahsın kendine özgü bir yürüyüş tarzı vardır ve bu yürüyüş tarzı, ruh halini, içinde beslediği duyguyu ve çevresiyle iletişimini göstermede önemli bir ipucu sağlar. İnsanların yürüyüş şekli, kendilerine özgü bir ifade biçimi olup içsel durumlarını, özgüvenlerini ve duygusal durumlarını da yansıtır. Yürüyüş, beden dili ve iletişim becerilerinin bir parçasıdır ve insanların kişilikleri hakkında değerlendirme yapmamıza yardımcı olabilir. İnsanların yürüyüşlerinde takındıkları tavır kişiliklerini gösterir; böbürlenerek yürümek kibrin ve başkalarını küçümsemenin bir ifadesidir.⁵²⁶

Hz. Peygamber, kibirli insanlar gibi yürümeyip öne doğru hafif eğilerek birden iniyormuş gibi yürürdü ve ayağını sürterek yürümezdi, derli toplu yürürdü.⁵²⁷ Hz. Lokman oğlundan bu tavsiye ile alçakgönüllü olup tevazu sahibi olmasını, şımarık ve kibirli bir şekilde dolaşıp da kendisini üstün görmemeyi istemiştir. Kibirli, insanlara çalım satan, kendisini başkası üzerinde gören kimseler Allah'ın sevgisine layık olmazlar ve toplum tarafından sevilmezler.⁵²⁸

Hz. Lokman yürüyüşünde itidalli olmasını söylerken konuşmasında da orta yolu bulmayı tavsiye etmiştir. Etraftakileri rahatsız edecek şekilde bağırarak ya da muhatabın anlamasını zorlaştıracak şekilde sessiz konuşmak uzak durulması gereken davranışlardandır. Yüksek sesle konuşma konusunda merkebe benzetilmesinin sebebini Râzî şu şekilde açıklar. Yeryüzündeki her canlı bir şekilde sesini yükseltir mesela deve ya yorgunluktan ya da çok yük taşımaktan bağırır ama eşek hiçbir şey yokken aniden bağırır bu durum onun

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 18, s. 161.

⁵²⁵ Kısaoğlu, *Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresi'nin Tahlili*, s. 60.

⁵²⁶ Nursaçan, *Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri*, s. 92.

⁵²⁷ Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâil'i*, İstanbul, Damla Yayınevi, 2005, s. 181 -182.

⁵²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ın Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, c. 6, s. 2743.

sesinin çirkinliğine işaretler.⁵²⁹ Kur'ân'ın bu emirlerini yerine getiren mümin bir kimsenin söz ve davranışlarında ayarlı, ses tonu düzenli, kullandığı cümleler ölçülü ve anlaşılması kolaydır.⁵³⁰ Hz. Peygamber merkep sesiyle ilgili olarak; merkebin anırma sesini işittiğimizde Allah'a sığınmamızı istemiştir Horozun sesi konusunda da tam aksini söylemiş ve onun sesini işittiğimizde Allah'tan iyilik vermesi için dua etmemizi istemiştir.⁵³¹ İnsanlar konuşurken seslerini ihtiyaçtan yükseltirlerse sesleri merkep sesine benzetilmiş ve anırma özelliği ile açıklanmıştır. İnsan bulunduğu ortama göre sesini ayarlamalı, Allah'ın sevmediği şekilde gereksiz bağırarak konuşmalardan kaçınmalıdır.

3.1.6. Hz. Zeyd bin Harise

İlk Müslüman sahabilerden olan Zeyd b. Hârise Hz. Peygamber'in terbiyesi altında bulunan, İslam dinine büyük hizmetler eden ve ailesi pahasına Hz. Peygamber'in yanında kalmaya devam eden belli bir zaman köle olan bir sahabidir. İslam'a davetin ilk gününden, Mut'e Seriyiye'sinde şehit olana kadar Hz. Peygamber'in yanında bulunup mutlu ve hüzünlü anlarını beraber yaşamış ve onun en büyük destekçisi olmuştur. Kur'ân'da Zeyd bin Hârise, ismi geçen tek sahabidir, Ancak bu kadar üstün özelliklere sahip olmasına rağmen azatlı köle olmasından ötürü diğer sahâbîlere nazaran geri planda kalmıştır.⁵³²

Hz. Zeyd'in annesi Su'da yakın akrabalarını ziyaret etmek için evladı ile birlikte kavmine gittiği bir gün, başka bir kavim Su'da'nın kabilesine saldırıp Zeyd'i küçük bir yaşta olmasına rağmen hizmet etmesi için kaçırdılar. Ukaz panayırında Hz. Hatice'nin yeğeni olan Hâkim bin Huveylid'e Hz. Hatice'ye

⁵²⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 18, s. 162.

⁵³⁰ Nilgün Büyükyılmaz, *İslam Eğitim Öğretiminde Beden Dili*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 273831), s. 194.

⁵³¹ Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l- Beyan*, c. 6, s. 367.

⁵³² Recep Erkocaaslan, "Kur'ân'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârise'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm'a Hizmetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11 S. 56 (2018), ss. 984

verilmek üzere sattılar. Köle olan Hz. Zeyd'i Hz. Hatice, Hz. Peygamber'le evlendikten sonra Hz. Peygamber'e hediye etti.⁵³³

Hz. Zeyd'in kabilesinden hac için gelenler Hz. Zeyd'i tanıyıp ailesine bildirdiler. Bunun üzerine ailesi fidye alıp Hz. Peygamber'den Zeyd'i geri istediler; ancak Hz. Zeyd'i ailesi ile görüştüren Hz. Peygamber dilerse ailesinin yanına dönebileceğini söyledi. Hz. Zeyd, ailesinin yanında kalmayı tercih etmeyip Hz. Peygamber'in yanında kalmak istediğini belirtti. Sonrasında Hz. Peygamber Hz. Zeyd'i Hicr mevkisine götürüp *"herkes şahit olsun Zeyd benim oğlum ben onun mirasçısı o da benim mirasçım"* buyurmuştur ve sonrasında azat etmiştir. Bu olaydan sonra evlatlıkla alakalı âyet gelene kadar (Ahzâb 33/40) Hz. Zeyd, kendi ailesinin ismi ile değil de Zeyd bin Muhammed olarak anılmıştır. Hz. Zeyd bazı rivayetlere göre İslam'ı ilk kabul eden risaleti ilk tasdik eden erkektir.⁵³⁴ Ebu Tâlib vefat ettikten sonra himayesiz kalan Hz. Peygamber, Hz. Zeyd ile birlikte insanları İslam'a davet etmek için Tâif'e gitmiştir. Tâifliler daveti kabul etmeyip üstelik Hz. Peygamberi ve Zeydi taşladılar. Hz. Zeyd, Hz. Peygambere kendisini siper etmiş ancak ikisi de bu taşlanmadan dolayı yaralanmışlardır. Hz. Zeyd, Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek, savaşlarına Hudeybiye seferine ve Hayber'in fethine iştirak etmiştir. Hz. Âişe'den gelen bir hadiste Hz. Peygamber Zeyd'e çok güvenirdi; gönderdiği seferlerde Hz. Zeyd'i komutan tayin eder sağ olsaydı onu halife bırakırdı" demiştir.⁵³⁵

Hz. Zeyd, Hz. Peygamber'in yol göstermesi ile onun sevdiği kişiler ve akrabalarıyla ya da soylu hanımlarla evlenmiştir. Köle olarak onun bu şekilde soylu kimselerle evlenmesi köle ve köle olmayan kimseler arasındaki algıyı da büyük oranda yıkmıştır. Cahiliye adetlerinden kalma bu adet asırlarca devam etmiş ancak bu algıyı yıkmaya kimsenin gücü yetmemiştir.⁵³⁶ Hz. Peygamber'in dadısı olan Ümmü Eymen ile evliliğinde Üsâme dünyaya gelmiş ve soyu onunla devam etmiştir.

⁵³³ Bünyamin Erul, *Zeyd B. Hârise*, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2013, c. 44 s. 319-320.

⁵³⁴ Bünyamin Erul, *Zeyd B. Hârise*, c. 46, s. 320

⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *el-Müsned*, c.6, s. 226-227; Bünyamin Erul, *Zeyd B. Hârise*, s. 320.

⁵³⁶ Recep Erkocaaslan, *Kur'an'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbi Zeyd B. Hârise'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm'a Hizmetleri*, ss. 1005.

Birden fazla evlenen Hz. Zeyd Bedir Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber'in hala kızı Zeyneb bint Cahş ile evlenmiştir. Bu evlilik akdi, anlaşılmadıklarından dolayı kısa sürmüştür. Daha sonra Ahzâb sûresinin 37. âyeti inince evlatlıkların boşanmış eşleriyle evlenme yasağı kalkarak ve Hz. Peygamber, Zeyneb bint Cahş ile evlendirilerek eski adetler devam etmemiş oldu.

Hz. Zeyd katıldığı birkaç seriyye dışında hepsinde komutan olarak görev yapmıştır ancak bazı Müslümanlar köle statüsünde olan birine böyle bir görev verilmesini sindirememişlerdir ve ara ara Hz. Zeyd'in ve oğlunun seriyyelere komutanlık etmelerine razı olmamışlardır. Hz. Peygamber bu söylenenlere gereken cevabı vermiştir. Hz. Zeyd elli beş yaşında Hz. Peygamber'in kendisine sancağı vermesi ile Mu'te savaşında savaşmış ancak orada hayatını kaybetmiş ve şehit olmuştur; bunun üzerine Hz. Peygamber; “Allah'ım Zeyd'e mağfiret et” diye dua etmiştir.⁵³⁷

3.1.6.1. Hz. Zeyd bin Harise ile İlgili Ayet; Hz. Zeyd bin Harise'nin Evliliği

• وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا⁵³⁸

• Bir zaman, Allah'ın kendisine Lûtufta bulunduğu, senin de Lûtuşkâr davrandığın kişiye, “Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork” demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun; öncelikle çekinmen gereken Allah olduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlatlıklarının - kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir.

36. âyette Zeyneb bint Cahş'ın Hz. Zeyd ile evlendirilmesi ile başlayan süreç yine aynı sûrenin 4 ve 5. âyetleri ile evlatlık konusu açığa

⁵³⁷ Bünyamin Erul, Zeyd b. Hârise, c. 46, s. 320.

⁵³⁸ el Ahzâb 33/37.

kavuşturularak devam etmiştir. Üçüncü durum, Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş ile evlenerek tamamlanmıştır.⁵³⁹ Hz. Peygamber'in Hz. Zeyd'i, Zeyneb ile evlendirmesi söz konusu olsa bile Zeyneb Hz. Zeyd'i kendisine layık, eşit görmüyor bu yüzden huzursuz davranışlar sergiliyordu. Bu esnada Ahzâb sûresinin dördüncü ve beşinci âyetleri ile evlatlık konusu iptal oldu. Bu âyetlerle artık Hz. Zeyd Hz. Peygamber'in nesebinden de sayılmıyordu. Zeyneb'e ağır gelen bu durum onun sürekli geçimsizliğini de arttırıyordu. Hz. Zeyd, henüz bir yılını doldurmuş olan bu evliliğinin durumunu Hz. Peygamber'e arz etmiş, Hz. Peygamber de şikâyetle bulunmamasını sabretmesini, Allah'tan korkmasını, evliliğini devam ettirmesini ve eşini boşamamasını tavsiye etmiştir.⁵⁴⁰ Hz. Zeyd, defalarca bu durumu arz etmesine karşılık Hz. Peygamber aynı cevabı vermiştir. Ancak Hz. Zeyd, Zeyneb'in geçimsizliğine dayanamayarak onu boşamıştır.⁵⁴¹ “Biz onu seninle evlendirdik” ifadesindeki ilahi maksat, müşrik Arap inançlarının eski adet ve gelenek göreneklerin aksine, evlatlık müessesesinin, doğal ebeveyn-çocuk ilişkisinden kaynaklanan evlilik sınırlamalarından hiçbirisi ile alakalı olmadığını ortaya çıkarmaktır.⁵⁴² Böylelikle doğma yoluyla normal olarak elde edilen haklar evlatlık ile ilgili olmamıştır. Eski cahiliye adetleri âyette yer alan emirlerle yürürlükten kalkmıştır.

Hz. Zeyd âyetin bildirdiğine göre iki nimet sahibidir. Birincisi, Allah tarafından Hz. Zeyd'e verilen bir nimettir. Hz. Peygamber ile bir araya gelmesi ve hidâyeti bulması bu yönüyle verilen bir nimettir. İkincisi, Hz. Peygamber tarafından verilen nimetlerdir; köle iken azat etmesi, evlat edinmesi, komutanlık gibi yüksek görevler vermesidir.⁵⁴³ Allah'tan kork cümlesinden önce kendisine verilen nimetler hatırlatılmıştır.

⁵³⁹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000, c. 7, s. 391.

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, c. 14, s. 109.

⁵⁴¹ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 4 s. 386-388.

⁵⁴² Aysel İç, *Ahzâb Sûresi'ndeki Ailevi- Sosyal İçerikli Âyetlerin Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 336067), s. 82.

⁵⁴³ Kurtubî, *el-Câmi*, c. 14, s. 109; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, c. 5, s. 92; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî; Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l- Kur'ân*, Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1994, c. 6 s. 181.

Hız. Peygamber kendi duygularına, cahiliye topluluğun gelenek göreneklerine göre değil, yaşadığı toplumun hukuk ve ahlâk kurallarına göre davranarak, özellikle münafıkların ve toplumun evlatlık ile evlenme konusunu dedikodu yapmalarından da çekinerek Hız. Zeyd'e, eşini boşamamasını tavsiye etmiştir.⁵⁴⁴

Birbirine “vav” bağlacı ile bağlı olan “söylüyorsun, gizliyorsun”, fiilleri muzari olarak gelmiştir ve bu durum iki fiilin tekrarlandığını gösterir.⁵⁴⁵ Hız. Peygamber'in bu durumu bir süredir içinde gizlediği, açığa çıkarmadığı ve Hız. Zeyd'in eşiyle alakalı sorunları her söylediğinde ona eşini boşamamasını tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁶

Hız. Peygamber'e Allah, Zeyneb'in⁵⁴⁷ ileride kendisinin eşi olduğunu bildirmişti; ancak Hız. Peygamber bu bilgiyi gizlemiş ve bu âyet inmiştir.⁵⁴⁸ “ما الله مبدیه” ifadesinde anlatıldığı üzere Hız. Peygamber'in gizlediği şeyi Allah ileri de açıklayacaktır; Allah'ın ileride açıklayacağını söylediği şey âyetin devamında, “Seni Zeyneb'le evlendirdik.” şeklinde haber vermiştir.⁵⁴⁹ Yani Hız. Peygamber'in içinde gizlediği şey ileride Hız. Zeyneb ile evlendirileceğinin bildirilmesi haberidir. “İnsanlardan korkuyordun” sözünden kasıt, normalde çocuklarının eşleri ile evlenmesi yasak olmasına rağmen oğlunun eşi ile evlendi diye bir dedikodu yaymalarından korkmasındandır.⁵⁵⁰

Hız. Peygamber'in, Zeyneb ile evlenme düşüncesi, Hız. Zeyd'den boşandıktan sonra evlenmesi ile alakalı olan bir düşüncedir. İnsan yaşadığı toplumdan kendini tamamen soyutlayamaz; topluma ait olan kültürlere, değerlere göre insan tepkisini ortaya koyar. Resûlullah bir peygamber de olsa

⁵⁴⁴ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 386-388.

⁵⁴⁵ Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru'l-Tunusiyye, 2008, c. 22, s. 32.

⁵⁴⁶ Şule Meryem Karahüseyinoğlu, *Ahzâb Sûresi Işığında Hız. Peygamber'in Aile Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İstanbul 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 595001), s. 46.

⁵⁴⁷ İhsan Arsalan, “Hız. Peygamber'in Zeyneb Bint Cahş ile Evliliğinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, (2019), ss. 944.

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 6, s. 181

⁵⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. 11, s. 395.

⁵⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi*, c. 14, s. 113.

toplumda yaşayan bir beşer olarak toplumun baskısını kendi üzerinde hissetmiştir.⁵⁵¹

Devamındaki ayette Hz. Peygamber başkasından korktuğu, çekindiği ya da herhangi bir kimsenin kendisine zarar vermesi endişesinden dolayı değil de “Allah’tan kork” anlamında söylenmiştir. Hz. Peygamber’in korkması tebliği ile ilgili endişeden kaynaklanan bir korku olup sadece Allah’tan korkması istenmiştir.⁵⁵² Kurtubî bu âyette itâbın (uyarı) olduğunu söylemiştir; Hz. Peygamber Zeyneb’in kendisinin eşi olacağını bildiği Hz. Zeyd’e kendisinin karar vermesi gerekirken “Allah’tan kork ve eşini boşama” demiştir.⁵⁵³

فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا

“Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra biz seni onunla evlendirdik.”

Hz. Zeyd’den boşanan Zeyneb Hz. Peygamber ile evlendirildi. Evlatlık kültürü o dönemin en önem verilen konularından biriydi; bu yüzden geleneklere aykırı davranmak toplum tarafından dışlanmaya sebep olacaktır.⁵⁵⁴ Toplum tarafından kökleşmiş bu tür adetlerden biri olan evlatlık kurumu, Hz. Peygamber’in uygulaması ile değişmiştir.⁵⁵⁵ Hz. Peygamber toplumun her türlü baskısına rağmen Allah’ın emrini yerine getirmiş ve evlatlığın eşi ile evlenme durumunu bizzat kendisi yaşayarak her türlü zorluğa göğüs germiştir.

Hz. Peygamber’in Zeyneb ile evlendirilmesi, evlatlıklarının boşadıkları eşleri ile evlenmeleri hususunda bir engelin olmadığını ve evlatlıkla kazanılan hakların olmadığını göstermek içindir. La ve key” edatlarının birlikte te’kitli bir şekilde gelmesi, Hz. Peygamber’in bu evliliği nefsinden dolayı gerçekleştirdi diyenlerin iddiasına cevap niteliğindedir.⁵⁵⁶ Müminler için gerektiği hal ve durumlarda evlatlıklarının eşleri ile evlenme konusunda bir

⁵⁵¹ Aysel İç, *Ahzâb Süresi’ndeki Ailevi- Sosyal İçerikli Âyetlerin Tahlili*, s. 89.

⁵⁵² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 18, s. 265.

⁵⁵³ Kurtubî, *el-Câmi*, c. 14, s. 113.

⁵⁵⁴ Feyza Şule Düşgün, *Örf ve Âdetlerin İslam Hukukuna Etkisi*, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2007, s. 43-44.

⁵⁵⁵ Karahüseyinoğlu, *Ahzâb Süresi Işığında Hz. Peygamber’in Aile Hayatı*, s. 51.

⁵⁵⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, c. 22, s. 39.

sıkıntının olmadığı belirtilmiştir. Allah'ın bu emri diğer emirlerde olduğu gibi kesin bir şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁵⁷

3.1.7. İyi Şahsiyet Örneklerinin Yaptıkları İyi Davranışlar

İyi şahsiyet örneklerini verdiğimiz bu kişilerin bazı davranışları onların iyi sınıfta yer almasına sebep olmuştur. Bu davranışların hangileri olduğunu incelemeye çalıştık. Tâlût, Kur'ân'da anlatılan bir liderdir. İsrailoğulları döneminde, Allah tarafından görevlendirilmiş ve ordularının başına getirilmiştir. Tâlût'a ilim ve fiziksel özellikler bakımından nimetler verilmiş ve ona manevi motivasyon sağlayacak tâbut (sandık) ve sekîne (sakinlik) verilmiştir. Tâlût'un ilim ve fiziksel özelliklerle donatılması, ona liderlik yetenekleri ve stratejik bir zekâ sağlamıştır. Bu, onun ordusuyla başarılı bir şekilde mücadele etmesine ve zafer kazanmasına yardımcı olmuştur. Tâlût liderlik yetenekleri ve Allah'ın verdiği nimetler sayesinde, Câlût'un ordusunu yenmiş ve zafer elde etmiştir. Tâlût'un zaferi, onun Allah'ın lütfuyla desteklenen liderlik yeteneklerine ve manevi güce sahip olmasının bir sonucudur. Bu kıssa, inananlara güçlü bir liderin ve manevi motivasyonun önemini vurgulamakta ve onlara cesaret ve umut vermektedir. Tâlût'un başarısı, Allah'ın yardımına güvenen ve O'na bağlı olanların zaferine işaret etmektedir. Bir liderin başarılı olabilmesi için hem fiziksel özellikler bakımından hem de ilim bakımından üstün özelliklere ve manevi motivasyona sahip olması gerektiğini anlamış oluruz.

Hiz. Meryem, Kur'ân'a göre seçkin ve iyi bir şahsiyet olarak anılan bir kadındır. Kur'ân'da Hiz. Meryem hakkında büyük bir saygı ve övgü ile bahsedilmektedir. Hiz. Meryem Allah tarafından seçilmiş ve özel bir görevle donatılmış Hiz. İsmâ Peygamber'in annesidir. Hiz. Meryem'in seçilmiş olması, Allah'ın onu özel bir şekilde seçip sevdiğini ve önemli bir görevle donattığını ifade etmektedir. Bu durum, Hiz. Meryem'i diğer insanlardan farklı ve özel kılmakta ve ona saygınlık ve değer kazandırmaktadır. Hiz. Meryem'in iffeti, takvası, sabrı, teslimiyeti ve ibadet ehli oluşu da onun iyi şahsiyetini vurgulayan özellikleridir. Hiz. Meryem, iffetini korumuş sâdik, takva sahibi

⁵⁵⁷ el Ahzâb 33/37.

ve Allah'a derin bir itaatle bağlanmış bir kadındır. Hz. Meryem'in sabrı, yaşadığı zorluklar karşısında metanetini koruması ve karşılaştığı zorlu sınavları sabırla geçmesi anlamına gelmektedir. Hz. Meryem, Allah'ın kendisine verdiği göreve tamamen teslim olmuş ve O'na olan güveniyle hareket etmiştir. Hz. Meryem, ibadetlerini samimiyetle yerine getiren bir mümin olarak tasvir edilir. Hz. Meryem, müminler için bir örnek ve ilham kaynağıdır. İyi bir mümin olma çabasında olan bir kişi, Hz. Meryem'i örnek alarak kendisini kötü etkileyecek bir olay karşısında sabır ve teslimiyet ile hareket etmeli, Allah'a ibadet etmelidir.

Hz. Üzeyir'in peygamberlik statüsü İslam inancında tartışmalıdır ve Kur'an'da ona özel bir peygamberlik vazifesi atfedilmemiştir. Kur'an, sadece Yahudilerin onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmelerini ele alır ve bu iddiayı reddeder. Bu nedenle, Kur'an'da Hz. Üzeyir hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Onu bu tasnifte zikretmemizin sebebi hem isim olarak Kur'an'da yer alması hem de Allah'ın oğlu olma iddiasına sahip ve peygamber olup olmadığı tartışmalı olan birinin iyi bir şahsiyet olma ihtimalini düşündürmesinden ötürüdür.

Kur'an'daki diğer iyi bir şahsiyet Zülkarneyn'in hayatı hakkında detaylı bir bilgi verilmesi de onun güçlü bir lider olduğu ve çeşitli seferler ve mücadeleler gerçekleştirdiği anlatılmaktadır. Zülkarneyn'in, Allah tarafından iktidar ve imkanlarla donatılmış olduğu vurgulanmaktadır. Bu nimetler, Zülkarneyn'e büyük bir güç ve yetki vermektedir. İktidar ve imkanlarının yanı sıra, Zülkarneyn'in ceza verip vermeme konusunda muhayyer bırakıldığı da anlatılmaktadır. Bu da onun adaletli bir lider olduğunu ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirdiğini göstermektedir. Zülkarneyn'in seferler ve mücadelelerle anılması, onun geniş bir coğrafyada hüküm süren bir lider olduğunu ve toplumları adaletle yönetmek için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Zülkarneyn'in seferleri, engellerle karşılaşarak adaleti tesis etme amacını taşımaktadır. Zülkarneyn'in kıssası, güçlü bir liderin adaleti savunma, zorluklarla mücadele etme ve doğru yolu takip etme anlayışını ve bu yolu izlemeyi teşvik eden bir öğretiyeye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Kur'an'ın O'nu bize sunması, örnek alınması gereken bir karakter olduğunu göstermektedir.

Hiz. Lokman, Kur'ân'da adı geçen bir şahsiyettir ve peygamber olup olmadığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Hiz. Lokman'ın oğluna verdiği hikmetli öğütler Kur'ân'da yer almaktadır ve Müslüman şahsiyetin nasıl olması gerektiğine dair önemli tavsiyeler içermektedir. Hiz. Lokman'ın oğluna verdiği bu öğütler, insanın Allah'ın emirlerine karşı doğru bir şekilde yaşaması ve ahlaki erdemlere sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Öğütler arasında şirk koşmamak, anneye babaya iyi davranmak, Allah'ın murakabesinde (gözetiminde) olmak, namaz kılmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, sabır göstermek, kibirden uzak durmak, yürüyüşte ölçülü olmak ve sesi alçaltmak gibi değerli tavsiyeler yer almaktadır. Bu öğütler, bir Müslümanın ahlaki değerlere uygun bir şekilde yaşamasını ve toplumda erdemli bir şahsiyet olmasını teşvik etmektedir. Müslümanların günlük hayatta ahlaki değerlere uygun davranışlar sergilemesi, Allah'a itaat etmesi ve toplumda iyilik ve adaleti yayması gerektiğini hatırlatmaktadır. Hiz. Lokman'ın oğluna verdiği bu nasihatler, Müslüman bireylerin hayatlarına yön veren önemli prensiplerdir ve İslâm ahlakının temelini oluşturur.

Hiz. Zeyd, Hiz. Peygamber'in evlatlığıdır ve Kur'ân'da da adı geçmektedir. Hiz. Zeyd'in Allah'ın ve Hiz. Peygamber'in lütuflarından ve ikramlarından bahsedilmesi, onun özel bir konuma sahip olduğunu ve değerli bir kişi olarak tanındığını göstermektedir. Hiz. Zeyd küçük yaşta bir köle iken Hiz. Peygamber onu evlatlık olarak kabul etmiştir. Bu uygulama Hiz. Zeyd'in toplumda önemli bir konum edinmesine ve saygı görmesine sebep olmuştur. Hiz. Zeyd'in birebir kendi yaptığı iyi davranışlarına yer verilmesine de onun Kur'ân'da isminin zikredilmesi birçok iyiliğe, lütuf ve ikrama sahip olması onun iyi bir kimse olduğuna işaret etmektedir.

3.2. Kur'ân'da İsmi Zikredilen Kötü Şahsiyetler

Kur'ân insanlara iyi davranışların neler olduğunu ve hangi davranışlarla dünya âhiret saadetini elde edeceğimizi örnek kimselerle anlatmıştır. Bununla birlikte kötü davranışların neler olduğu ve bunların dünya ve âhirette mutsuzluğa sebep olacak sonuçlarını da bize olumsuz şahsiyetler üzerinden örneklendirerek anlatmıştır. Bu bölümde Kur'ân'da olumsuz karakter olarak ismi zikredilen, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmeyen, asi, kötü şahsiyet

diye nitelendirdiğimiz kimseleri ele alacağız. Kur’ân’da kötü şahsiyet olarak addedilen kişilerin sayısı beştir. Bunlar Câlût, Ebû Leheb, Hâmân, Kârûn, Sâmirî’dir. Bu olumsuz karakterlerin kısa öz geçmişinden bahsettikten sonra yaptıkları kötü davranışlar üzerinden âyetleri tematik olarak tahlil edeceğiz.

3.2.1. Sâmirî

Sâmirî’nin kim olduğu ile alakalı farklı görüşler vardır. Zemahşerî,⁵⁵⁸ Sâmirî’yi “Mûsâ b. Zafer”⁵⁵⁹ olarak, Râzî,⁵⁶⁰ “Kirmanlı,⁵⁶¹” İbn Abbas ise “Kıptî⁵⁶² bir komşusu ona inanmış ve mısırdan onunla birlikte çıkmış biridir” der. Alimlerin geneli Sâmira kabilesinden münafık bir Allah düşmanı⁵⁶³ ve İsrailoğuları’nın ileri gelenlerinden olduğu görüşündedir.⁵⁶⁴ Sâmirî’nin ismi, Kur’ân’da Tâhâ sûresinde 85. 87. 95. âyetlerde Hz. Mûsâ’nın Mısır’dan çıkması ardından olan süreçlerinde geçer. Sâmirî’ye ismi geçmeden Kur’ân’ın başka yerlerinde de atıf yapılmaktadır.⁵⁶⁵ Kur’ân’da Sâmirî ile alakalı şu konular yer almıştır. Hz. Mûsâ’nın kavminin Sâmirî tarafından saptırıldığı haberi gelince⁵⁶⁶ Hz. Mûsâ önce neden bir buzağıyı ilah edindiklerini sormuş⁵⁶⁷ kavmi cevap olarak Sâmirî’yi bu durumdan sorumlu tutmuşlardır.⁵⁶⁸ Sâmirî İsrailoğuları’ndan altın toplayarak buzağı yapmaya ve ona tapınmaya ikna etmiştir. Sâmirî cevap olarak Hz. Mûsâ’ya şöyle “Nefsim beni böyle yapmaya sevk etti” demiştir. Hz. Mûsâ Sâmirî’ye beddua etmiştir.⁵⁶⁹ Tevrat’ta Sâmirî ismi geçmeden bu kıssanın benzeri bir olay anlatılmaktadır. Bazı batılı araştırmacılar bu benzer anlatıma binaen Hz. Peygamber’in Yahudilerden bu kıssayı naklettiklerini iddia etmişlerdir.⁵⁷⁰

⁵⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 176.

⁵⁵⁹ Kurtubî, *el Câmi*, c. 7, s. 456.

⁵⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, c. 16 s. 20.

⁵⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 176.

⁵⁶² Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, c. 16 s. 20; Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 390.

⁵⁶³ Taberî, *Câmi ’u ’l-beyân*, c. 9, s. 206

⁵⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu ’l-ğayb*, c. 2 s. 538.

⁵⁶⁵ el-Bakara 2/51, 54, 92, 93; en-Nisâ 4/153; el-A’râf 7/148, 152; Tâhâ 20/88.

⁵⁶⁶ Tâhâ 20/85

⁵⁶⁷ Tâhâ 20/95-97.

⁵⁶⁸ Tâhâ 20/87-88

⁵⁶⁹ Tâhâ 20/95-96.

⁵⁷⁰ Mahmut Salihoğlu, Sâmirî, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2009, c. 36 s. 78-79.

3.2.1.1. Sâmirî ile İlgili Âyetler

- وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ⁵⁷¹
- وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ⁵⁷²
- وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ⁵⁷³
- وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِنَسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ⁵⁷⁴
- يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَأَتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا⁵⁷⁵
- وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خَلِيلِهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يَكْلِمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ⁵⁷⁶
- إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ⁵⁷⁷
- قَالَ فَإِنَّا فَدَقْنَا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ⁵⁷⁸
- فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا أَقَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَجَلَ عَلَيْكُمُ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي⁵⁷⁹
- قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَلَكِنَّا حُمِلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ⁵⁸⁰
- فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ⁵⁸¹
- أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا⁵⁸²
- وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي⁵⁸³
- قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ⁵⁸⁴

⁵⁷¹ el-Bakara 2/51.

⁵⁷² el-Bakara 2/54.

⁵⁷³ el-Bakara 2/92.

⁵⁷⁴ el-Bakara 2/93.

⁵⁷⁵ en-Nisâ 4/153.

⁵⁷⁶ el-A‘râf 7/148.

⁵⁷⁷ el-A‘râf 7/152.

⁵⁷⁸ Tâhâ 20/85.

⁵⁷⁹ Tâhâ 20/86.

⁵⁸⁰ Tâhâ 20/87.

⁵⁸¹ Tâhâ 20/88.

⁵⁸² Tâhâ 20/89.

⁵⁸³ Tâhâ 20/90.

⁵⁸⁴ Tâhâ 20/91.

- قَالَ يَا هَرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا⁵⁸⁵
- أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي⁵⁸⁶
- قَالَ يَبْنَؤُمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ

فَقُولِي⁵⁸⁷

- قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ⁵⁸⁸
- قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي

نَفْسِي⁵⁸⁹

- وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ

الَّذِي ظَلَمْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا⁵⁹⁰

• Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik. Mûsâ gittikten sonra siz, haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz.⁵⁹¹

• Mûsâ kavmine demişti ki: “Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanaınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O’dur”.⁵⁹²

• Andolsun Mûsâ size apaçık mucizeler getirmişti. Sonra onun ardından haksızlıkla (altın) buzağıyı put edindiniz.⁵⁹³

• Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, dağı da üzerinize kaldırmıştık. “Size verdiklerimize sınıksız sarılın, söylenenlere kulak verin” demiştik. Onlar, “İşittik ve isyan ettik!” dediler. İnkârları yüzünden kalpleri buzağı sevgisiyle dopdoluydu. De ki: “Eğer böyle inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!”⁵⁹⁴

• Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ’dan istemişler, “Bize Allah’ı apaçık göster” demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım

⁵⁸⁵ Tâhâ 20/92.

⁵⁸⁶ Tâhâ 20/93.

⁵⁸⁷ Tâhâ 20/94.

⁵⁸⁸ Tâhâ 20/95.

⁵⁸⁹ Tâhâ 20/96.

⁵⁹⁰ Tâhâ 20/97.

⁵⁹¹ el-Bakara 2/51.

⁵⁹² el-Bakara 2/54.

⁵⁹³ el-Bakara 2/92.

⁵⁹⁴ el-Bakara 2/93.

çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik.⁵⁹⁵

- (Tûr'a giden) Mûsâ ayrıldıktan sonra kavmi, ziynet eşyalarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor! Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zulümde karar kıldılar.⁵⁹⁶

- Allah buyurdu ki:) “Buzağıya tapanlar yok mu, işte onlara mutlaka rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir.” Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.⁵⁹⁷

- Allah, “Fakat” dedi, “Biz senden sonra kavmini sınıdık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı.”⁵⁹⁸

- Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Şöyle dedi: “Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Peki size bu süre çok mu uzun geldi, yoksa rabbinizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!”⁵⁹⁹

- Şöyle cevap verdiler: “Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.”⁶⁰⁰

- Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) “İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu” dediler.⁶⁰¹

- Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu!⁶⁰²

⁵⁹⁵ en-Nisâ 4/153.

⁵⁹⁶ el-A'râf 7/148.

⁵⁹⁷ el-A'râf 7/152.

⁵⁹⁸ Tâhâ 20/85.

⁵⁹⁹ Tâhâ 20/86.

⁶⁰⁰ Tâhâ 20/87.

⁶⁰¹ Tâhâ 20/88.

⁶⁰² Tâhâ 20/89.

• Gerçek şu ki daha önce Hârûn onlara, “Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin rabbiniz o Rahmân’dır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin” demişti.⁶⁰³

• Şöyle cevap verdiler: “Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz.”⁶⁰⁴

• (Mûsâ dönünce) dedi ki: “Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni izlemekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?”⁶⁰⁵

• O şöyle cevap verdi: “Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riâyet etmedin de İsrâiloğulları’nın arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmiştim.”⁶⁰⁶

• Mûsâ sordu: “Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?”⁶⁰⁷

• “Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti” diye cevap verdi.⁶⁰⁸

• (Mûsâ) şöyle dedi: “Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen ‘Bana dokunmak yok!’ demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız, sonra da küllerini denize savuracağız!”⁶⁰⁹

3.2.1.2. Sâmirî’nin Kavmini Yoldan Çıkarması

Farklı sûrelerde geçen Sâmirî kıssasını şu şekilde özetlemek mümkündür: İsrailoğulları Kızıldeniz’i geçtikten sonra yolda puta tapan bir millete denk gelmişler ve Hz. Mûsâ’nın birçok mucizesine rağmen onlara imrenmişler ve Hz. Mûsâ’dan da aynısını istemişlerdi.⁶¹⁰ Kavminin bu sözlerine şaşırان Hz. Mûsâ kavminin diğer toplumlara üstün kılındığını ve Allah’tan başka nasıl

⁶⁰³ Tâhâ 20/90.

⁶⁰⁴ Tâhâ 20/91.

⁶⁰⁵ Tâhâ 20/92-93.

⁶⁰⁶ Tâhâ 20/94.

⁶⁰⁷ Tâhâ 20/95.

⁶⁰⁸ Tâhâ 20/96.

⁶⁰⁹ Tâhâ 20/97.

⁶¹⁰ el-A‘râf 7/138.

bir ilah arayayım diye cevap vermiştir.⁶¹¹ Kavmi Firavun'un zulmünden⁶¹² kurtuldukları için yola devam edip Tûr'a⁶¹³ yerleşmişlerdi. Allah Hz. Mûsâ'yı otuz geceliğine Tûr'a davet etmiş, sonra buna on gece daha arttırarak vakti kırk geceye tamamlamıştı.⁶¹⁴ Sonra Hz. Mûsâ Hz. Hârûn'u kavminin başına tayin etmiş⁶¹⁵ İsrailoğulları'ndan Hz. Hârûn'a itaat edeceklerine dair söz almıştı.⁶¹⁶ Yola koyulan Hz. Mûsâ Allah ile Tuva Vadisi'nde konuştu.⁶¹⁷ Allah Sâmirî'nin bir put yaptığını ve kavminin de saptığını haber verince Hz. Mûsâ çok üzüldü.⁶¹⁸ İsrailoğulları Mısır'dan çıkarken Kıptîlerin kendilerine emanet ettikleri ziynet eşyalarını yanlarına almışlardı. Bu emanetlerden kurtulmak için eritmeye karar verip ateşe atmışlardı. Kendi ziynetini atan Sâmirî, eriyen altını böğüren bir buzağıya dönüştürüp onu tanrı ilan ederek⁶¹⁹ halkı tapınmaya çağırdı. Sâmirî hem kendisini hem de halkı saptırmıştı.⁶²⁰ İsrailoğulları kırk gün bile sabredemeyerek buzağıyı tanrı edindiler.⁶²¹ Hz. Hârûn, kavmine buzağı ile imtihan olduklarını ve kendisini dinlemelerini söyledi. Kavmi, yaptıklarına Hz. Musa gelinceye kadar devam edeceklerini söyledi.⁶²² Kırk gün sonra Allah Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın levhalarını alıp kavmine gitmesini emretti. Üzgün olan⁶²³ Hz. Mûsâ kavmini sorgulamaya başladı. Allah'ın kendilerine güzel bir vaatte bulunduğunu ve neden döndüklerini anlamak için sorular sordu onlar da sözlerinden bilerek vazgeçemediklerini Mısır halkının ziynet eşyalarını taşıdıklarını ve haram olduğu için ateşe attıklarını ve Sâmirî'nin de attığını söylediler.⁶²⁴ Kavmi mazeretler ileri sürdükten sonra Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn'un yanına gitti. Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn'u görünce elindeki levhaları atıp kardeşi Hz. Hârûn'a

⁶¹¹ el-A'râf 7/138-140.

⁶¹² el-A'râf 7/141.

⁶¹³ Tâhâ 20/80.

⁶¹⁴ el-A'râf 7/142; el-Bakara 2/51.

⁶¹⁵ el-A'râf 7/142.

⁶¹⁶ Tâhâ 20/86-87.

⁶¹⁷ Meryem 19/52.

⁶¹⁸ Tâhâ 20/83-85.

⁶¹⁹ Tâhâ 20/88.

⁶²⁰ Tâhâ 20/85.

⁶²¹ el-Bakara 2/92-93.

⁶²² Tâhâ 20/90-91.

⁶²³ el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/86.

⁶²⁴ Tâhâ 20/86-87.

kendisine neden itaat etmediğini sordu.⁶²⁵ Hz. Hârûn: “*Ey annemin oğlu! Bu millet beni küçümsedi; az kalsın öldürüyorlardı. Bana, düşmanları sevindirecek şekilde davranma! Beni bu zalim milletle bir tutma!*”⁶²⁶ Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riâyet etmedin de İsrâiloğulları’nın arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmiştim.”⁶²⁷ Hz. Mûsâ, kardeşinin bu olayla alakası olmadığını anlayınca öfkesi yatıştı ve şöyle dua etti: “*Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bize acı, sen merhametlilerin merhametlisisin!*”⁶²⁸ Sonra Hz. Mûsâ Sâmirî’ye gitti ve “*Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?*” diye sordu. Sâmirî: “*Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti*” diye cevap verdi.⁶²⁹ Hz. Mûsâ şöyle dedi: “*Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen ‘Bana dokunmak yok!’ demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız, sonra da küllerini denize savuracağız!*”⁶³⁰ diyerek onun cezaya uğrayacağını söyleyip onu kovdu.

Buraya kadar âyetlerden özetlediğimiz Sâmirî kıssası bu şekildedir. Tefsirine gelecek olursak; Sâmirî’nin onları saptırması⁶³¹ demek onları saptırmaya davet etmek sebep olmak demektir. Onları fitneye düşürmüş, buzağıya tapmayı onlara güzel göstermiştir. Sâmirî ineğe tapan bir topluluktandı ve daha sonradan İsrailoğulları’nın dinine girmişti ama onda hala ineğe tapma arzusu vardı kendisi ve kavmini o yüzden yoldan çıkardı.⁶³²

“Zulmettiniz”⁶³³ de iki mana vardır: Hz. Mûsâ’ya verdiğiniz sözde durmayarak hak edeceğiniz sevaptan mahrum kaldınız. İkinci anlamı; zulüm yerinde olmayan, hiçbir faydası olmayan, hiçbir zararı def etmeye sebep olmayan ısrar demektir. Ebedi zarara götüren şey zulümdür.⁶³⁴

⁶²⁵ Tâhâ 20/92-93.

⁶²⁶ el-A‘râf 7/150.

⁶²⁷ Tâhâ 20/94.

⁶²⁸ el-A‘râf 7/151.

⁶²⁹ Tâhâ 20/95-97.

⁶³⁰ Tâhâ 20/95-97.

⁶³¹ Tâhâ 20/85.

⁶³² Kurtubî, *el Câmi*, c. 11, s. 390.

⁶³³ el-Bakara 2/54.

⁶³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 2 s. 547.

Firavun'un helakından sonra İsrailoğulları Mısır'a girdiklerinde ellerinde bir kitap yoktu. Allah bu sebeple Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ı vadetmiş, Zilkade ve Zilhicce ayının on gününü tayin etmişti. Âyette kırk gece⁶³⁵ denilmesinin sebebi ayların gecelere göre hesap edilmesidir.⁶³⁶

Nisa sûresi 153. âyetin iniş sebebi olarak şu olay rivayet edilir: Hz. Peygamber'e "Gerçekten bir peygambersen, Hazret-i Mûsâ'nın getirdiği gibi bize gökten bir kitap getir!" dediler. Bunun üzerine bu âyeti indi." Hasan Basri şöyle demiştir: "Eğer niyetleri gerçeği öğrenmek olsaydı zaten verilir ve kendilerine verilen yeterliydi. Hz. Mûsâ'dan istemişlerdi ifadesi Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilerin de önceki Yahudiler gibi olmalarıdır. Hz. Mûsâ'nın kavminin zalim diye adlandırılmalarının sebebi Hz. İbrahim'in kavmi gibi mümkün bir şey istememiş olmalarıdır."⁶³⁷

جَسَدًا yani bir beden⁶³⁸ خُورًا ise bir böğürtüdür. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Cebrail, denizi ortadan ikiye böldüğünde Samir'i onun sürdüğü atının izinden bir parça toprak aldı ve onu buzağı heykelinin ağzına fırlattı; böylece o, böğürmesi olan bir buzağıya dönüştü."⁶³⁹

أَوْزَارًا İsrailoğulları'nda⁶⁴⁰ ağır bir günah duygusu var etmişti, bu sıkıntıyı def etmek için Hz. Mûsâ veya Hz. Hârûn'un kullanımını yasakladığı bu ziynetlerden kurtulmak istemişlerdi.⁶⁴¹ Hz. Mûsâ Tûr dağına gittiğinde, İsrailoğulları'nın yanında, Kıptilerden ödünç aldıkları ziynet eşyaları⁶⁴² bulunuyordu, Hz. Hârûn onlara "bu eşyalar size helal değil bunları yakın" dedi. Onlar da yakıldılar. Sâmirî, Cebrail'in atından aldığı toprağı altından yaptığı buzağıya atmış ve böğürmesini sağlamıştır.⁶⁴³ Sâmirî, Cebrail'in toprağından bir toprak almıştır ki bu da onun böğürmesini sağlamıştır. Hz.

⁶³⁵ el-Bakara 2/51.

⁶³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1 s. 378; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 2 s. 538.

⁶³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2 s. 320.

⁶³⁸ el-A'râf 7/148.

⁶³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2 s. 984; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c.11 s. 70-72.

⁶⁴⁰ Tâhâ 20/87.

⁶⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 1, s. 211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4 s. 354.

⁶⁴² Tâhâ 20/87.

⁶⁴³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 2 s. 538.

Meryem Cebrail vasıtasıyla Hz. İsa'yı babasız dünyaya getirdi.⁶⁴⁴ İbn Abbâs'ın rivayet ettiğine göre Sâmirî'nin heykeli canlı bir varlık olmamış, arkasından girip ağzından çıkan bir rüzgâr onda inek sesine benzer bir ses meydana getirmiştir. Heykelin ses vermesi onun ilah olduğu anlamına gelmez. İsrailoğulları bu sesi işitince secdeye kapanırlardı.⁶⁴⁵

Elindeki levhaları atması⁶⁴⁶ onun çok öfkeli olduğunu gösterir. Hz. Mûsâ, Allah'ın dinini savunma konusunda yanlış olan şeylerde son derece öfkeliydi; onca mucizeden sonra kavminin hemen buzağıya tapınmaları onu öyle bir öfkeye sevk etmiş ki Hz. Hârûn'un üzerine bir düşman gibi yürümüştür. Saçı kel olduğu için Hz. Hârûn'un sakalından çekmiştir.⁶⁴⁷

3.2.1.3. Sâmirî'nin ve İsrailoğulları'nın Akıbeti

Sâmirî'nin cezası şu âyetle sabit olmuştur: *“Buzağıyı tanrı olarak benimseyenler Rablerinin öfkesine ve dünya hayatında alçaklığa uğrayacaklardır; iftira edenleri böylece cezalandırırız. Kötülük işleyip ardından tövbe edenler ve inananlar bilsinler ki Rabbin, bu hareketlerinin ardından onları şüphesiz bağışlar ve merhamet eder.”*⁶⁴⁸ Hz. Mûsâ'nın Tevrat levhalarıyla döndüğünü gören İsrailoğulları hata ettiklerini anlamışlardı. *“Elleri böğründe, çaresiz kalıp sapıtmış olduklarını görünce: “Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, and olsun ki mahvoluruz!” dediler.”*⁶⁴⁹ Hz. Mûsâ onların af dilemeleri gerektiğini söyledi. *“Ey milletim! Buzağıyı tanrı olarak benimsemekle kendinize yazık ettiniz. Yaratanınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün. Bu, Yaratanınız katında sizin için hayırlı olur; O daima tevbeleri kabul edendir ve merhamet sahibi olduğu için tevbenizi kabul eder.” demişti.*⁶⁵⁰ Allah onları cezalandırmamış bağışlamıştı.⁶⁵¹ Hz. Mûsâ Tûr-i Sina'da tevbe etmeleri için yetmiş kişiyi seçti.⁶⁵² Tûr-i Sina'ya gelen yetmiş kişi, ilahın Sâmirî'nin buzağı gibi bir şey

⁶⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4 s. 348.

⁶⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 5, s. 453.

⁶⁴⁶ Tâhâ 20/94.

⁶⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4 s. 350; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c.11 s. 76.

⁶⁴⁸ el-A'râf 7/152-153.

⁶⁴⁹ el-A'râf 7/149.

⁶⁵⁰ el-Bakara 2/54.

⁶⁵¹ el-Bakara 2/52.

⁶⁵² el-A'râf 7/155.

olmasını beklediler ve hadlerini aştılar. “*Ey Mûsâ! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız*” demiştiniz de gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı.”⁶⁵³ “*Onları sarsıntı tutunca (Mûsâ) dedi ki: "Rabbim! Dileseydin daha önce beni ve onları yok ederdin, aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi helâk eder misin? Bu, senin imtihanından başka bir şey değildir..."*”⁶⁵⁴ Allah Hz. Mûsâ'nın duasını kabul etti ve İsrailoğulları'nı diriltti. “*Ölümünüzden sonra, şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik.*”⁶⁵⁵

Hz. Mûsâ İsrailoğulları'nın sözlerine cevap verdiğinde Allah'ın sınırlı insan algısının ötesinde olduğunu ve O'nu tam anlamıyla gözlemleyemeyeceğimizi vurgular Görülmesi mümkün olmayan bir şeyin görülmesi imkân dahilinde değildir; Allah'ın görülmesini iddia edenler, O'nu cisim ve araz olarak kabul etmiş olurlar. Allah'ın varlığı ve sıfatlarına ilişkin anlayışımız, O'nun âyetlerinden, yaratılışından, kudretinden ve eserlerinden yola çıkarak şekillenir. İnsanlar, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını O'nun vahiylerinden, peygamberlerin öğretilerinden ve kendi iman ve deneyimleriyle anlamaya çalışırlar. Ama İsrailoğulları bu konuda küfürde ileri gitmişlerdir. Allah onları yıldırımla cezalandırmıştır..⁶⁵⁶

Sâmîrî dünyada daha kötüsü olmayan bir ceza ile cezalandırılmıştır. İnsanlarla karşılaştığında muhatap olmaktan menedilmiş, herhangi bir kimse ona temas edecek olsa o kişi de hummaya tutulurdu. O da insanlar da ondan kaçardı “dokunmak yok” diye bağırdı. Dünyada bu şekilde cezalandırıldıktan sonra âhirette de cezaya uğrayacaktır.⁶⁵⁷

3.2.2. Câlût

Câlût, İsrailoğulları'nın Tâlût'un hüküm sürdüğü dönemde savaştıkları düşman topluluklardan birinin komutanıdır.⁶⁵⁸ Filistin'de yaşayan Berberîler'in başındaki krallara Câlût deniliyordu. Dâvûd tarafından öldürülen Câlût ismi bu tarihe kadar kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Ahd-i Atık'te Golyat

⁶⁵³ el-Bakara 2/55; en-Nisâ, 4/153.

⁶⁵⁴ el-A'râf 7/155.

⁶⁵⁵ el-Bakara 2/5.

⁶⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1 s. 384

⁶⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 4, s. 124; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4 s. 354.

⁶⁵⁸ Abdurrahman Küçük, *Câlût*, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1993 c. 7 s. 38.

⁶⁵⁹ Kartal, *Kur'an'da Dâvûd ve Süleymân (a.s) Kıssaları*, s. 47.

şeklinde anılan, Filistin kavminden ve Gat şehrinden olan bu kimse heybetli yaratılışı sebebiyle adeta dev bir kimse gibi vasıflandırılmakta ve onun Refaîm denilen yapıları ve yaratılışı ile meşhur olan soy ve ırkın bir kalıntısı olduğuna inanılmaktadır.⁶⁶⁰ Kur'ân'a göre İsrailoğulları, o dönemin peygamberinden Câlût ile savaşacak bir hükümdar belirlemesini ister. Ardından bu talepleri üzerine Tâlût kral olarak seçilmiş Câlût, Tâlût ile savaştı. Tâlût ordusu Câlût ordusunu yenmiştir. Dâvûd, Câlût'u öldürmüştür.⁶⁶¹

Câlût'un boyunun uzunluğu Ahd-i Atîk'e göre 2.93 m. olarak geçmektedir.⁶⁶² Câlût, başında tunç başlık, elinde sivri, delici bir alet ile İsrail ordusuna meydan okuyan zorlu bir savaşçıdır. Bu meydan okuma kırk gün sürer fakat İsrail ordusundan kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemez, sadece küçük yaşta olan Dâvûd onun karşısına çıkar ve sapanıyla onu öldürür.⁶⁶³

3.2.2.1 Câlût ile İlgili Âyetler

• فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ⁶⁶⁴

• وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ⁶⁶⁵

• فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ⁶⁶⁶

• Tâlût askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, “Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir” dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince

⁶⁶⁰ Küçük, Câlût, c. 7 s. 38.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/246-251.

⁶⁶² Gûrkan, Kur'ân'ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddese Göre Tâlût ve Câlût, s. 52.

⁶⁶³ Küçük, Câlût, c. 7, s. 38.

⁶⁶⁴ el-Bakara 2/249.

⁶⁶⁵ el-Bakara 2/250.

⁶⁶⁶ el-Bakara 2/251.

*“Bugün Câlût’a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok” dediler. Allah’a kavuşacaklarını umanlar ise, “Nice az birlik vardır ki, Allah’ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir” dediler.*⁶⁶⁷

- *Câlût ve askerlerinin karşısına çıkınca da “Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!” diye niyazda bulundular.*⁶⁶⁸

- *Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût’u öldürdü ve Allah ona hükümlanlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah’ın âlemler için büyük lütufları vardır.*⁶⁶⁹

3.2.2.2. Câlût’un Tâlût’a Karşı Savaşması

İsrailoğulları Câlût’un gücüne karşı kendilerini yetersiz ve güçsüz hissediyorlardı. Bunun üzerine dönemin peygamberinden kendilerini zafere götürecek bir komutan tayin etmelerini istediler. Tayin edilen komutanı önemli bir kimliğe sahip olmamasından dolayı baştan istemediler. Allah onlar için liyakat ve güç sahibi bir komutan olan Tâlût’u tayin etti. İsrailoğulları Câlût ve askerlerine karşı Tâlût ile birlikte hareket ettiler. Câlût askerlerin önünde en güçlü ve en kuvvetli bir komutan olarak yürüyordu. Tâlût da ordusunun önünde yürürken: “Allah’ın onları bir nehir ile imtihan edeceğini, her kimin bu ırmaktan içtiğini görürse onun yanında yer almayacağını” söylemişti. Câlût’tan ve askerlerinden korktukları için ırmaktan içtiler. Irmağı geçenler Câlût’u görünce “Bizim Câlût’a ve askerlerine karşı tahammülümüz yok” diyerek geri döndüler. Sayıları az oldukları halde Tâlût’la birlikte savaşanlar “sayıları az olanlar; Allah’ın izni ile çok olan askerleri yenmişlerdir” dediler. Kıssanın sonunda Hz. Dâvûd’a verilen hikmetle Câlût’u öldürdüğü belirtilmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ el-Bakara 2/249.

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/250.

⁶⁶⁹ el-Bakara 2/251.

⁶⁷⁰ Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 142.

Tâlût'un ordusundaki inanmış kimseler, az bir topluluğun Allah'ın izni ile kalabalık gruba galip geleceğine inanıp kendilerine sabır vermesi için Allah'a dua etmişlerdir. Buna benzer ifadeler başka bir âyette yer almıştır.⁶⁷¹ Hz. Peygamber de Bedir Savaşı esnasında böyle dua etmiştir.⁶⁷²

Savaş esnasında üç şeyin olması gerekir; insan korku ve dehşet yaşadığında çok sabırlı olması, çünkü asker çok korkarsa ondan beklenen fayda elde edilemez. Sabrın manası, sebat etmeye kararlı ve istikrarlı olmaya niyet etmek ve o yolda olmaktır. İstikrar sahibi olmak da sükûn ve istikrarın ikisinin de beraber olması demektir. Savaş için gerekli olan aletlerle birlikte birlik ve beraberliğin olması ve düşmandan çok yiyecek ve içeceğin olması gerekir.⁶⁷³

3.2.2.3 Dâvûd'un Câlût'u Öldürmesi

Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi hakkında İbn Abbas şunları ifade etmiştir: Çoban olan bu kişinin yedi kardeşi de Tâlût'un ordusuna katılmıştı. Kardeşlerinden birinden haber alamayınca babası Dâvûd'u haber alması için yolladı. Dâvûd kardeşlerini Câlût'un karşısında saf tutmuşlarken gördü, Tâlût'un komutasında olan ordudan kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemedi. Bunun üzerine Câlût şöyle çağırdı : “Ey İsrailoğulları siz hak üzerine olsaydınız biriniz karşıma çıkmaya cesaret ederdi.” Bunun üzerine Dâvûd, “Câlût'a karşı aranızda dövüşecek kimse yok mu ?” dedi. Kimsenin karşı durduğunu görmeyince Dâvûd, Tâlût'a “öldürürsem ne vereceksin” diye sordu. Tâlût, kızını ve ülkesinin bir kısmını vereceğini vadetti. Sonrasında Dâvûd elindeki sapanla taşı, Câlût'a fırlatarak onu öldürdü.⁶⁷⁴ Böylece Câlût'un kendisini yenilmez, çok güçlü olarak tanımlaması, Dâvûd'un onu küçük bir sapan parçasıyla öldürmesi ile yok oldu. Kibri ona fayda vermedi.

⁶⁷¹ Âl-i İmrân 3/146-147.

⁶⁷² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 5, s. 360.

⁶⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 5, s. 361.

⁶⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 5, s. 365.

3.2.2.4. Câlût'un Şerrinin Önlenmesi

Âyetin son bölümündeki, Allah'ın insanları engelleme durumu olmaması halinde dünyanın düzeninin bozulacağı ifade edilmiştir. Allah, insanların bir kısmının şerrini diğerleri aracılığıyla önlediğini belirtmiştir. Eğer Allah insanların zulmünü önlemese dünyanın düzeni bozulur, fesada uğrar. Câlût ve ordusu sebebiyle meydana gelen bozgunculuk durumunun Tâlût'un ordusu ve Dâvûd'un da Câlût'u öldürmesi sebebiyle ortadan yok olduğunu ve böylelikle fesadın da son bulduğu ifade edilmiştir. Bu durum, yeryüzünün düzeni tamamen bozulmasın diye Allah'ın koyduğu bir kaidedir.⁶⁷⁵

Âlimler kendileri sebebiyle fesadın önlendiği kişilerin kimlikleri konusunda, kim olduklarına dair farklı görüşlere sahiptir. Bu kimselerin "Allah yolunda kimseler (Ebdal)" olduğu söylenmiştir.⁶⁷⁶ Âyette geçen "defetmek" Allah'ın Peygamberler vasıtası ile gönderdiği şeriatı ile olur. Eğer bu teşri olmasaydı, insanlar birbirlerini yok edip telef eder ve helak ederdi. Bu kötülüğün önlenmesinde, defedilmesinde genel bir ilkedir. Allah âlemler üzerine büyük bir lütuf sahibidir; müminler vasıtasıyla kafirlerin kötülüğünü engellemesini büyük bir nimet olarak beyan etmiştir.⁶⁷⁷

3.2.3. Hâmân

Hâmân, Hz. Mûsâ'nın kendisi ile çabaladığı Firavun'un değer verdiği önemli bir şahsiyet ya da veziri veya Amon kültürünün başrahibidir. Amon Mısır'ın en önemli ilahıdır. Hâmân, bu tanrının rahibi olarak anılıyordu. Aynı zamanda Amon rahipleri, Mısır'da din adamı sınıfını oluşturuyordu. Hâmân'dan kule inşa etmesinin istenmesi, her türlü inşaat işlerinin Hâmân'ın kontrolünde olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁸ Kur'an, Hz. Mûsâ'nın Hâmân'a gönderildiğini belirttiğine göre önemli bir şahsiyettir. Vezir olduğu ileri sürülen Hâmân'ın Kur'an'da vezir olduğuna dair bir bilgi yoktur. Kur'an'da Hâmân'ın vezir olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an'da bahsedilen Firavun, bir şahsiyetin ismi olmayıp, daha çok Mısır firavunlarının

⁶⁷⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 5, s. 366.

⁶⁷⁶ Kurtubî, *el-Câmi*, c. 3, s. 463.

⁶⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 5, s. 367.

⁶⁷⁸ Şaban Kuzgun, Hâmân, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1997, c. 15 s. 436-437.

genel bir ismi olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde, Hâmân'ın da bir şahıs ismi olmadığı, daha çok Amon Rahiplerine verilen bir ad olduğu söylenmiştir. Yapılan araştırmalarda bir şahıs ismi olduğu da ileri sürülmüştür.⁶⁷⁹ Kur'ân'da yer alan Hâmân'ın bir kişiye ait isim ya da Amon Rahiplerinin kullandığı bir ifade olduğu belirtilmiştir. Bu kimsenin inşaat işlerinden sorumlu en üst düzeydeki sorumlu kişiyi ifade ettiği belirtilmiştir.

Amon, o dönemde yalnızca dini liderlik değil, aynı zamanda siyasi bir üstünlüğe sahip olan önemli bir kişidir. Dönemin kralları, Tanrı'nın onayını almak için başrahibe başvururdu ve başrahipler devlet yönetiminde etkili bir rol oynardı. Başrahiplerin siyasi ve dini yetkileri sayesinde devlet idaresinde etkili oldukları söylenebilir.⁶⁸⁰

Kur'ân'da Hâmân altı yerde geçmektedir.⁶⁸¹ Hâmân'ın geçtiği âyetler şunlardır: Hz. Mûsâ, Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderilmiş olup, onları hakikat yoluna çağırmasına rağmen onlar Hz. Mûsâ'yı yalancılıkla ve sihirbazlıkla suçlamışlardır.⁶⁸² Firavun, Hz. Mûsâ'nın tanrısına ulaşmak için Hâmân'dan kendisine bir kule yapılmasını istemiştir.⁶⁸³ Firavun, Hâmân ve Kârûn günahları sebebiyle cezalandırılmıştır.⁶⁸⁴

3.2.3.1. Hâmân ile İlgili Âyetler; el-Kasas 28/6, 8, 38, 39; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/24, 36, 37

- ⁶⁸⁵ وَنَمَكِّنْ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيْ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ
- ⁶⁸⁶ فَالْتَقَطْ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ
- ⁶⁸⁷ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِيْ فَأَوْقِدْ لِّي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ
- ⁶⁸⁸ وَاسْتَكَبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُم إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ

⁶⁷⁹ Kuzgun, "Hâmân", c. 15 s. 436-437.

⁶⁸⁰ Bayram Ayhan, "Kasas Sûresi 38. Âyet Bağlamında Kur'ân'ı Kerim'deki Tarihsel Verinin Rasyonel Olmadığı İddiası" *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, C. 6, (2018), ss. 403.

⁶⁸¹ el-Kasas 28/6, 8, 38; el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/24, 36.

⁶⁸² Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/23-24.

⁶⁸³ el-Kasas 28/38; el-Mü'min 40/36-37.

⁶⁸⁴ el-Ankebût 29/39.

⁶⁸⁵ el-Kasas 28/6.

⁶⁸⁶ el-Kasas 28/8.

⁶⁸⁷ el-Kasas 28/38.

⁶⁸⁸ el-Kasas 28/39.

- وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا

سَابِقِينَ⁶⁸⁹

- إِلَى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ⁶⁹⁰
- وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ⁶⁹¹
- الْأَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِباً وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ
- وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ⁶⁹²

• Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi (korktukları) onların eliyle başlarına getirip göstermek istiyorduk.⁶⁹³

• Nitekim Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı.⁶⁹⁴

• Firavun, "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum" dedi.⁶⁹⁵

• Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyeceklerini sanarak yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar.⁶⁹⁶

• Kārûn, Firavun ve Hâmân'ın âkıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar. Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu.⁶⁹⁷

• Firavun, Hâmân ve Kārûn'a gönderdik; ama onlar, "O bir yalancı, bir sihirbaz!" dediler.⁶⁹⁸

• Firavun, "Ey Hâmân!" dedi, "Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum." İşte

⁶⁸⁹ el-Ankebût 29/39.

⁶⁹⁰ el-Mü'min 40/24.

⁶⁹¹ el-Mü'min 40/36.

⁶⁹² el-Mü'min 40/37.

⁶⁹³ el-Kasas 28/6.

⁶⁹⁴ el-Kasas 28/8.

⁶⁹⁵ el-Kasas 28/38.

⁶⁹⁶ el-Kasas 28/39.

⁶⁹⁷ el-Ankebût 29/39.

⁶⁹⁸ el-Mü'min 40/24.

*böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun'un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı.*⁶⁹⁹

3.2.3.2. Hâmân'ın Korktuğu Şey ve Günahkâr Olması

Allah, Firavun ve Hâmân'a korktukları şeyi Hz. Mûsâ yolu ile göstermek istedi.⁷⁰⁰ Hz. Mûsâ'ya ve onun ehlinden olan kimselere her türlü imkanı ve iktidarı vermiştir ki orayı yönetimleri altına alsınlar. “İmkan ve kudret vermesi” demek geçerli ve orayı hakim kılmak ve hürriyete kavuşturmadır.⁷⁰¹ Âyette geçen “Arz'dan” kasıt, Şam ve Mısır'dır. “Onların korktukları sakındıkları” ifadesi şu anlama gelmektedir: Onlara İsrailoğulları'ndan bir kişinin eliyle yok olup gidecekleri hüsrana uğrayacakları haber verilmişti. Bu yüzden Allah, onlara korktukları şeyi göstermiş oldu.⁷⁰² Râzî bu âyeti şu şekilde yorumlar: “Allah, İsrailoğulları arasında doğacak bir çocuk vesilesi ile tüm mal varlıklarının ellerinden alınmasına ve sahip olduklarını kaybetmelerine dair her şeyi onlara gösterecektir.”⁷⁰³ Âyette belirtildiği üzere Firavun'un ve Hâmân'ın sahip olduğu iktidar, mal mülk onların korkularına engel olamadı. İçlerinden yetiştirdikleri Hz. Mûsâ, onların helakına yok olup gitmesine sebep olmuştur.

Kasas sûresinin 8. âyetinde Firavun'un Hz. Mûsâ'yı yanına alıp onu yetiştirmesi daha sonra kendisi için bir tasa ve düşmanlık sebebi olacağı belirtilmiştir. Âyetin sonunda Firavun ve Hâmân'ın yanlış yolda olduğu, suçlu olduğu ifade edilmiştir. Firavun'un kendisine helak edileceği haberi verilince o bütün yeni doğan bebekleri katletmeyi hedeflemiştir. Hz. Mûsâ'nın annesine Nil nehrine bırakması ilham edilmiş ve o da emredileni yerine getirmişti. Firavun ailesinden olan kimseler, İsrailoğulları'na yaptıkları her türlü zulüm ve fesadın karşılığında kendilerine düşman olacak bebeği Nil kıyısında bulup Kral'ın huzuruna çıkarmışlardır. 8. âyet, Firavun'un zalim yönetimi ve İsrailoğulları üzerindeki zulmüne dikkat çekerek, Hz. Musa'nın Allah'ın izniyle gelecekte Firavun'a karşı direniş göstereceğini ve adaleti

⁶⁹⁹ el-Mü'min 40/36-37.

⁷⁰⁰ el-Kasas 28/6.

⁷⁰¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 480.

⁷⁰² Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 253.

⁷⁰³ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 480.

sağlayacağını anlatmaktadır.⁷⁰⁴ Hâmân da Firavun'un veziridir o ve askerleri de kendisi gibi suçlu, isyankâr, müşrik ve günahkâr kimselerdir.⁷⁰⁵

Hâmân'ın suçlu günahkâr olmasının diğer bir sebebi olarak Mü'min sûresinin 24. âyetinde, “*Firavun, Hâmân ve Kârûn'a gönderdik; ama onlar, “O bir yalancı, bir sihirbaz!” dediler.*”⁷⁰⁶ Firavun, Hâmân ve Kârûn'un özellikle ifade edilmesi, Hz. Mûsâ'ya yapılan, tertip edilen düşmanlığın onların ellerinden olması sebebiyledir. Firavun kral, Hâmân vezir, Kârûn ise mal ve hazinelerin sahibiydi. Üçünün birlikte anılması küfür ve yalanlamak konusunda hepsinin aynı yolu takip etmesindendir. Hz. Mûsâ'ya karşı gelmekten aciz olduklarını aklettiklerinde onun mucizelerini büyü, sihir diye yalanlamışlardır.⁷⁰⁷ Hz. Musa'nın da kavminden eziyetlere maruz kaldığı ve bu sebeple Hz. Peygamber'e bir örnek olduğu ifade edilmektedir. Bu âyetler, Hz. Peygamber'in sabır ve azimle mücadele etmesi gerektiğini vurgulayarak ona moral ve güç vermektedir.⁷⁰⁸

3.2.3.2. Hâmân'ın Büyüklük Taslaması ve Akıbeti

Hâmân, Firavun ve Kârûn'un yolundan gittiği için üçünün akıbeti de aynı olmuştur. Onlar Hz. Mûsâ tarafından kendilerine getirilen delillere rağmen, varlıklarıyla kibirlenmeye devam etmişlerdir. Onların bu durumu Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmiştir: Üçünün de akıbetlerinin aynı olduğu her türlü delile rağmen kibirlendikleri ifade edilmiştir.⁷⁰⁹ Bu âyette geçen “arz” kelimesi ile Mısır kastedilmekte kendisinden bahsedilen kimselerin yaşadıkları şehri veya ülkeyi ifade etmektedir. Burada belirtilen Firavun, Hâmân ve Kârûn bu ülkenin önemli kişileridir. Bu üç kişi, âyette belirtildiğine göre bu davranışlarıyla ululuk taslamışlar ve kendilerini diğer insanlardan üstün görmüşlerdir. İnanan kimseleri küçümsemeleri ve aşağılamaları da söz konusu olmuştur. Bu âyette, bu üç kişinin kibirli tutumları ve zalimlikleri vurgulanarak, bu tür davranışların yanlış olduğu ve Allah'ın hoşnut olmadığı

⁷⁰⁴ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 216.

⁷⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 6, s. 377.

⁷⁰⁶ el-Mü'min 40/24.

⁷⁰⁷ Kurtubî, *el Câmi*, c. 15, s. 246.

⁷⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 7, s. 211.

⁷⁰⁹ el-Ankebût 29/39.

ifade edilmektedir. “*Haksız yere büyüklük tasladılar*” cümlesi, “büyüklenmek ancak Allah’a aittir” demektir. Büyüklük gösterme, tekebbür sadece Allah’a aittir. Onun dışında kalan büyüklük taslayanların tekebbürü haksız olacaktır.⁷¹⁰

Âyetin sonunda yer alan “*kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu*” ifadesi ile, bütün baskıcı yöneticilerin Allah katında cezalandırılacakları ve bu cezadan kurtulamayacakları ifade edilmiştir.⁷¹¹ Sonraki âyetlerde kendilerini nasıl bir felaket ile cezalandırıldıkları, Firavun’un ve onun yanında olanların, Hz. Mûsâ’ya karşı olanların; bu yüzden dünyada cezalandırılıp yok edilmeleri, nasıl bir sonun onları bekledikleri anlatılmaktadır. Firavun ve adamları suya gömülerek cezalandırılmıştır.⁷¹²

3.2.3.3. Hâmân’ın Kule İnşa Etmesi

Mısır’da Firavunlar, halk tarafından büyük bir ilah olarak kabul edildikleri için Firavun da kendisini tanrı olarak görmüştür. Bu nedenle, Hz. Mûsâ’nın getirdiği tanrıya karşı alaycı bir tavır sergilemiştir ve Hâmân’a Mûsâ’nın tanrısını görmek için yüksek bir kule inşa etme emri vermiştir.⁷¹³ Firavun, bu şekilde kendi tanrılığını ve gücünü göstermek istemiş ve Mûsâ’nın tanrısının gerçekliğini alaya almıştır. Bu davranışıyla, Firavun kibirli ve küstah bir tutum sergilemiş ve Hz. Mûsâ’nın getirdiği mesaja karşı düşmanca bir tavır takınmıştır.⁷¹⁴

Firavun, veziri Hâmân’a kendi için bir kule inşa etmesini emrettiğinde, Hâmân işçileri, bir araya getirerek inşaat çalışmalarını başlatmıştır. Tuğlaların, kirecin pişirilmesini çivilerin çakılmasını emretmiştir Onlar daha önce benzeri görülmemiş bir büyüklükte bir bina inşa etmişlerdir İnşaat sürecinde çalışan işçilerin sayısı yaklaşık elli bin civarında olduğu söylenir.⁷¹⁵ Hz. Mûsâ’nın karşısında bu kadar büyük bir güç ve kaynak kullanımıyla mücadele etmesi, onun cesaretini ve Allah’a olan güvenini vurgulamaktadır.

⁷¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 17 s. 522.

⁷¹¹ Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 655.

⁷¹² el-Ankebût 29/40.

⁷¹³ el-Kasas 28/6; el-Mü’min 40/36, 37.

⁷¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 17 s. 517.

⁷¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 17 s. 480.

es-Süddî'nin bildirdiği bir rivayete göre; Firavun bu inşa edilen binaya çıkıp bir ok fırlatmış ve ok kanlara bulanmış şekilde geri gelmiştir. Bunun üzerine Firavun, Mûsâ'nın ilahını öldürdüm demiştir. Başka bir rivayete göre Allah Cebrail'i gönderip kanadıyla bir darbe indirtmiş ve üç parçaya böldürmüştür ve kulenin yapımında bulunan herkes helak olmuştur. Bu rivayetin sahlılığı konusunda kesin bir bilgi yoktur.⁷¹⁶

Râzî'ye göre Firavun, dağ kadar yüksek bir kule inşa edemeyeceğini biliyordu. Onun amacı, yüksek bir yer olsaydı yeryüzündeki en yüksek yere çıkardı. Firavun'un asıl amacı materyalistler gibi en yüksek yerde bile Tanrı'nın görülemeyeceğine göre Hz. Mûsâ'nın tanrısının varlığına dair bilgi edinmenin de mümkün olamayacağını ispat etmektir. Ona göre bu bilgi edinme temelsizdir.⁷¹⁷ Firavun'un kule yapma fikri Hz. Mûsâ'ya karşı alay için söylenmiş bir söz de olabilir. “*Firavun'a güzel gösterildi*” mealindeki ifade ile bu alaylı davranışı ona güzel gösterildi anlamına gelebilir.⁷¹⁸ Onun bu fikri çok yüksek bir kule yapıp hani tanrıyı göremedim deyip halkı kandırmak için de söylenmiş olabilir. “*Firavun'un tuzağı*” onun kule inşa etmesidir ve bu hilesi olumsuz olarak sonuçlanmış ve harcamaları da boşa gitmiştir.⁷¹⁹ Hâmân, bu işi yapanların ilki ve bu sanatı iyi bilen biridir. Firavun'un veziri olmasına rağmen Hâmân'a çamur üzerine ateş yakmasını emretmiş ve “ey” edatıyla ona hitap etmiştir; bu da onun büyüklük ve zorbalık tasladığına işaretir.

3.2.4. Kârûn

Kârûn kelimesi Arapça olmayıp Hârûn gibi yabancı bir özel isimdir ve gayr-ı munsarıftır.⁷²⁰ “*Karane*” kökünden Arapça bir isim olsaydı munsarif olurdu. Kârûn'un İsrâîlî olup Mûsâ'nın amcaoğlu Kârûn b. Yesher b. Kâhes b. Lâvî b. Ya'kûb olduğu söylenmiştir.⁷²¹ Kur'ân'da Kârûn adıyla nakledilen bu kişi, Tevrat'ta Korah diye anılmaktadır. Kârûn, tarih sahnesine çıkışını Hz. Musa

⁷¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 60; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 520; Kurtubî, *el Câmî*, c. 13, s. 306-316.

⁷¹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 520.

⁷¹⁸ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 4, s. 229.

⁷¹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 521.

⁷²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 102.

⁷²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 102.

ve Hz. Harun'un dini otoritesine karşı isyan ederek gerçekleştirmiştir. Amacı, Hz. Musa ve Hz. Harun'un saygınlığını ve otoritesini yıkmaktır.⁷²² Kârûn'un gerçekleştirdiği bu isyan İsrâiloğulları'nın en önemli olaylarından biridir. Bu olay, hem toplu bir hareketin gerçekleşmesi hem de Allah'ın kurduğu düzeni hedef alması açısından büyük bir öneme sahiptir.⁷²³ Kârûn hakkında yaşadığı dönemdeki iki peygamberden sonra İsrailoğulları'nın en bilgilisi sayıldığı, parlak ve güzel yüzlü olduğu için kendisine münevver dendiği,⁷²⁴ Tevrat'ı çok iyi okuduğu, yönetici olduğu, Sâmirî gibi münafık olup bozgunculuk çıkardığı nakledilmektedir.⁷²⁵ Bir rivayete göre Hz. Peygamber, onun Hz. Musa'nın bildirdiği kelamı dinlemek için seçilen yetmiş kişiden biri olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁶

Mısır'dan ayrıldıktan sonra Hz. Mûsâ birtakım yönetimleri Hz. Hârûn'a verince peygamberliğin ve yöneticiliğin onda olmasına karşı çıkmış neticede cezalandırılmıştır.⁷²⁷ Kavmine karşı büyüklendiğinden dolayı elbisesini uzun tutardı.⁷²⁸ Kur'ân'da geçen "*Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi*"⁷²⁹ ifadesi, Kârûn'un Hz. Musa ile akrabalığını belirtmekten ziyade Kârûn'un Hz. Musa'ya inananlardan olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.⁷³⁰ Yine bu ifade onun, Hz. Mûsâ'ya önceden iman etmiş biri olduğuna işaret eder. Akraba olma manası da ihtimal dahilindedir.⁷³¹

Kârûn kıssası, sadece Kasas Suresi'nde anlatılan bir kıssadır. Ankebut ve Mü'min surelerinde, Kârûn'un Firavun ve Hâmân ile birlikte olduğu ve bu kişilerin helak olduğuna işaret edilmektedir. Kendisinden bahsedilen sûrede Kârûn'un, Hz. Mûsâ'nın kavminden olup büyük bir zenginliğe sahip olduğu ve hazinelerinin anahtarlarının ancak güçlü bir topluluk tarafından taşınabildiği anlatılır. Bu zenginlik nedeniyle kendisinin çok gururlandığı

⁷²² Ömer Faruk Harman, Kârûn, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2001, c. 24 s. 519.

⁷²³ Harman, Kârûn, c. 24 s. 519.

⁷²⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 556.

⁷²⁵ Taberî, *Câmiu'l- Beyân*, c. 6, s. 346.

⁷²⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 556; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 345.

⁷²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 102.

⁷²⁸ İbn Kesîr İmâduddîn İsmail b. Şihabuddîn, "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*", Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2000, c. 6, s. 238.

⁷²⁹ el-Kasas 28/76.

⁷³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 102.

⁷³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 559.

belirtilir. Kārûn, gösterişli yaşam tarzını sever ve kavminin arasında şaşalı bir şekilde dolaşırdı. Bu davranışı bazı insanların hayranlığını kazanmasına sebep olurdu. Kavmi, Kārûn'a zenginliğiyle övünmemesi gerektiği konusunda uyarılarda bulundu, ancak Kārûn, bu zenginliği kazanmasının kendi bilgisi sayesinde olduğunu iddia etti. En sonunda kendisi ve evi yerin dibine geçirilmiştir kimse de onu bu durumdan kurtaramamıştır.⁷³² Ankebût ve Mü'min sûrelerinde Hz. Musa'nın, Firavun, Hâmân ve Kārûn'a karşı her türlü delille gönderildiği, ancak onların Hz. Musa'yı yalancı olarak gördükleri, ona karşı çıktıkları ve yeryüzünde kibirli bir tutum sergiledikleri ifade edilmektedir. Sonuç olarak, her biri cezalandırılmıştır.⁷³³ Kārûn'dan bahsedilen âyetlerde üç ana konudan bahsedilmiştir. Çok zengin olması, yaşadığı toplumun halkına zulmetmesi, ve şımarmasıdır. Âyetin ifadesine göre mal ile kibre kapılmak, servete güvenmek, büyüklenmek kişiyi şımarıklığa götürür.⁷³⁴ Kendisini zenginliğin büyüüne kaptırmak, kalbi bununla meşgul etmek diğer insanlara karşı şımarıklığı da beraberinde getirir. Bu yüzden Kārûn şımarıklığından dolayı kavmi tarafından uyarılmıştır. Allah da âyetinde şımaran insanları sevmediğini belirtmiş ve bu davranışı eleştirmiştir. Kārûn ile ilgili âyetlerden sadece Kasas sûresindeki konulara değineceğiz; daha önce Firavun, Hâmân ve Kārûn'dan ortaklaşa bahsedilen Ankebût ve Mü'min sûrelerindeki âyetlere değinmeyeceğiz.

3.2.4.1. Kārûn ile İlgili Âyetler

- وَأَتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ إِنْ تَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى قَبْعَى عَلَيْهِمْ
أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ⁷³⁵
- وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا
تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ⁷³⁶
- قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَم أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ
قُوَّةً وَكَثُرَ جَمْعاً وَلَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ⁷³⁷

⁷³² el-Kasas 28/76-82.

⁷³³ el-Ankebût 29/39; el-Mü'min 40/24.

⁷³⁴ Sancak, *Süreç Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*, s.10

⁷³⁵ el-Kasas 28/76/

⁷³⁶ el-Kasas 28/77.

⁷³⁷ el-Kasas 28/78.

- فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ

لَدُو حَظٍّ عَظِيمٍ⁷³⁸

- وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً وَلَا يُفْقِئُهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ⁷³⁹
- فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنْ

الْمُنْتَصِرِينَ⁷⁴⁰

- وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَآفُ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكَآفُهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ⁷⁴¹

• *Kārûn Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: “Sakin şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.”⁷⁴²*

• *Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”⁷⁴³*

• *Kārûn, “Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim” diye karşılık verdi. Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!”⁷⁴⁴*

• *Kārûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Kārûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!” derlerdi.”⁷⁴⁵*

• *Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: “Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.”⁷⁴⁶*

⁷³⁸ el-Kasas 28/79.

⁷³⁹ el-Kasas 28/80.

⁷⁴⁰ el-Kasas 28/81.

⁷⁴¹ el-Kasas 28/82.

⁷⁴² el-Kasas 28/76.

⁷⁴³ el-Kasas 28/77.

⁷⁴⁴ el-Kasas 28/78.

⁷⁴⁵ el-Kasas 28/79.

⁷⁴⁶ el-Kasas 28/80.

• *Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi.*⁷⁴⁷

• *Daha dün Karun’un yerinde olmayı isteyenler bu defa, “Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!” der oldular.*⁷⁴⁸

3.2.4.1. Kārûn’un Haksızlık Etmesi (Buğy)

Âyette geçen “Kārûn onlara karşı haksızlık etti”⁷⁴⁹ ifadesi zulmetmek kibirlenmek, böbürlenmek anlamlarındadır. Haksızlık etmesinin yoldan çıkmasının sebebi şu şekilde açıklanmıştır: Kārûn malı sebebiyle azmıştır ve onun azması, fakirleri küçümsemesiyle olmuştur. “Buğy” zulüm manasındadır. Firavun Kārûn’u İsrailoğularının başına bakan olarak getirince o halka zulmetmişti. Kaffal: “Onlara karşı kibirlendi ve onları hakimiyeti altına almak istedi” der. Şehr b. Harşeb, “O uzun elbise giydi ve bu da onun kibrini işaret eder” der. Kelbi “Hârûn’un yönetici olarak seçilmesini kışkırdı” der.⁷⁵⁰

3.2.4.2. Kārûn’a Verilen Zenginlik

Kārûn’a verilen zenginlik çok güçlü kimselerle ancak taşınabilen bir servetti. Kārûn’un bu malı nasıl elde ettiğiyle alakalı farklı görüşler vardır: Kārûn’un kendisinden önceki yöneticilerin mallarını ele geçirmesi ile ya da mülk edinme yoluyla veya kendisine miras olarak kalmıştır.⁷⁵¹ “Mefâtih” ile anahtarlar kastedilmiştir. Kārûn’un hazinelerinin anahtarları deve cildinden olup epeyce kalındı. Her hazineye ait bir anahtarı vardı, yola çıktığında bu

⁷⁴⁷ el-Kasas 28/81.

⁷⁴⁸ el-Kasas 28/82.

⁷⁴⁹ el-Kasas 28/76.

⁷⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 103; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 17 s. 559; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 348.

⁷⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 17 s. 559.

anahtarı kendisi ile birlikte altmış kadar katıra yükler götürürdü.⁷⁵² Râzî bu rivayetlerin gerçekliği tartışmalıdır der. Burada “hazinelere”, “anahtarlar”, “zar zor taşıma”, “güçlü-kuvvetli” ve “topluluk” kelimeleri ile mübalağa yapılmıştır.⁷⁵³ İbn Abbas anahtarlar ile malın kendisi kastedilmiştir ve bu malı dört yüz bin kadar olup kırk kişi taşırdı der. Ebu Müslim ise anahtarlar ile ilim kastedilir, zira âyette “Gaybın anahtarları”⁷⁵⁴ ifadesi ilim anlamındadır demiştir.⁷⁵⁵

3.2.4.3. Kârûn’un Şımarması

Halkı şımarıması konusunda onu uyarmıştır.⁷⁵⁶ Dünyayı seven onda huzur bulan kimse şımarır ama dünyadan göçüp gideceğini bilen kimse şımarıp böbürlenmez.⁷⁵⁷ لَا تَفْرَحْ ifadesi, “Kaybettiklerinize üzülmeysin ve O’nun size verdikleriyle şımarımayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenene hiç kimseyi sevmez.”⁷⁵⁸ âyetindeki gibidir. “Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak”⁷⁵⁹ âyetinde Kârûn’un âhirete inandığı ve onu cennete götürecek şeylere harcaması gerektiği vurgulanır. “dünyadan nasibini unutma!”⁷⁶⁰ bu ifadenin yorumunda Kârûn bütün gayretini sadece mal biriktirmeye sarf ediyordu ve malından yararlanmaya zaman kalmıyordu. Böyle davranmaktan nehyedilmiştir. Ya da âhiret için sarf edilmesi gerektiği vurgulanınca dünya malından helal yollarla yararlanabileceği ifade edilmiştir. Diğer görüş de bu harcamanın Allah yolunda olması gerektiğidir.⁷⁶¹ Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Her kim ölmeye önce dünyadan bir şey ayırmazsa, ona zulmetmiş olur. Her kim de dünyadan bir şey ayırarak âhireti için hazırlık yapmazsa, ona zulmetmiş olur. tövbe etme imkânı yoktur ve dünyanın

⁷⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 103; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 559; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 348; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. 6. s. 252.

⁷⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 104.

⁷⁵⁴ el-En’âm 6/59.

⁷⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 559.

⁷⁵⁶ el-Kasas 28/76.

⁷⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 104; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 562.

⁷⁵⁸ el-Hadid 57/23.

⁷⁵⁹ el-Kasas 28/77.

⁷⁶⁰ el-Kasas 28/77.

⁷⁶¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 562.

geçmesinden sonra da cennet veya cehennem dışında başka bir yer yoktur.”⁷⁶² Şöyle bir söz nakledilir; “Sonsuza kadar yaşayacakmış gibi yaşadığın yer için çalış ekin ek, hemen ölecekmiş gibi âhiretin için çalış!”⁷⁶³

İnsanlara ihsanda bulunmak mutlak anlamda bir ihsan olup mal ile yardımda bulunmak ve güler yüzlü olmaktır.⁷⁶⁴ Diğer bir görüşe göre; “Allah nasıl nimetler bağışlamış ise buna karşılık itaat edilmesi ve O’nun yolunda Allah’ın verdiği harcanması” anlamındadır.⁷⁶⁵ Hz. Peygamber’e bir gün ihsan nedir diye sorulunca o, “*Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmektir*” buyurmuştur.⁷⁶⁶ “*bozgunculuk çıkarmaya çalışma!*” ifadesi ise, zulüm ve fesat çıkarma demektir.⁷⁶⁷

3.2.4.4. Kārûn’un Kibri ve Gururu

Kārûn kendisine verilen serveti kendisinin bilgisi sayesinde elde ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁸ Bu âyet şu şekilde tefsir edilmiştir: Kārûn, İsrailoğulları arasında Tevrat’ı en iyi bilen kişiydi. Hatta kendisinin simya ilmine vakıf olduğu da söylenmiştir. Hz. Mûsâ’nın simya ilminin üçte birini Yûşa‘ya üçte birini Kâlep’e, üçte birini de Kārûn’a öğrettiği rivayet edilir. Ancak Kārûn öğrendiği ilme ilim kattı; onların ilmini hile ile alarak altın ve bakırı işleyip altın yaptı. Bu ilmin ticaret, sanat, zanaat gibi kazanç yollarını bilmesi olduğu da söylenmiştir.⁷⁶⁹ “*Bilmiyor muydu ki*” ifadesi, Allah’ın önceki nesilleri helak ettiğinin bilgisine Kārûn’un sahip olduğunu gösterir. Kārûn bu bilgiyi Tevrat’tan okumuş Hz. Mûsâ’dan ve tarihçilerden işitmiştir. Bu ifade onun bu ilme sahip olmadığını da ispat etmiş olabilir; çünkü o her türlü ilmi kendisinde barındırdığını iddia ediyor ama bu faydalı ilmi bilmiyor.⁷⁷⁰ “*Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz*”⁷⁷¹ Suçlulara

⁷⁶² Tirmizi, Kıyamet, 25.

⁷⁶³ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 348.

⁷⁶⁴ Zemahşerî, c. 5, s. 106; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 562.

⁷⁶⁵ Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 348.

⁷⁶⁶ Müslim, 1, 37, 39, 40; Buhârî, 4, 1793; Tirmizî, 5, 6; Ebu Dâvûd, 4, 223; İbn Mâce, 1, 24, 25.

⁷⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 106; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 562.

⁷⁶⁸ el-Kasas 28/78.

⁷⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 108; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 348.

⁷⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 108.

⁷⁷¹ el-Kasas 28/78.

günahları sorulmayacak çünkü melekler onların yüzlerinden işledikleri günahları anlayacaklardır.⁷⁷² Kurtubî; onlara herhangi bir bahane belirtmelerini isteyen bir şekilde soru sorulmaz çünkü Allah Kur’ân’da zulmeden kimselerin bahanelerinin fayda sağlamayacağını ifade etmiştir⁷⁷³ve âyetin gereği olarak Allah herkesi hesaba çekecektir.

3.2.4.5. Kārûn’un Sahip Olduklarına Sahip Olmayı Dileyenler ve Bundan Yüz Çevirenler

Kārûn’u heybetli görenler kendilerinin de bu şekilde çok zengin olmalarını dilemişlerdir.⁷⁷⁴ Hasan-ı Basrî, “Kārûn kavminin karşısına kırmızılı sarılı süsler ziynetler içerisinde çıktı” demiştir. Altın eyerli simsiyah⁷⁷⁵ bir katır üstünde dört bin adamıyla çıktığı da söylenmiştir. İnsanlar, bu ziynetin keyfiyeti konusunda muhtelif şeyler zikretmişlerdir.⁷⁷⁶ Bu varlığı isteyenler Müslüman bir topluluktan ve zengin olma arzularından dolayı ya da hayır yolunda infak etmek için böyle bir temenni de bulunmuşlardır. Bu topluluğun kafir bir topluluk olduğu da söylenmiştir.⁷⁷⁷ Gıpta eden kişi, arkadaşının sahip olduğu nimetin kendisinde de olmasını, ancak bunun arkadaşının elinden çıkmasını istemeden temenni eden kişidir. Haset eden kişi ise arkadaşının sahip olduğu nimetin kendisinde olmasını isteyerek, onun elinden çıkmasını bekleyen kişidir. Âyette ifade edilen söz gıpta kapsamındadır, çünkü benzer bir zenginlik istemektedirler. Kendilerinde olmalarını istemeleri⁷⁷⁸ âyetinde yer alan “temenni” kelimesi, haset türündendir.⁷⁷⁹ Taberî ona sabredenlerin kazanacağını sözünü ancak sabredenler söyleyebilir demiştir. Sabredenler ile dünya hayatına karşı sabredenler ve Allah’ın vereceği mükafatı dünyaya tercih edip yaşayanlardır.

⁷⁷² Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, c. 6, s. 349; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 349.

⁷⁷³ el-Hicr, 15/92.

⁷⁷⁴ el-Kasas 28/79.

⁷⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l- Beyân*, c. 6, s. 349.

⁷⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 110; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 563; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 388.

⁷⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 110; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 17 s. 563; Kurtubî, *el Câmi*, c. 13, s. 358.

⁷⁷⁸ en-Nisâ 4/32.

⁷⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 110.

3.2.4.6. Kārûn'un Kötü Akıbeti

Allah, Kārûn'un kendisini ve evini yere geçirdiğini zikreder.⁷⁸⁰ Kārûn'un cezalandırılmasının sebebi olarak tefsirlerde şu olay anlatılmaktadır: İsrailoğulları'na zekât emri gelince Kārûn zekât vermekten geri durmuş ve Hz. Mûsâ'yı İsrailoğulları'na karşı kışkırtmış ve ona zina iftirasında bulunmuştur. İftiraya uğradığı açığa kavuşunca Hz. Mûsâ secdeye kapanmış Allah da ona “yeryüzüne emret dilediğini yapsın” demiştir. Hz. Mûsâ yeryüzüne emretmiş ve yeryüzü Karun'u yutmuştur.⁷⁸¹ Kārûn şımarıp, böbürlenip haddi aşınca, Allah, onu ve evini malını, haddi aşmasının ve kibrinin bir cezası olarak yere batırdı.⁷⁸² Hz. Peygamber bir hadisinde “*Bir adam, izarını (etek kısmını) yerde sürürken birden yere batırıldı. O, Kıyamet gününe kadar yere batmaya devam edecektir.*”⁷⁸³ buyurmuştur. “*Daha dün*”⁷⁸⁴ ifadesi önceki gün anlamında olmayıp isti'âre yolu ile yakın bir zaman kastedilir.⁷⁸⁵ وَيُكَانُ lafzı kişinin hatasını fark edip pişmanlığını ifade etmek için kullanılır. Allah insanları hayrete düşürmek için bu lafzı kullanır.⁷⁸⁶ Bir benzeri de bizde olsun diyenler pişmanlık duyup inkarcıların hiçbir zaman felaha eremeyeceklerini anladılar.⁷⁸⁷ Demek Allah kullarından dilediğine hikmetine göre rızık veriyor dilediğine imtihan etmek ve hikmeti gereği rızıkı daraltıyor dediler.⁷⁸⁸ Âyetin, son bölümü⁷⁸⁹ bir önceki cümleyi te'kid etmek için kullanılan bir ifadedir.⁷⁹⁰

3.2.5. Ebû Leheb

Ebû Leheb'in asıl künyesi Ebû Utbe'dir. Ebû Leheb ismi ise, güzelliği sebebiyle ateş gibi parladığı ve öfkelendiğinde yanaklarının kızardığı için

⁷⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 6. s. 257.

⁷⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 6, s. 349; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 114; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 567; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 6. s. 256.

⁷⁸² el-Kasas 28/82.

⁷⁸³ el-Buhârî, *Cihad*, 151 Libas, 2.

⁷⁸⁴ el-Kasas 28/82.

⁷⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 114.

⁷⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 567; Kurtubî, *el-Câmi*, c. 13, s. 361.

⁷⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 114; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 567.

⁷⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 567.

⁷⁸⁹ el-Kasas 28/82.

⁷⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 17 s. 567.

babası tarafından verilmiştir.⁷⁹¹ “Alev babası” denmesinin sebebi olarak yüzünün parlaklığı veya hiddet öfkesi itibarıyla övgü manası düşünülerek verildiği söylenmiştir. Şiddetli ateşin de cehennemde olması sebebiyle bu isim kendisine ateşe sürükleyen cehennemlik vasfına dönüştürülmüş ve “cehennemin babası” manasında bir söz olarak kullanılmıştır.⁷⁹²

Hiz. Peygamber döneminde yaşayan ve İslam dinine düşmanlık eden azılı düşmanlardan olan Hiz. Peygamber’in amcası Ebû Leheb, Kur’ân’da ismi açıkça söylenip, kınanan kişidir. Ebû Leheb’in eşi Ümmü Cemîl de kendisi gibi İslam’a ve Hiz. Peygamber’e düşmanlık eden ancak Kur’ân’da Ebû Leheb gibi anılmayan kötü akıbeti olan bir kadındır. Ebû Leheb, İslam’dan önce Kabe’nin Ceylan hırsızlığı olayına karışmıştır. Hiz. Peygamber’in amcası olmasına ve Hiz. Peygamberin kızlarını oğullarıyla evlendirmesine rağmen yeğenine karşı her türlü düşmanlıkta bulunmuştur. İslam’ı anlatan yeğenine karşı yalancılıkla ithamda bulunmuş, boykot uygulayanlar arasında olmuş ve Hiz. Peygamber hicret ederken ona pusu kuranlar arasında olmuştur.⁷⁹³

Hiz. Peygamber tebliğ görevindeyken “*yakın akrabalarını uyar*”⁷⁹⁴ âyeti nazil olunca akrabalarını davet edip peygamber olduğunu söyledi. Ebû Leheb bu sözlerle karşı durarak Hiz. Peygamber’i kendilerini atalarının dininden uzaklaştırmakla suçladı. Hiz. Peygamber kavmini başka bir gün Safâ tepesinde toplayıp İslam’ı anlatınca “*Yazıklar olsun! Bizi bu boş sözler için mi çağırdın*” diye sinirlenerek tepki gösterdi. Hiz. Peygamber’in evini taşatutup başkalarına taşlatır ve evinin önüne pislik atardı. Eşi Ümmü Cemîl de aynı şekilde her türlü eziyeti yapardı. Ebû Tâlib vefat ettikten sonra Hâşimilerin başına geçen Ebû Leheb Hiz. Peygamber’i himaye etmemiş ve Hiz. Peygamber Tâif’e gitmek zorunda kalmıştır. Kendisini sürekli yalancılıkla, sihirbazlıkla suçlayarak rahatsız eden Ebû Leheb’in bu kötü davranışları üzerine Tebbet sûresi inmiştir. Bu sûrenin inmesiyle Ebû Leheb’in oğulları Hiz. Peygamber’in kızlarını boşadılar. Ebû Leheb, Bedir Gazve’sinden birkaç gün sonra ölmüştür. Çiçek hastalığına yakalanarak ölen

⁷⁹¹ Mehmet Ali Kapar, *Ebû Leheb*, md., *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 1994, c. 10 s. 178-179.

⁷⁹² Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 48.

⁷⁹³ Kurtubî, *el Câmî*, c. 19, s. 437-441.

⁷⁹⁴ eş-Şuarâ 26/214.

Ebû Leheb'i oğulları defnedememiş Sudanlılar'a defnettirmişlerdir. Ebû Leheb'in kızı Dürre ve ardından oğlu Utbe ve Muattib İslamiyet'i kabul etmişlerdir.⁷⁹⁵

Kur'ân'ı Kerîm'in 111. sûresi Ebû Leheb'in isminden dolayı bu ismi almıştır. Birinci âyette ismi geçip ellerine lanete yer verir. Sûrenin sebeb-i nüzulü olarak Hz. Peygamber umumi daveti yapınca Ebû Leheb, “Tebben Leke (sana lanet olsun)” demiş ve bu olaya binaen bu sûre nazil olmuştur. Diğer rivayete göre Hz. Peygamber bir gün Safa tepesine çıkar ve “Düşman size sabah akşam saldırıda bulunacak” desem bu sözüme inanır mısınız ?” diye sorar. Orda buluna kimseler “evet” diye cevap verince Hz. Peygamber, “sizi şiddetli olan bir azap öncesinde uyarıyorum” der. Ebu Leheb, “bizi bu boş sözleri söylemek için mi çağırdın” diye söyleyince bu sûre nazil olur.⁷⁹⁶ Buna benzer birçok rivayetin bu sûrenin sebebi nüzulü olduğu belirtilmiştir.⁷⁹⁷

3.2.5.1. Ebû Leheb ile İlgili Âyetler

- تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ⁷⁹⁸
- مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ⁷⁹⁹
- سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ⁸⁰⁰
- وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ⁸⁰¹
- فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ⁸⁰²
- *Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu zaten.*⁸⁰³
- *Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler.*⁸⁰⁴
- *O, alev alev yanan ateşe atılacak!*⁸⁰⁵
- *Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da.*⁸⁰⁶

⁷⁹⁵ Kapar, *Ebû Leheb*, c. 10, s. 178-179.

⁷⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, c. 23 s. 535.

⁷⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, c. 23 s. 535-538.

⁷⁹⁸ Tebbet 111/1.

⁷⁹⁹ Tebbet 111/2.

⁸⁰⁰ Tebbet 111/3.

⁸⁰¹ Tebbet 111/4.

⁸⁰² Tebbet 111/5.

⁸⁰³ Tebbet 111/1

⁸⁰⁴ Tebbet 111/2.

⁸⁰⁵ Tebbet 111/3.

⁸⁰⁶ Tebbet 111/4.

- *Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.*⁸⁰⁷

3.2.5.2. Ebû Leheb'in Hüsranda Olması

Tebbet sûresinin 1. âyetinde Ebû Leheb'in ellerinin kurummasını ifade eden cümle mecazi olup “Kahrolası!” anlamındadır. Devamındaki “Tebbe” fiili bedduanın gerçekleşeceğine işarettir.⁸⁰⁸ Râzî, iki elinin zikredilmesinin sebebi; dini, dünyası öncesi sonrası helak olsun anlamında olabileceği gibi ellerinin yaptıkları yani onların yaptıkları bütün amelleri, işleri anlamında olabileceğini belirtir.⁸⁰⁹ Ebû Leheb'in iki eli iki gücünü temsil etmektedir. Sûrenin ikinci âyeti bu güçleri onun malı ve kazandığı şeyler olarak açıklamaktadır.⁸¹⁰ Kur'ân'da “el” sözcüğünün mecazi kullanımı ile güç kastedildiğine dair birçok âyet vardır.⁸¹¹ Bu âyetteki anlamı elleriyle yaptığı işler kurusun, zarar etsin, elleriyle yaptığı hiçbir şey kendisine fayda vermesin, hepsi boşa çıksın anlamındadır.⁸¹² Ebû Leheb'in Bedir Savaşı sonrasında üzüntü ve kedere kapılarak ölmesi, Nasr Suresi'nin bu olaya işaret eden bir şekilde bu sıralamada yer almasına neden olmuştur. Söz konusu olan bu kelimenin gerçekleşen bir olayı haber verdiğini ifade etmektedir.⁸¹³ Kur'ân yıllar öncesinden uğrayacağı felaketi haber vermiştir. Sadece dünyada değil âhirette de azap yakasını bırakmayacaktır. Hem bedeni hem de ruhu acı çekerek yok olmuştur.⁸¹⁴

3.2.5.3. Ebû Leheb'in Kazandıklarının Kendisine Fayda Vermemesi

İkinci âyette geçen malının ve kazandığı hiçbir şeyin kendisine fayda sağlamadığı ifade edilmiştir. Ebû Leheb gibi hak ve hakikate karşı küfürde giden kimselerin dünyada kazandıkları hiçbir şeyin kendisine fayda vermeyeceğini ifade etmektedir. Âyette geçen “ma” edatının hem nefy hem de istifham anlamında olabileceği muhtemeldir. İstifham anlamında olursa

⁸⁰⁷ Tebbet 111/5.

⁸⁰⁸ Karaman ve öte., *Kur'ân Yolu Tefsiri*, c. 2, s. 276-277.

⁸⁰⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 23 s. 539.

⁸¹⁰ Kurtubî, *el Câmi*, c. 19, s. 441.

⁸¹¹ Al-i İmran 3/73; el-Fetih 48/10; Yâsîn 36/83; Sâd, 38/75; el-Hadîd 57/29; el-Mülk 67/1.

⁸¹² Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 48.

⁸¹³ Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 48.

⁸¹⁴ Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 50.

“Malının ve kazancının ne faydası vardı ki ?” anlamında olur. Karun kadar kimse de mal yoktu ama kendisinden ölümü savuşturabilirdi mi? Hz. Süleyman gibi bir hükümdar yoktu; o ölümü kendisinden uzaklaştırabilirdi mi? şeklinde olur. Nefy anlamında olursa “malı ve kazancı kendisine fayda vermedi” anlamında olur.⁸¹⁵ Bir rivayetle göre Ebû Leheb “Eğer yeğenimin söylediği doğru ise ben bundan, mal ve evladıma karşılık canımı kurtarırım” demiş ve bu âyet nazil olmuştur. Maldan maksat hayvanları, kazançtan maksat hayvanlardan elde ettiği ürünlerdir veya mal ve kazançtan oğulları kastedilmektedir.⁸¹⁶ Bununla alakalı Hz. Peygamber, “Kişinin yediği en hoş şey, onun kazancından yedikleridir ve elbette ki onun evlatları da kazancındandır.”⁸¹⁷ Allah Resûlü’nün de ifade ettiği gibi kendi alın teriyle kazanıp onu yemesi ve çocuklarına da yedirmesi en güzel olan nimettir.

Râzî’nin bildirdiği diğer rivayetlere göre; Hz. Peygamber’e olan düşmanlığı ona fayda vermedi; yararlanacağını umduğu ameli de kendisine fayda vermedi.⁸¹⁸ Kur’ân’da birtakım kimselerin yaptıkları işleri toz toprak haline dönüştüreceğini bildiren âyette, Katâde, “onun kazandığı şey iyilik yapıyorum zannıyla işlediği amellerdir” der.⁸¹⁹ Ebû Leheb’in şahsiyeti üzerinden insanlara mallarının servetlerinin soy ve soplalarının fayda vermeyeceği anlatılmaktadır. Ebû Leheb gibi insanlar güçlerini mal mülk soy sop gibi geçici olan şeylere dayandırırılar. Allah bu sûre de ve başka sûrelerde insanın kötülük yapması durumunda mal, mülkün ve kazançlarının kendisine yarar sağlamayacağını bildirmektedir. Kurtuluşun mal ve servete güvenerek değil de Hz. Peygamber’in yolundan gidip vahye tabi olarak elde edilebileceği ifade edilmiştir.

3.2.5.4. Ebû Leheb’in Ateşli Aleve Atılması

Tebbet sûresinin 3. âyetinde yaptıkları sebebiyle Ebu Leheb’in daha dünyada iken çarptırılacağı ceza bildirilmiştir. “O, alev alev yanan ateşe atılacak!” Ebû Leheb, tutuşturulmuş, yanan kızgın ateşe yani cehenneme

⁸¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 542.

⁸¹⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 542.

⁸¹⁷ Ebu Davut, *Büyu*, 77; Nesai, *Büyu* 1; İbn Mace, *Ticaret*, 64.

⁸¹⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 545.

⁸¹⁹ Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 51.

gidecektir. Dünyada eşi görülmemiş, sadece cisimleri değil ruhları sarıp gönüllere nüfuz eden Allah'ın âyetinde buyurduğu “Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir ki, gönüllere işler”⁸²⁰ bir ateştir. Karısı Ümmü Cemil de âyetinde geçen سَيْحَتِي fiilinin altında gizli bulunan hüve zamirine bağlıdır ve o da Ebû Leheb yine kızgın ateşte yanacaktır.⁸²¹ Râzî'ye göre bu âyet üç açıdan gayb haberi taşımaktadır. Birincisi; Ebû Leheb'in helaka sürükleneceğini haber verir ki öyle de olmuştur. İkincisi; kazandığı hiçbir şeyden faydalanamaması ki vuku bulmuştur. Üçüncüsü; cehennemlik olacağı bildirilmiş ve küfür üzere ölmüştür.⁸²² Bu âyetdeki benzetme Ebû Leheb'in künyesi ile uyumludur. Ebû Leheb “ateşin babası” anlamında olup onun için en uygun karşılık yine aynı manayı ifade eden ateş kelimesi olacaktır.⁸²³

3.2.5.5. Ebû Leheb'in Eşi Ümmü Cemîl'in Dedikodu Yapması ve Laf Taşınması

Ebû Leheb'in karısı, Ebû Süfyan'ın kız kardeşi olan Ümmü Cemîl, Hz. Peygamber'e eziyet olsun diye geceleri yollara diken, çalı çırpı atan bir kadındır. Ümmü Cemil Kur'an'da kötü davranışlarıyla anılan kadınlardan biridir. Adı geçmeyen bu kadın kocası kınandığı sırada kendisinden de söz edilmiştir.

Meallerde 4. âyeti, Ümmü Cemîl için “dedikodu yapıp söz taşıyan” ya da “odun taşıyan” olarak çevrilmiştir. Taberî her iki yoruma ait rivayetleri aktarmış ancak birinci manayı tercih etmiştir.⁸²⁴ Gerçek anlamı dışında, “içinde yanıp kavrulacağı cehennem için kendi odununu kendisi taşıyan” olarak meallendirenler de vardır.⁸²⁵ “Odun taşıyıcısı” cümlesinde istiâre-i latife söz konusudur. Bu birleşik kelime için “laf taşımak için müsteâr olarak kullanılmıştır” denmiştir. Bu âyetinde var olan edebi sanat meşhur bir istiaredir.⁸²⁶ Bu kadın insanlar arasında laf götürür getirirdi. Araplar, insanları

⁸²⁰ el-Hümeze 104/7.

⁸²¹ Yazır, *Hak Dini*, c. 10, s. 51.

⁸²² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 23 s. 546.

⁸²³ Ahmet Abay, “Kur'an'da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Sûresi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, (2012), SS. 85.

⁸²⁴ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 5, s. 710-712.

⁸²⁵ Karaman ve öte., *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. 5, s. 712.

⁸²⁶ Sâbûnî, *Safvetü't Tefâsîr*, c. 7, s. 394.

birbirine karşı kışkırtan kişi için “odun taşıyıcı” terkininde bir deyim kullanıldır. Ümmü Cemîl için de bu deyim kullanılmıştır.⁸²⁷ Hz. Peygamber “*Laf alıp götüren kimse cennete girmez*” buyurmuştur.⁸²⁸ Yine “*İnsanların en kötöleri birine bir yüzle diğerine başka yüzle giden iki yüzölü kişidir*” buyurmuştur.⁸²⁹ Katâde, “Ümmü Cemîl Hz. Peygamber’i fakirlikle kınıyordu kendisi de bu yüzden odun taşımakla ayıplanmış ve kınanmıştır” demiştir. Başka bir görüşe göre, onun odun taşıyıcılığı Hz. Peygamber’e düşmanlık konusunda yüklendiği günahlardır.⁸³⁰ Nitekim Kur’ân’da bu ifadeyi teyit eden âyetler de vardır.⁸³¹

Lât ve Uzzâ adlı putlara Ümmü Cemîl, yemin ederek mücevher ve değerli taşlardan yapılmış gerdanlığını sırf Hz. Peygamber’e düşmanlık olsun diye harcayacağını ifade etmesinden dolayı “Dünyada ifade ettiği gerdanlığın yerine âhirette onu boynuna ateşten bir ip takılacaktır” şeklinde yorumlanmıştır.⁸³² Mesed hurma lifinden bükölmüş bir ip ya da bükölmüş bir ip şeklinde tercüme edilmiştir.⁸³³ Başka bir yoruma göre bu benzetme onun cehennem ateşindeki halini açıklamak içindir. Hz. Peygamber’e eziyet etmek için dünyada sırtında odun taşıdığı gibi kendisi cehennemde odun taşıyacaktır.⁸³⁴

Bu sûre, Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemîl’in dünyada Hz. Peygamber’e yaptıkları her türlü kötölüğün, eziyetin cezasını dünyada yaptıkları amellere göre benzer şekilde cezalandırılacaklarına dair bilgi vermektedir.

3.2.6. Kötü Şahsiyet Örneklerinin Yaptıkları Kötü Davranışlar

Kötü şahsiyet örneklerini verdiğimiz bu kişilerin bazı davranışları onların kötü sınıfta yer almasına sebep olmuştur. Bu davranışların hangileri olduğunu incelemeye çalıştık. Sâmirî örneğinde onun sözde dindar olduğunu ve insanları kendi tarafına çekerek Allah’tan başka ilahlar edinerek onlara

⁸²⁷ Kurtubî, *el Câmi*, c. 19, s. 441.

⁸²⁸ Müslim, 1. 101; *Müsned*, 5, 391, 396. 399, 406.

⁸²⁹ Buhârî, 6, 2626; Müslim, 2011; *Müsned*, 11. 307,

⁸³⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 548.

⁸³¹ el-Ahzâb 33/58,72; el-En’âm 6/31.

⁸³² Karaman ve öte., *Kur’ân Yolu Tefsiri*, c. 5, s. 710-712.

⁸³³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 549.

⁸³⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, c. 23 s. 550.

inanmalarını ve ibadet etmelerini sağladığını görmekteyiz. Allah, Sâmirî'nin bu kötü davranışı sebebiyle kötü bir sonun onu beklediğini bildirmektedir. Şu an günümüzde Sâmirî gibi binlerce sözde dindar, ilahi maksatlı bir iş yaptıklarını zannederek dinde olmayan bir çok ritüeli dinde varmış gibi göstererek insanların aklını bulandırmaya devam etmektedirler. İnsanlar da onların gerçekten yaptıklarının doğru ve kendilerine dini açıdan fayda sağlayacaklarını umarak onlara inanmaktadırlar. Bu sözde dindarların kendi davranışlarına Sâmirî örneğine bakarak kıyaslamaları ve sonlarının ne olacaklarını tahmin etmeleri ve ibret almaları gerekmektedir.

Câlût'un birliğinin sayıca çok olması onun kendisini yenilmez sayması duygusuna kaptırmıştır. Onu hakka karşı savaş açan biri olarak söyleyebiliriz. Zulmü ve bozgunculuğu çok olan Câlût'un şerri Tâlût tarafından önlenmiştir. Câlût'u günümüz insanları ile kıyasladığımızda kendisini yenilmez sanan yöneticiler, zulmeden idareciler, sadece kendisini düşünen komutanların da Câlût gibi olduklarını ve bu kimselerin kendilerini gurura kaptırdıklarını görürüz. Bu tür idareciler genellikle sadece kendi çıkarlarını düşünen, toplumun genel iyiliğini önemsemeyen kişiler olabilir. Benzer şekilde, bazı komutanlar da yalnızca kendi hırslarını tatmin etmeye odaklanarak, başkalarının hayatlarını riske atabilir veya insan haklarını ihlal edebilir. Gurur, bir liderin veya komutanın zaaflarından biri olabilir ve bu da onları mantıksız kararlar almaya ve adaletten sapmaya yönlendirebilir. Gurur, insanları kendi yeteneklerini abartmaya ve hatalarını görmemeye sevk eder, bu da yanlış kararlar almasına ve halkın zarar görmesine neden olabilir. Bu sebeple, etik değerlere, adaletin sağlanmasına ve insan haklarının korunmasına önem veren liderlerin ve komutanların önemi büyüktür.

Benzer davranışlara sahip olan Firavun'un veziri Hâmân, yaptığı kötülüklerle günahkâr olan ve kibrinden dolayı kötü bir akıbete dûçar olan kimsedir. Allah'a ulaşmak için kule inşa etmesi gibi fiillerle Kur'ân'da anılmıştır. Hâmân, Kur'ân'da adı geçen bir karakterdir ve Firavun'un yanında yüksek bir konumda bulunurken, kendini üstün ve yenilmez sanan bir kişi olarak tasvir edilir. Firavun, İsrailoğullarını esir tutmak ve zulmetmek için türlü kötülükler yapmaktadır. Hâmân ise Firavun'un en güvendiği ve en yakınındaki danışmandır. Hâmân'ın kötü niyetleri ve kibri, onu Allah'a karşı

isyan eden biri haline getirir. Kur'ân'da Hâmân'ın, Firavun'un emriyle yüksek bir kule veya merdiven inşa ettiği anlatılır. Firavun, bu kule aracılığıyla göğe çıkmak ve Allah'ın varlığını sorgulamak amacıyla bir iddiada bulunur. Ancak bu iddiası, kibri ve isyanı sebebiyle kendisini sadece kötü bir sona sürükler. Hâmân'ın bu kıssası, insanların kibirlenmelerinin ve Allah'a karşı gelmelerinin sonunda felakete sürüklendiklerini anlatmak için bir örnektir. Hâmân'ın kule inşa etme niyeti ve ameli, insanların sınırlarını aşmaya ve kendi güçlerini Allah'ın gücüyle karşılaştırmaya çalışmalarının bir ifadesidir. Bu tür kibirli ve isyankâr davranışlar, Allah'ın hikmetine karşı tavır almaya ve kötü sonuçlara yol açabilir. Bu kıssa, insanlara kibrin ve isyanın zararlarını hatırlatırken, tevazu, adalet ve Allah'a itaat etme gerekliliğini vurgulamaktadır.

Kārûn, Kur'ân'da adı geçen bir karakterdir ve İsrailoğulları zamanında yaşamış bir kişidir. Kur'ân'da anlatılan kıssasına göre, Kārûn, Hz. Musa'nın peygamberlik döneminde zenginlik ve imkanlarla donatılmış biridir. Kārûn, sahip olduğu mal varlığı ve zenginlikle şırmamış, kibir ve gurur içinde yaşamıştır. Kārûn, insanları ezerek, onlara zulmederek ve kendini üstün görerek kötü davranışlarda bulunmuştur. Mal varlığına dayanarak kibir ve gurur duymuş, kendini yenilmez sanmış ve insanları hor görmüştür. Kur'ân'a göre, Kārûn'un bu kibirli ve zulmeden tutumu ona kötü bir son getirmiştir. Kārûn, Allah'ın ona lütfettiği zenginlik ve imkanlarını kötüye kullanmış ve bu davranışıyla Allah'ın rızasını kaybetmiştir. Sonunda, yer açılarak sarayıyla toprağın içine gömülmüş ve mal varlığı ondan alınmıştır. Kur'ân'da Kārûn kıssasıyla, zenginlik ve imkanların kişiyi Allah'a isyan etmeye, zulmetmeye ve kibirlenmeye sürükleyebileceği anlatılmaktadır. Kendini üstün görme, başkalarını hor görme ve haksızlık yapma gibi kötü davranış ve huylar, insanı hem dünya hayatında hem de ahirette kötü bir akıbetle götürebilmektedir. Bu şahsiyet örneği, bize insanlara mal ve zenginlik sahibi olmanın sorumluluğunu hatırlatırken, tevazu, adalet, sabır ve Allah'a boyun eğme gerekliliğini vurgulamaktadır. Zenginlik ve imkanların, Allah'ın rızasına uygun şekilde kullanmaya teşvik ettiğini, kibrin ve gururun insanı felakete sürükleyebileceğini anlatmaktadır. Kārûn'un hikayesi, zenginlik ve

imkanların kötü amaçla kullanılması ve kibirli tutumun kişiye kötü bir son getirmesine bir örnektir.

Ebû Leheb Hz. Peygamber'in amcası olmasına rağmen İslam'ı reddetmiş ve Hz. Peygamber'e zulmetmiştir. Ebû Leheb ve eşi İslam'ın yayılmasını engellemek için çeşitli yollarla Hz. Peygamber'e engel olmuş ve Müslümanlara zarar vermiştir. Ebû Leheb ve eşinin düşmanlık ve zulüm dolu tutumları, onların dünyadaki maddi başarılarına rağmen manevi açıdan ve ahiret hayatı bakımından başarısız olduklarını göstermektedir. Kötü niyetli davranışları ve İslam'ı reddetmeleri, onların Allah'ın rızasını kaybetmelerine ve sonsuz hayatta hüsrana uğramalarına neden olmuştur. Bu kıssa, insanlara kötü niyetli davranışların, dünya hayatında bile mutluluk ve başarı getirmediğini ve ahirette de hüsrana sonuçlandığını hatırlatır.

SONUÇ

Muhatabı insan olan Kur'ân, insanın davranışlarına rehberlik etme açısından bir kılavuzdur. İnsanlığa Hz. Peygamber yoluyla yirmi üç yılda tedricen indirilen Kur'ân'ın gayesi, insanın yaratılış amacını, nasıl davranması gerektiğini, sorumluluklarını öğretmek ona ahlaklı bir şahsiyet kazandırıp hem dünya hem de ahiret saadetini temin etmektir. Kur'ân; itikat, ibadet ve muamelat konuları ile birlikte hem bireysel hem toplumsal ahlak konularına değinmiş ve önem vermiştir. Şahsiyet üzerinde olumlu olumsuz etkenleri zikrederek insanın kemalâta, mükemmelliğe ermesini hedeflemiştir.

Kur'ân'da *şahsiyet*, *kişilik* kavramları geçmemekle birlikte insanın davranışlarını, kişilik yapısını, tabiatını ifade eden birçok kavram vardır. Huluk, huy, mizaç, seciye, fitrat, nefis, kalp, akıl-irade, şeytan, çevre gibi kavramlar insanın kişilik yapısını ifade eden kavramlardır. Kur'ân'da da belirtildiği gibi insan, içinde iyilik ve kötülük duyguları barındırmaktadır. Kur'ân insanın doğuştan sahip olduğu olumsuz mizaçları yermemektedir. Şahsiyet örnekleri vasıtasıyla kişilerin kendi iradeleri sebebiyle tercihlerine dikkat çekmektedir. İnsanda olan bazı kişilik özellikleri kalıtsal iken onun bazı özellikleri çevre ve aile ortamından elde ettiği özelliklerdir. Hem kalıtsal olan özellikleri hem de sonradan eğitilerek çevreden öğrendikleri onun kişilik yapısını oluşturan etmenlerdendir. İnsana olumlu olumsuz etki etmesi ve olumlu olumsuz şahsiyet yapısına sahip olmasına sebep olan huluk, huy, mizaç, seciye, fitrat, nefis, kalp, akıl-irade gibi kavramlar kişinin davranışlarını etkileyen *iç etmenlerdir*. Çevre, aile ve şeytan insanın kişiliğine yaşarken etki eden *dış etmenlerdir*. Kur'ân dışında diğer kaynaklar da bu konuda insanı etkileyen iç ve dış etkilere bahsetmektedir.

Kur'ân'da iyilik, hayır kelimesi gibi birçok kelime ile söylenmiştir. Bu anlamda Allah'ın insanlar için hoş gördüğü her şey “iyilik” kavramı ile ifade edilmektedir ki Kur'ân bu kavramı, hayır kelimesiyle ifade etmektedir. Hayır kavramının Kur'ân'da iki farklı kullanımı olduğunu görürüz; birinci kullanımda her türlü nimetleri kapsayan iyilikler olarak kullanılmıştır. İkinci kullanımda; “sâlih amel”, “hasene”, “mâruf” gibi kelimeler ile ifade edilen her türlü iyi davranışı ifade etmek için kullanılır. Hayır ve iyilik kavramını

kapsayan birçok kelime vardır. En çok zikredilenler; *hayr, hasene, fazl, kerem, vahiy, birr* gibi kavramlardır. İyilik kavramının geçtiği ayetler bir bütün olarak değerlendirildiğinde iyiliğin; iman ve ibadet gibi manalar ile beraber her türlü iyilik, ihsan, itaat, doğruluk, ahlak, infak, şefkat, sabır gibi anlamları da kapsadığı görülmektedir. İnsanı Allah'a yaklaştıran her türlü salih amel iyilik olarak tefsir edilmiştir. İyilik kavramının konu edildiği ayetlere baktığımızda bireysel ve toplumsal olarak müslümanların kemâle ermeleri için neler yapmaları gerektiği konusunda hangi mesajların verildiğini görürüz. Temel amaç, bireylerin olgun bir karaktere sahip olmasıyla birlikte toplumun da olgun bir yapıya kavuşmasıdır. İyilik kavramının zıddı olan kötülük kavramı Kur'ân'da şer, ism, fücür gibi kelimelerle ifade edilip Allah'ın nehyettiği, razı olmadığı davranışlar için kullanılmaktadır.

Kur'ân'da çeşitli ifadelerle, âyetlerde belirtilen tavsiyeler ve yasaklar, bu ilahi çağrının içeriğini oluşturur. Kur'ân'da peygamberler dışında isimleri söylenen toplam on bir kişi vardır. Bu kişilerden altısı yaptığı davranışları ve Allah'a olan itaat ve bağlılıkları sebebiyle iyi şahsiyet sınıfında zikredilmiştir. Diğer kalan beş kişi ise Allah'a ve dönemlerin peygamberlerine itaatsizlikleri ve yaptıkları kötü davranışları sebebiyle kötü şahsiyetler sınıfında yer almıştır. Kendisine ilim ve fiziksel özellikler bakımından nimet verilen Tâlût, manevi motivasyona sahip olmasına sebep olacak tâbut ve sekînete sahiptir. Tâlût, kendisine verilen üstünlük ile Câlût'un ordusunu yenmiş ve zafer kazanmıştır. İyi şahsiyetler tasnifinde yer alan Hz. İsa peygamberin annesi olan Hz. Meryem'in bu sınıfta anılmasının sebebi olarak Allah tarafından seçilmiş olarak nitelenmesi, iffeti, takvası, sabrı, teslimiyeti ve ibadet ehli oluşu gibi özellikleri zikredebiliriz. Peygamber olup olmadığı tartışılan isimlerden biri de Üzeyir'dir. Yahudi ve diğer kaynaklarda hayatı hakkında çeşitli rivayetler vardır ancak Kur'ân sadece bir yerde ve o da Yahudilerin onun Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri konusu olup onun dışında Üzeyir hakkında bir bilgi yoktur. Zülkarneyn kendisine verilen iktidar ve imkân nimetleri, ceza verip vermeme konusunda muhayyer bırakılması, yaptığı seferler ve mücadeleleri ile anılmaktadır. Peygamber olup olmadığı tartışmalı olan kendisine hikmet ve şükür verilen Hz. Lokman'ın ise oğluna verdiği

hikmetli öğütler, Müslüman şahsiyetin nasıl olması gerektiğine yönelik çok önemli tavsiyeleri içermektedir. Şirk koşmamak, anneye babaya iyi davranmak, Allah'ın murakabesi, namaz kılmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, sabır, kibirden uzak durmak, yürüyüşte ölçülü olmak ve sesi alçaltmak Hz. Lokman'ın oğluna verdiği önemli nasihatlerdir. Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Hz. Zeyd için ayette Allah'ın ve Hz. Peygamber'in ona lütuf ve ikramlarından bahsedilmiştir. Ona yapılan bu iyilikler ve isminin ayette yer alması onun konumunu göstermektedir.

Hz. Musa'ya rağmen kavmini altın bir put heykeli yaparak yoldan çıkaran Sâmirî kötü bir şahsiyet olarak anılmıştır. Kur'ân'da yaptıkları kötü davranışları ile anılan isimlerden biri olan Câlût, Tâlût'a karşı savaşmış ve sayıca çok birlik olmalarına rağmen bozguna uğratılarak şerri önlenmiştir. Yaptığı kötülüklerle günahkâr olan Hâmân kibri, hüsrânı ve Allah'a ulaşmak için kule inşa etmesi gibi fiillerle anılmıştır. Kârûn zulmü, kendisine verilen zenginlik ve imkanlarla şımarması, kibri ve gururu sebebiyle kötü bir akıbete uğramıştır. Hz. Peygamber'in amcası olmasına rağmen Hz. Peygamber'e zulmeden ve olan Ebû Leheb, eşiyle birlikte hüsrana uğramışlardır. Kazandıkları kendilerine fayda sağlamamış ve kötü bir sonun kendilerini beklediği bildirilmiştir. Kur'ân'da genel anlamda yapılan kötü fiillere baktığımızda bunların zulüm kibir, itaatsizlik, şımarıklık gibi eylemlerin olduğunu ve bu eylemleri yapanların kötü bir akıbete uğratıldıklarını görürüz.

Çalışmamızda geçmiş yaşantılardan elde edilen tecrübeleri aktarırken bunların hâlâ güncel olan ahlaki meselelere ışık tutacak, fayda sağlayacak bir okuma olarak değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. Geçmişte yaşamış iyi ve kötü şahsiyetlerin yaptıkları sebebiyle iyi ve kötü akıbetlerin karşılıklı neler olduğuna dikkat çekmekteyiz. Kur'ân'ın kendisinde yer alan örneklerle pekiştirdiğimiz olayların aktarımıyla yeni ve faydalı çalışmalara yol açacağını ve katkı sunacağını ummaktayız.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ahmet. “Kur’ân’da İronik Anlatımın Bir Örneği: Tebbet Sûresi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, (2012), ss. 85.
- ABAY, Ahmet. *Kur’ân’da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 289903).
- ABDULBAKİ, Muhammed Fuad. *el’Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, “fsk”, Dâru’l-Hadis, Kahire 2001.
- ACAR, Ali Osman. *Hadislerde Toplumsal Açından Hayırlı İnsan Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 146895).
- ADAM, Baki. “Üzeyir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- AĞIRKAYA, Güven. *Kur’ân-ı Kerîm’de Birr*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 240345).
- AKÇAY, Mustafa. “İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1 S. 18, (1996), ss. 289.
- ALBAYRAK KÖKSAL, Fatma. *Kur’ân’ın Işığında Zülkarneyn Kıssası*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 327816).
- ALTINKÖPRÜ, Tuncel. *Şahsiyet ve Karakter Analizi*, Ankara: Hayat Yayınları, 2015.
- ÂLÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu’l-Me`ânî (Rûhu’l-Me`ânî fî Tefsiri1-Kur’âni’l-Azim ve’s-Seb`ül-Mesânî)*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arâbî, 2008.
- ARMANER, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: MEB Yayınları, 1980.
- ARSALAN, İhsan. “Hz. Peygamber’in Zeyneb Bint Cahş ile Evliliğinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1 2, S, 64, (2019), ss. 944.

- ÂSİM EFENDİ, Mütercim. *El-Okyânûsu'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2013.
- ASLAN, Metin. *Lokman Sûresi'nin Edebi İncelikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 563610).
- ATASAĞUN, Galip. *Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da) Dinî Semboller*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 54416).
- AVCI, Hatice. *Kur'ân'dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 314253).
- AYDIN, Ali Arslan. *İslam İnançları* (Tevhid ve İlm-i Kelam), İstanbul: Gonca Yayınevi, 1984.
- AYHAN, Bayram. “Kasas Sûresi 38. Âyet Bağlamında Kur'ân'ı Kerîm'deki Tarihsel Verinin Rasyonel Olmadığı İddiası” *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, C. 6, (2018), ss. 403.
- BAŞARAN, İbrahim Ethem. *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006.
- BATAR, Yusuf. “Eğitimin imkanı ve Sınırlılıkları Açısından Huy Problemi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27. (2009).
- BİLGİSEVEN, Âmiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*, İstanbul: Divan Yayınları.
- BİLGİZ, Mûsâ. “Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Âyeti ekseninde)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, (2006), ss. 136.
- BİRİŞİK, Abdulhamit. “Ebû Leheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî. *El-Câmiu's-Sahîh*, Mısır: Daru'l Alfa, 2011.
- BURSEVÎ. *Ruhû'l-Beyân* ,çev, Abdullah Öz ve öte., İstanbul: Damla Yayınları, 2012.

- BÜYÜKYILMAZ, Nilgün. *İslam Eğitim Öğretiminde Beden Dili*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 273831).
- CÜCELOĞLU, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.
- CÜCELOĞLU, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.
- CÜRCANİ, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Ali Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- ÇAĞRICI Mustafa. “Ahlak” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- ÇAĞRICI Mustafa. “Emir Bi’l-Ma’rûf Nehiy Ani’l-Münker” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- ÇAĞRICI, Mustafa, HÖKELEKLİ, Hayati, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Hasene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16 İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12 İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Hayır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “İffet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- ÇAĞRICI, Mustafa. “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- ÇAMDİBİ, Mahmut. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ÇANKI, Namık. *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- DARTMA, Bahattin. “Kur’ân Bağlamında Şeytanın İnsan Üzerinde Etkin Rol Oynama Yöntemi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8 (2008).

- DERVEZE, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- DOĞAN, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, Ankara 1990.
- DÜNDAR, Ümmügülsüm. *Kur'ân'da Adı Geçen Yegâne Kadın Olarak Hz. Meryem*, (Yüksek Lisans Tezi), Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt, 2021, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 667843).
- DÜŞGÜN, Feyza Şule. *Örf ve Âdetlerin İslam Hukukuna Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2007.
- DÜZGÜN, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, 19, Beyrut, Daru'l Kitab-ı İlmiyye, 2010.
- EBÜSSUÛD, Muhammed b. Yavsî. *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dârul Mushaf, Beyrut: 1994.
- ERBAŞ, Ali. *İlahî Dinlerde Melek İnancı*, (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 480419).
- ERDEM, Hüsameddin. “Osmanlıda Ahlak ve Bazı Ahlak Risaleleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, (2000).
- ERKOCAASLAN, Recep. “Kur'ân'da İsmi Zikredilen Tek Sahâbî Zeyd B. Hârîse'nin Hayatı, Şahsiyeti ve İslâm'a Hizmetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 11 S. 56 (2018), ss. 984.
- ERUL, Bünyamin. “Zeyd B. Hârîse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44 Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- ESED, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- GAZÂLÎ, Muhammed Ebû Hamid. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995.
- GUİLLAUME, Paul. *Psikoloji*, çev. Refia Şemin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970.

- GÜNDÜZ, Şinasi. *Hıristiyanlık*, İstanbul: İsam Yayınları, 2021.
- GÜNGÖR, Mevlüt. “Tefsir’de Konulu Tefsir Metodu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 7, (1988).
- GÜRKAN, Ali. *Kur’ân’ı Kerîm ve Kitâbu-I Mukaddese Göre Tâlût ve Câlût*, (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır 2016, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 447960).
- GÜRKAN, Salime Leyla. “Yahudilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.
- HARMAN Ömer Faruk. “Günah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.
- HARMAN, Ömer Faruk. “Kârûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- HARMAN, Ömer Faruk. “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- HARMAN, Ömer Faruk. “Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- HASAR, Faik. *Hadislerde Hayırlılık Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2012.
- HICÂZÎ, Muhammed Mahmud. *el-Vahdetu’l-Mevdûiyye fi’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Kahire 1970.
- HÖKELEKLİ, Hayati. “Şahsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- HÖKELEKLİ, Hayati. “Şahsiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- <http://Kur’ânfihrisi.net/fihrist/g%C3%BCnah> (9 Şubat 2023).
- <https://sozluk.gov.tr/> (9 Şubat 2023)
- İBİŞ, Fatih. “Kur’ân Bağlamında Nefs Olgusu ve İnsanın Teo-Ontolojik Yapısı Üzerine Bir Deneme”, İstanbul: *Toplum Bilimleri*, C. 6, S. 4 (2012), ss. 235-244.

- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tahir. *Tefsîru't-Tahrir ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâru'l-Tunusiyye, 2008.
- İBN HACER, el-Askalânî, el-Hâfız Ahmed b. Alî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire: Matba Selefiyye, 2015.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâutî, Adil Mürşid ve öte., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- İBN KESÎR, İmâduddîn İsmail b. Şihabuddîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kahire: Müessesetu Kurtuba, 2000.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, Kahire: Dâru'l İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1952.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Haz. Yusuf Hayyat-Nedim Mar'aşlı, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1983.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l Arap*, “şrk”, Dar-ı Sadır, Beyrut, ts.
- İÇ, Aysel. *Ahzâb Sûresi'ndeki Ailevi- Sosyal İçerikli Âyetlerin Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 336067).
- İSFAHÂNÎ, Râgıb. *Müfredat Kur'ân Kavramlar Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2018.
- KAHRAMAN, Fikret. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: 2009.
- KAPAR, Mehmet Ali. “Ebû Leheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- KARA, Osman, “Kur'ân'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 25 (2012).
- KARA, Osman. *Kur'ân'da İnsan Tipleri*, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2002, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 116864).
- KARAHÜSEYİNOĞLU, Şule Meryem. *Ahzâb Sûresi Işığında Hz. Peygamber'in Aile Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan

- Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İstanbul
2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 595001).
- KARAMAN, Ahmet. *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat
Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- KARAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, KÂFİ DÖNMEZ, İbrahim ve
GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, İstanbul: Diyanet İşleri
Başkanlığı, 2018.
- KARAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, KÂFİ DÖNMEZ, İbrahim ve
GÜMÜŞ, Sadrettin, TURGUT, Ali. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı
Meali*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018.
- KARTAL, Ataullah. *Kur'ân'da Dâvûd ve Süleymân (a.s) Kıssaları*, (Yüksek
Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İstanbul, 2009, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 254665).
- KARTAL, Mehmet Göksel. *Kur'ân-a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki
Gelişim Lokman Sûresi Özelinde*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020, YÖK: Ulusal
Tez Merkezi, (Tez No. 641818).
- KAYA, Osman. “Tarihte Allah’a Oğul İsnadı Bağlamında Hz. Üzeyir
Örneği”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S, 28, (2021),
ss, 179-209.
- KERSCHENSTEİNER, George. *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H.
Fikret Kanad, Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1977.
- KILIÇ, Huriye. *Kur'ân'da İnsanın Hayır ve Şerle İmtihani*, (Yüksek Lisans
Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, YÖK:
Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 249294).
- KILIÇ, Sadık. *Kur'ân'da Günah Kavramı*, (Doktora Tezi), Atatürk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Erzurum 1982, YÖK: Ulusal
Tez Merkezi (Tez No. 347049).
- KISAOĞLU, Süleyman. *Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman
Sûresinin Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008, YÖK:
Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 22659).

- KULAKSIZOĞLU, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- KURT, Ali Osman. “Tâlût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Salim Mustafa el Bedrî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' Li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, çev., M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 2019.
- KUTUB, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Yakup Çiçek, Ali Turgut, Abdülkerîm Ünal, Cüneyt Gökçe, Abdülaziz Hatip, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1993.
- KUZGUN, Şaban. “Hâmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- KÜÇÜK, Abdurrahman. “Câlût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Ensar Neşriyat, 2015.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev., Muhammed Han, Kayani Ali Ünal, Hamdi Aktaş, Nazife Şişman, Yusuf Karaca, İsmail Bosnalı İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- MUKÂTİL b. Süleyman, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- MÜSLİM, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. “*el-Câmiu's-Sahîh*”, Riyad, Daru'l Hadara, 2015.
- MÜSLİM, Mustafa. *Kur'ân Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Ankara 1993.
- NAİR, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerîm'de Korku*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2019.

- NAMAZÎ, Mahmood. “Kur’an Tefsirine Konulu Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, , S. 26, (2012).
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, Sünenü’n-Nesâî, Matbaatu’l-Mısriyye bi’l-Ezher, Kahire ts.
- NURSAÇAN, Abdurrahman. *Lokman Sûresi’nin Konulu Tefsiri*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 480419).
- ÖGKE, Ahmet. *Kur’ân’da Nefs Kavramı*, İstanbul: İnsan Yayınları,1997.
- ÖZARSLAN, Selim. “İslam Kaynaklarına Göre Yahudilerin Allah’ın Oğlu Olarak Niteledikleri Üzeyir ile İlgili Bazı Meseleler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 49, (2020), ss. 17.
- ÖZTÜRK, Mustafa. “Zülkarneyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu’l-Gayb*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ROUSSEAU, J.Jacques. *Emile yahut Terbiyeye Dair*, çev. H. Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey, İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf Yayınları, 1966.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali. *Safvetü’t Tefâsîr*, çev. Sadrettin Gümüş, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.
- SALİHOĞLU, Mahmut. “Sâmirî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36 Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- SANCAK, Seyyid. *Süreç Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur’ân’da Firavun Tipolojisi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 354754).
- SİNANOĞLU, Mustafa. “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Süleyman Uludağ “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- SÜYÛTÎ, Celâlüddîn. *ed-Dürrü’l-mensûr*, Kahire: Daru’l- İhya, 2003.

- ŞÂFÎ, Muhammed bin İdris. “*er-Risâle (İslam Hukukunun Kaynakları)*”, çev. Abdulkadir Şener; İbrahim Çalışkan, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- ŞENTÜRK, Hâbil. *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- ŞENTÜRK, Mustafa. *Kur’ân’da Akıl*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004, s. 179.
- TABERÎ, Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberî Tefsiri Câmiu’l- Beyân*, çev. Hasan Karakaya; Kerîm Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2018.
- TABERÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru’t-Taberî; Câmiu’l-beyân fî te’vîli’l- Kur’ân*, Beyrut: Müessesetü’r- Risale, 1994.
- TDK, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- TİMUR, Mehmet Ali. *Nüzûl Sıralı Sûrelere Göre Şahsiyet Eğitimi*, (Yüksek Lisans Tezi) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 617980).
- TURAN, Maşallah. “Maide 33-34 Ekseninde Muhammed Esed’in Sembolizm Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 2, S. 272, (2013).
- TURPÇU, Betül. *Din Eğitimi Açısından Kur’ân’da Hz. Meryem’in Terbiyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, YÖK: Ulusal Tez Merkezi (Tez No. 315810).
- TÜMER, Günay. *Hristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Murakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- YAKUT, Erhan, *Kur’ân Âyetleri Bağlamında Hayır ve Şer* (Yüksek Lisans Tezi), Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır 2021, YÖK: Ulusal Tez Merkezi, (Tez No. 690509).
- YARDIM, Ali. *Peygamberimiz ’in Şemâil’i*, İstanbul, Damla Yayınevi, 2005.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “Fâsık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- YAVUZ, Yusuf Şevki. “Şer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Azim Dağıtım, 2011.
- YİĞİT, İsmail. *Peygamberler Tarihi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2004.
- YÖRÜKOĞLU, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: Özgür Yayınları, 1998.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l- Arabiyyi, Beyrut 1997, 1. Baskı; *Esâsu’l-Belağâ*, Thk. Muhammed Bâsi’l-Uyûnussuûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1998
- ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esasu’l Belağâ*, thk. Muhammed Bâsi’l Uyûnussuûd, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- ZEMAHŞERÎ. *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Gavâmidî’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl Fî Vücûhi’t-Te’vîl*, çev. Abdülaziz Hatip ve öte., İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.